

Samuel Allworth

Szmul Muszkies

***Szmul Muszkies -
fotograf profesjonalny***

*Portret ostrowczan lat 30. XX wieku wykonany
w zakładzie fotograficznym „Rembrandt”*

***Szmul Muszkies -
Professional Photographer***

*A portrait of Ostrowiec's residents in the 1930s,
taken at the „Rembrandt” photography studio*

Wojtek Mazan

Ostrowiec Świętokrzyski 2016

Zapraszam Państwa w sentymentalną podróż po przedwojennym Ostrowcu Świętokrzyskim. Treść książki zachęca do refleksji nad upływającym czasem, przypomina zapomniane i odkrywa nieznane historie Ostrowczan żyjących w latach 30. XX wieku.

Oddaję w Państwa ręce bogato ilustrowany album fotograficzny, zróżnicowany tematycznie, ale w dużej mierze upamiętniający żydowską społeczność miasta, która odegrała poważną rolę w rozwoju ostrowieckiej przedsiębiorczości. Jej przedstawicielem był fotograf profesjonalny Szmul Muszkies, bohater tej książki, którego odkrywa przed nami pasjonat lokalnej historii, Wojtek Mazan. Na zdjęciach powstałych w jego zakładzie fotograficznym „Rembrandt” widzimy wiele wybitnych osób, ważnych dla społeczności Ostrowca Świętokrzyskiego i wartych upamiętnienia. Publikacja jest obrazem codzienności ostrowczan tamtego okresu, zawiera w sobie część prawdziwego życia, a fotografie przykuwając uwagę, mają olbrzymią wartość dokumentalną i historyczną. Każde zdjęcie jest indywidualną opowieścią zarówno całego miasta, jak i każdego mieszkańca z osobna, co stanowi swoistego rodzaju zbiorowy portret przedwojennego społeczeństwa.

Uważam, że warto przybliżyć dawne dzieje Ostrowca Świętokrzyskiego, mówić o nich, pobudzać lokalny patriotyzm, integrować pokolenia, tak abyśmy czuli przywiązanie do swej „małej ojczyzny”.

Jarosław Górczyński
Prezydent Miasta Ostrowca Świętokrzyskiego

Iwould like to invite you to take a sentimental journey through pre-war Ostrowiec Świętokrzyski. The content of this book encourages reflection on the passage of time, reminding us of what has been forgotten, and uncovering unknown stories of Ostrowiec's residents in the 1930s.

I present to you a richly illustrated and thematically varied photography book, to a large extent commemorating the town's Ostrowiec's Jewish community that played a major role in the development of the town's entrepreneurship. One of representatives of this community was a professional photographer Szmul Muszkies, the protagonist of this book, whose story is narrated by an enthusiast of local history, Wojtek Mazan. The images produced at the „Rembrandt” photography shop depict many renowned people, prominent members of Ostrowiec Świętokrzyski's community who deserve commemoration. This publication provides an insight into the everyday reality of Ostrowiec's residents in that period. It contains elements of real life. The photos truly capture our attention, while offering tremendous documentary and historical value. Each photograph is an exceptional history of both the entire town and individual residents, translating into a unique collective portrait of the pre-war society.

I believe it is worth exploring and discussing the past history of Ostrowiec Świętokrzyski, stimulating local patriotism, and integrating generations, so that we feel attached to our „little homeland”.

Jarosław Górczyński
Mayor of Ostrowiec Świętokrzyski

Szmul Muszkies – fotograf profesjonalny

Szmul Josek Muszkies urodził się w 1900 roku w Ostrowcu nad Kamienną (dziś Ostrowiec Świętokrzyski). Jego przodkowie żyli tu od pokoleń. Na przełomie wieków miasteczko dynamicznie przeobrażało się pod wpływem huty usytuowanej za rzeką. Ze zwykłego sztetlu stawało się miastem przemysłowym. Rodzina Muszkiesów potrafiła skorzystać na tych zmianach. Po ojcu, który pięknie śpiewał i był kantorem w synagodze, Muszkies odziedziczył uzdolnienia i zamiłowanie do sztuki. Nie wiemy jednak, co skłoniło go do tego, by po odbyciu służby wojskowej zapisać się do szkoły fotograficznej w Piotrkowie Trybunalskim.

W 1929 roku ożenił się z młodszą o dziesięć lat Małką Hudesą Angienicką. Wspólnie otworzyli w Ostrowcu zakład fotograficzny. Wkrótce urodziły się im dwie córki, starsza Chaja i młodsza Rutka [patrz zdj. 54]. Muszkiesowie należeli do reformowanych Żydów. Małka po ślubie nie ścięła włosów i nie nosiła peruki. W domu mówili po polsku, choć znali też jidysz, ich rodzice posługiwali się wyłącznie tym językiem. Szmul rzadko pojawiał się w synagodze, wstąpił za to do Haszomer Hacair, młodzieżowej organizacji syjonistycznej. Prowadzili tak zwany dom otwarty, w którym spotykali się ich żydowscy i polscy przyjaciele. Gdy u starszej córki Muszkies dostrzegł talent muzyczny, zrobił wszystko, by uczyła się gry na pianinie w szkole w Warszawie. Na dowód swych artystycznych zamiłowań swoją firmę nazwał „Rembrandt”. Choć przyznać trzeba, że w tym czasie była to dość popularna nazwa zakładów fotograficznych w całej Polsce.

Zakład Artystyczno-Fotograficzny i Pracownia Portretów „Rembrandt” Szmula Muszkiesa mieścił się przy ulicy Iłżeckiej 16, niedaleko Rynku. Tam Muszkiesowie wybudowali przestronne atelier z dużym oknem i świetlikiem w dachu, co pozwalało im, jako jedy- nym w mieście, fotografować przy naturalnym świetle [patrz zdjęcie w tekście].

W okresie międzywojennym w Ostrowcu funkcjonowało kilka zakładów fotograficznych, głównie przy reprezentacyjnej alei 3 Maja. Działał tutaj zakład „Paris” Nusyna Erli- cha, którego ojciec Dawid Erlich w 1897 roku otrzymał koncesję na pierwszy zakład fotogra- ficzny w mieście. Od początku XX wieku w Ostrowcu pracował fotograf Jan Kolecki, potem swoje zakłady otworzyli też J. Królikowski, St. Zdebich, A. Pigło, a także kobieta-fotograf B. Grelecka. Charakterystyczne, że polscy fotografowie nazywali swe zakłady własnymi nazwiskami, a żydowscy – szczególnie w latach 30. – sięgali po inne nazwy, czasami o egzo- tycznym brzmieniu. Na rynku obecny był popularny, sądząc po ilości zachowanych fotografii, zakład „Studio” Geela Goldsztajna, a także efemeryczne: „Zachęta” i „Mimoza”.

Jednak w latach 30. nikt nie mógł się równać z „Rembrandtem”. Profesjonalizmem Muszkiesowie dystansowali konkurencję. Szmul stał za aparatem, wywoływał szklane negatywy i robił odbitki, w czym był niezwykle dokładny; niektóre czynności powtarzał do perfekcji. Małka skrupulatnie prowadziła archiwum, tak, by klient mógł zamówić odbitkę fotografii nawet po kilku latach. Zatrudniali też Jana Przeworskiego, cenionego retuszer.

„Rembrandt” kuśił nową estetyką, w miejsce kolumnienek i mgielek – abstrakcyjne tło i ostry obraz. Fotografowali się więc u nich wszyscy żądni nowości, Polacy i Żydzi, zwykli robotnicy i elita miasta. Zakład Muszkiesa oferował szeroki zakres usług, o czym informuje firmowa koperta, znaleziona przeze mnie w ostrowieckim antykwariacie. Polecano „grupy, gabinetówki, pocztówki, legitymacyjne w najlepszym wykonaniu”. Można było zamówić powiększenie zdjęcia portretowego „z starej fotografii do naturalnej wielkości”, a także „odbitki i powiększenia z klisz i błon amatorskich”. Ceny reklamowano jako „niskie i przystępne”.

Muszkies fotografował zarówno w studio, jak i w plenerze. Jako fotograf usługowy dokumentował każdy z ważnych etapów życia klientów, wyznaczanych przez religijne i świeckie rytuały: chrzty, komunie, pewnie też bar micwy (choć takie zdjęcia nie zachowały się), przyjaźnie i miłości, śluby, awanse, rocznice, pogrzeby. Młodzi ludzie wykonywali u niego portrety, które ofiarowywali sympatiom. Matki spieszyły do „Rembrandta” z odświętnie ubranymi dziećmi. Fotografowały się u niego całe rodziny, pragnące zaznaczyć swą pozycję w społeczeństwie. Pozowali mu robotnicy, nobliwi mieszczaństwo, urzędnicy, dyrektorzy, prezydenci miasta. Muszkies wykonywał także duże zdjęcia grupowe, od kilkunastu do kilkuset ludzi, oraz ozdobne tableaux dla szkół, urzędów, cechów, zakładów pracy.

Lata 30. XX wieku to złoty okres w historii miasta, które w tym czasie dwukrotnie zwiększyło swoją powierzchnię, wchłaniając duży zakład metalurgiczny. Ostrowiecka huta stała się istotnym ogniwem jednego z największych ekonomicznych przedsięwzięć II RP, Centralnego Okręgu Przemysłowego. Ogromny zakład potrzebował reprezentacyjnej dokumentacji i to właśnie Muszkies otrzymał zlecenie na pamiątkowe fotografie grupowe, a także okolicznościowe tableaux.

Wszystko to przekreśliła wojna. Niemcy wkroczyli do Ostrowca w pierwszych dniach września 1939 roku. Najpierw odebrano Muszkiesom atelier, a po zamknięciu getta w kwietniu 1941 roku stracili też intratne zlecenia z huty.

Małżeństwo Muszkiesów z dziećmi wydostali się z ostrowieckiego getta, tuż przed jego likwidacją. Przeszli przez szereg obozów pracy i obozów koncentracyjnych, tylko Chaja ukrywała się po aryjskiej stronie. Szmul Muszkies został zamordowany pod koniec kwietnia 1945 roku w obozie Gusen (podobóz KL Mauthausen), kilkanaście dni przed jego wyzwoleniem. Jego żona i obie córki przeżyły. Po pogromie kieleckim wyemigrowały z Polski. Małka doczekała sędziwego wieku, a Helen (Chaja) i Ruth (Ruta) mieszkają dziś w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych otoczone gromadką wnuków i prawnuków.

Archiwum zakładu fotograficznego Muszkiesów zostało zniszczone, najprawdopodobniej tuż po likwidacji ostrowieckiego getta. Retuszer Przeworski już po wojnie otworzył w innej lokalizacji własny zakład, przejmując nazwę „Rembrandt” po byłym chlebowodawcy – nie wiadomo, czy z miłości do sztuki, czy z szacunku dla Muszkiesa, czy może licząc na przyciągnięcie dawnych klientów.

Mam 35 lat. Tyle co Muszkies, kiedy prowadził swój zakład fotograficzny. Tak jak on jestem ostrowczaninem. Od wielu lat interesuję się historią Ostrowca, w szczególności przeszłością ostrowieckich Żydów. Lubię i zbieram stare zdjęcia powstałe w moim mieście. Wielokrotnie natknąłem się na fotografie z pieczęcią zakładu „Rembrandt”, inne znałem z publikacji na temat historii Ostrowca. Jednak nie wiedziałem, kim był człowiek, który wykonał te zdjęcia. Wyglądało na to, że nikt tego nie wie. Pewny był tylko adres widniejący na pieczętkach pod nazwą zakładu – Ilżecka 16.

Ponad rok temu przez zupełnie inne zdjęcie natknąłem się na ślad fotografa ukrywającego się pod nazwą „Rembrandt”. W styczniu 2015 roku z okazji 70. rocznicy wyzwolenia obozu w Auschwitz w Internecie ponownie pojawiło się znane zdjęcie dzieci w obozowych pasiach za drutami kolczastymi, ale tym razem wraz z identyfikacją sfotografowanych osób. W grupie dzieci znalazły się trzy dziewczynki pochodzące z Ostrowca. Jedną z nich jest Ruth Webber z domu Muszkies. Wówczas przypomniałem sobie małe portretowe zdjęcie, które znalazłem w opuszczonym domu [patrz zdj. 12]. Na jego odwrocie znajduje się pieczęć:

Mistrzowski zakład fotograficzny

Sz. Muszkies

Ostrowiec, ul. Ilżecka 16.

Następnie odnalazłem długi wywiad z Ruth Webber z lat 90., w którym opisała swoje przeżycia z czasu Holocaustu. Wspomniała w nim, że jej ojciec był profesjonalnym fotografem. W tym momencie wszystko stało się jasne: to Muszkies był „Rembrandtem”. Wyżej wspomniane zdjęcie jest jedynym znanym mi przypadkiem, gdy na pieczęcie nie pojawia się nazwa „Rembrandt”, lecz nazwisko Muszkiesa. Prawdopodobnie pochodzi ono z bardzo

wczesnego okresu działania zakładu, gdy jeszcze nie został ochrzczony imieniem holenderskiego malarza.

Z pomocą przyjaciółki, nawiązałem kontakt z mieszkającą za oceanem Susan Webber, córką Ruth Webber, a wnuczką Szmula Muszkiesa. W lipcu 2015 roku miałem możliwość osobiście spotkać się w Toronto ze starszą córką Muszkiesa, Helen Mueller, czyli Chają. Rozmawialiśmy po polsku, mimo że minęło już blisko siedemdziesiąt lat, odkąd wraz z rodziną opuściła Polskę. Przez ten czas nie miała wielu okazji, by używać języka swego dzieciństwa.

Dzięki tym kontaktom mogłem nie tylko zrekonstruować historię życia Szmula Muszkiesa i jego najbliższej rodziny, ale także zobaczyć zdjęcia ukazujące jego samego. Potomkowie Muszkiesa posiadają też kilkanaście zdjęć, które we własnym studio wykonał swojej pięknej żonie i malutkim jeszcze córkom [patrz zdj. 13, 54, 62, 66, 76]. Zdjęcia te przetrwały tylko dlatego, że Muszkiesowie wysłali je do swej rodziny, która wyemigrowała do Brazylii jeszcze przed wojną. Także z ich rodzinnych zbiorów pochodzi unikatowe zdjęcie przedstawiające grupę muzyków i uczestników koncertu zorganizowanego na początku 1942 roku w ostrowieckim getcie. Jest bardzo prawdopodobne, że to ostatnia fotografia, jaką Muszkies wykonał w życiu [patrz zdj. 125].

Po spotkaniu z Helen Mueller jeszcze intensywniej poszukiwałem starych zdjęć z pieczętą zakładu „Rembrandt”. Dałem ogłoszenia w lokalnej prasie, przejrzałem archiwa kilku instytucji, odwiedzałem starszych mieszkańców Ostrowca i szperałem w ich rodzinnych albumach fotograficznych. Z czasem potrafiłem rozpoznać, czy dane zdjęcie wyszło z zakładu Muszkiesa nawet wtedy, gdy nie posiadało pieczętki – koncentrowałem się na tłach, rekwizytach lub innych elementach studia a także na rodzaju papieru i jakości wykonania odbitki.

Poznałem ludzi, którzy pozowali Muszkiesowi w jego atelier. Joanna Chruszczyńska pamięta, że był bardzo kulturalny, a ustawiając modeli wykazywał się dużą delikatnością. Na swoim zdjęciu komunikacyjnym dużymi czarnymi oczami uważnie patrzy w obiektyw [patrz zdj. 36]. Ostrowczanin Janusz Maj wspomina, że jego matka była stałą klientką „Rembrandta”. Hobbistycznie projektowała i szyła ubrania. Gdy tylko wykonała nowe ubranka dla swoich dzieci, zaraz była w zakładzie, by je utrwalić na zdjęciu. Po przedwczesnej śmierci jej męża, Muszkies wykonał zdjęcie jej i dzieci nad grobem [patrz zdj. 58, 60].

Najstarsi ostrowczanie pamiętają, że „Rembrandt” był Żydem, ale żaden z moich rozmówców nie znał jego nazwiska. Jedynie 96-letnia Władysława Szymczyk z domu Leśkiewicz podała mi jego nazwisko i potrafiła coś o nim powiedzieć. Rodzina Leśkiewiczów mieszkała obok teściów Muszkiesa. Ciotka Władysławy Szymczyk, Apollonia Paciorkowska, była przyjaciółką od serca Małki Angienickiej, potem pani Muszkiesowej. W 1938 roku Władysława Szymczyk brała ślub i pamiątkowe zdjęcia wykonał oczywiście Muszkies [patrz zdj. 41-43]. Pamięta ona jak fotograf zaproponował, żeby pan młody przytrzymał na kolanie białą rękawiczkę. Jedno ze zdjęć ślubnych mąż pani Władysławy zabrał ze sobą na wojnę, dlatego dziś ma ono tak zniszczone brzegi. Inne, w ozdobnym passe partout, które kosztowało ją wtedy siedem złotych (za podobną sumę można było kupić siedem kilo mięsa wołowego

lub siedem kilo cukru), wisi do dziś nad jej łóżkiem, mimo że „męża nie ma już trzydzieści lat”.

Osobną część zbioru fotografii Muszkiesa, które przetrwały do dziś, stanowią zdjęcia z tzw. archiwum huty, czyli kolekcji ponad tysiąca szklanych negatywów, dokumentujących rozbudowę i funkcjonowanie Zakładów Ostrowieckich w okresie międzywojennym. Kolekcja ta dziś znajduje się w Miejskim Centrum Kultury w Ostrowcu Świętokrzyskim. Dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności trafiło do mnie zdjęcie sygnowane przez Muszkiesa, którego negatyw odnalazłem w archiwum huty. Odkrycie to pozwoliło mi potwierdzić jego autorstwo blisko dwudziestu kolejnych negatywów [patrz zdj. 103-115]. Najprawdopodobniej zlecenie zakładało pozostawienie materiałów fotograficznych w archiwum huty. Są to jedyne zachowane do dziś negatywy Muszkiesa.

Próbowałem też rozpoznać osoby sportretowane przez Muszkiesa na zachowanych fotografiach. Wśród jego klientów było wiele osób znanych w społeczności Ostrowca i kraju, a także osoby, które już w niedalekiej przyszłości, w czasie wojny, miały przyjąć skrajnie różne postawy wobec Żydów. Paradoksem historii jest, że wykonanie rocznicowego zdjęcia Cechu Rzemieślników w Ostrowcu Świętokrzyskim w 1932 roku zlecono żydowskiemu fotografowi. Ludzie ci w większości stali się pośrednimi beneficjentami Holocaustu, zajmując miejsce po Żydach w różnych gałęziach gospodarki, na przykład w usługach fotograficznych. Możliwe, że w grupie sfotografowanych rzemieślników stoi niejaki Ziarko, który krótko po likwidacji getta przejmie zakład Muszkiesa. Na pewno jest zaś wśród nich Franciszek Kostucha, starszy cechu masarzy, który w czasie wojny pomoże znaleźć kryjówkę Żydówce Janinie Sobczak-Rusteckiej (Fajga Weintraub) oraz jej dziecku.

Zebrałem ponad sto pięćdziesiąt zdjęć wykonanych przez Muszkiesa, większość z nich znalazła się w książce. W miarę pozyskiwania kolejnych fotografii uświadomiłem sobie, że stanowią one rodzaj zbiorowego portretu ostrowczan sprzed wojny, Polaków z lat 30. XX wieku, żyjących w niewielkim, ale prężnie rozwijającym się mieście. Ten portret jest dziś jednak niepełny, brakuje w nim ostrowieckich Żydów. Ich zdjęcia nie zachowały się albo nie udało mi się jeszcze do nich dotrzeć. Wyjątkiem jest kilka fotografii, które otrzymałem od rodziny Muszkiesa. Świadomie włączyłem je do książki, gdyż uważam, że historia Polaków i Żydów zamieszkujących przed wojną jedno miasto powinna być opowiadana wspólnie, tak jak wspólnie powinna istnieć w pamięci historycznej jego współczesnych mieszkańców. Zebrane przeze mnie fotografie ułożyłem w siedem działów, które odzwierciedlają różnorodność działalności zakładu „Rembrandt”. Dlatego jest to przede wszystkim książka fotograficzna, w której główny akcent położony jest na materiał wizualny.

Aby pełniej oddać obraz ówczesnej ostrowieckiej społeczności, większość zdjęć opatrzyłem opisami. Zależało mi, by przybliżyć w nich lokalny kontekst historyczny, ale także - a może przede wszystkim - utrwalić jednostkowe losy ludzi sportretowanych przez Muszkiesa. Odwiedzając domy mieszkańców miasta, wysłuchałem i zarejestrowałem wiele godzin opowieści o dawnym, przedwojennym Ostrowcu i jego mieszkańcach. Korzystałem także z dostępnych opracowań historycznych, które pomogły mi w uzupełnieniu tekstów

o kolejne fakty. Owe opisy umieściłem na końcu książki, a odsyła do nich ikonka strzałki znajdująca w podpisie pod zdjęciem. Dwie wstążkowe zakładki służą do sprawnej nawigacji pomiędzy obrazem i tekstem.

Książka na pewno nie jest kompendium wiedzy na temat miasta. Jest za to próbą stworzenia subiektywnego obrazu tamtego czasu w oparciu o zbiór starych fotografii. Skupiłem się na historiach mniej znanych lub nieznanymi w ogóle, pomijając lub mocno upraszczając sprawy obszernie poruszane w książkach historycznych. Nie rozpisywałem się o osobach powszechnie znanych, wychodząc z założenia, że wiedzę na ich temat można łatwo znaleźć w innych źródłach. Z kolei innym osobom, poświęciłem więcej uwagi, dlatego, że ich losy życia wydały mi się szczególnie bliskie. Jednak ważne było dla mnie, by uczynić możliwym poznanie twarzy ich wszystkich, dlatego dużo pracy włożyłem w identyfikację osób.

Pierwotną wersję książki opracowałem podczas programu mentorskiego „Migawki” prowadzonego przez Agnieszką Pajączkowską i Krzysztofa Pacholaka z Towarzystwa Inicjatyw Twórczych „e”. Dziś, przy pomocy finansowej Urzędu Miasta Ostrowca Świętokrzyskiego, Stowarzyszenie Nie z tej Bajki, które prowadzę od 10 lat, wydaje książkę o Szmulu Muszkiesie, fotografie profesjonalnym.

Atelier Zakładu Artystyczno-Fotograficznego i Pracowni Portretów „Rembrandt”, na tle okna Szmul i Małka Muszkiesowie, 1929 lub 1930. / Atelier of the „Rembrandt” Art and Photography Shop with Portrait Studio, Szmul and Małka Muszkies standing against the window, 1929 or 1930.

Szmul Muszkies – Professional Photographer

Szmul Josek Muszkies was born in 1900 in Ostrowiec on the Kamienna river (today: Ostrowiec Świętokrzyski). His ancestors had lived in the place for generations. At the turn of the century the town saw a dynamic transformation influenced by the steelworks built across the river. An ordinary shtetl gradually turned into an industrial city. The Muszkies family managed to benefit from the change. It was after his father who sang beautifully and was a cantor in the synagogue that Muszkies inherited the talent and passion for arts. It is unclear, however, what prompted him to sign up for the school of photography in Piotrków Trybunalski, after completing military service.

In 1929, he married Małka Hudes Angienicka ten years his junior. Together they opened a photography studio in Ostrowiec. Soon their two daughters were born: Chaja (elder) and Rutka (younger). The Muszkies family were Reform Jews. After the wedding Małka did not cut her hair and would not wear a wig. They spoke Polish at home, although they knew Yiddish as well (their parents had used that language exclusively). Szmul rarely went to synagogue. On the other hand, he joined the Hashomer Hatzair Zionist youth organization. They kept a welcoming open household where both their Jewish and Polish friends would meet. When Muszkies noticed the elder daughter's musical talent, he did his best to organize her piano lessons in Warsaw. As a testimony to his artistic interests, he called his company „Rembrandt”. However, it should be noted that the name was not uncommon among photography studios in Poland at that time.

Szmul Muszkies's „Rembrandt” Art and Photography Shop with Portrait Studio was situated at Ilżecka 16, near the Market Square. The Muszkies family built a spacious atelier with a large window and a skylight, the only one in the town which allowed shooting even in natural light.

There were several photography studios in Ostrowiec in the interwar period, located in particular along the representative 3 Maja Avenue. There was the „Paris” atelier of Nusyn Erlich whose father, Dawid Erlich, was granted the town's first photography studio license, back in 1897. Photographer Jan Kołdecki worked in Ostrowiec from the beginning of the century. More studios were soon opened by J. Królikowski, St. Zdebich, A. Pigło, and a female photographer - B. Grelecka. Interestingly, Polish photographers' studios were named after their owners, while Jewish photographers - especially in the 1930s - sought different, often exotic names. Judging by the number of surviving photographs, popular ones included Geel

Goldsztajn's „Studio” or the more ephemeral „Zachęta” (Encouragement) and „Mimoza” (Mimosa).

However, in the 30s no studio could compete with „Rembrandt”. The Muszkies' professionalism left their competitors far behind. Szmul stood behind the camera, developed glass plate negatives and made prints, exhibiting a very meticulous approach to his work. He would repeat some steps of the process over and over until perfection. Małka was in charge of the neatly organized archive - clients could order prints of photos taken even several years before. The couple also employed Jan Przeworski, a renowned image retoucher.

„Rembrandt” attracted people with new aesthetics, offering abstract backdrops and sharp images instead of artificial columns and fogs. In effect, the studio was popular among all clients seeking novelty - both Poles and Jews, ordinary workers and the town's elites. Muszkies's studio offered a wide range of services, which is evidenced by his business envelope that I came across in an Ostrowiec-based antique shop. The portfolio included „group photos, corporate photos, postcards, as well as ID photos with unrivalled quality”. One could order portrait photo enlargement „from an old photograph up to life-size”, along with „prints and enlargements from non-professional films”. The prices were advertised as „low and affordable”.

Muszkies worked both in the studio and outdoors. As a photo service provider, he documented all important moments of his clients' lives, often marked by religious and secular rituals: baptisms, first communions, probably bar mitzvahs (although no such photos were preserved), friendships and love affairs, weddings, promotions, anniversaries, funerals. Young people had their photos taken to present to their boyfriends or girlfriends. Mothers rushed to „Rembrandt” with their festively-dressed children. He photographed entire families who wanted to emphasise their position in the society. His clients included blue-collar workers, distinguished burghers, managers, town mayors. Muszkies also shot large group photos - from a dozen to several hundred people - as well as decorative photo boards for schools, institutions, associations or companies.

The 1930s marked the golden age in the history of the town that doubled its surface over that period, absorbing a large metallurgical plant. The Ostrowiec-based steelworks became an important element of a major economic project of the Second Polish Republic, namely the Central Industrial Region. The massive plant required proper documentation, and it was Muszkies who was assigned the task of taking commemorative group photographs and producing photo boards.

All of that was thwarted by the war. The Germans entered Ostrowiec in the first days of September 1939. First the Muszkies' studio was captured, and after the closure of the ghetto in April 1941 they also lost lucrative orders from the steelworks.

The Muszkies with their children managed to leave the Ostrowiec ghetto just before its liquidation. They passed through a number of labour camps and concentration camps; only Chaja managed to hide on the Aryan side. Szmul Muszkies was murdered in late April 1945 at Gusen (a subcamp of KL Mauthausen), only a few days before its liberation. His wife and both

daughters survived. After the Kielce pogrom they emigrated from Poland. Małka lived until old age, while Helen (Chaja) and Ruth (Ruta) still live in Canada and the US among their grandchildren and great-grandchildren.

The archive of the Muszkies' photography studio was destroyed, probably right after the liquidation of the Ostrowiec ghetto. After the war, retoucher Przeworski opened his own studio in a different location, retaining the name „Rembrandt” after his former employer. It is not clear whether he did it for the love of art, or out of respect for Muszkies, or perhaps hoping to attract his former clients.

I am 35, the same age as Muszkies when he ran his studio. I am a resident of Ostrowiec, just as he was. For a number of years now I have been interested in the town's history, and especially in the history of Ostrowiec's Jewish community. I like and collect old photographs taken in my hometown. On many occasions I saw photos marked with the „Rembrandt” stamp. I found some of those images in publications related to the town's history. However, I never knew who the man behind those photos was. It seemed that nobody knew. The only certain thing was the address on the stamps, under the studio's name - Ilżecka 16.

More than a year ago, looking at a completely different photo, I stumbled upon the photographer hidden behind the name „Rembrandt”. In January 2015, on the occasion of the 70th anniversary of Auschwitz liberation, the famous photo of children in striped prisoner jackets behind barbed wire fence was published again online, but this time the photographed persons were identified. The group of children included three girls from Ostrowiec. One of them was Ruth Webber, nee Muszkies. This triggered my memory of a small portrait photo that I had found in an abandoned house [see: photo no. 12]. There is a stamp on its back:

Master Photographer's Studio

Sz. Muszkies

Ostrowiec, Ilżecka 16.

Then I found a long interview with Ruth Webber, from the 1990s, describing her experiences from the time of the Holocaust. She mentioned her father, a professional photographer. This was when I put all the pieces of the puzzle together: „Rembrandt” was no other than Muszkies. The above-mentioned photograph is the only one I know that has a stamp with Muszkies's

name rather than the „Rembrandt” company name. It probably originates from the early days of the studio’s operation, before it was named after the Dutch painter.

With the help of my friend I contacted Susan Webber who lives overseas - she is the daughter of Ruth Webber and a granddaughter of Szmul Muszkies. In July 2015 in Toronto, I had a chance to meet Muszkies’s elder daughter Helen Mueller, i.e. Chaja. We spoke Polish, although it had been nearly seventy years since she left Poland together with her family. Over all that time she had not had many opportunities to use the language of her childhood.

Thanks to those contacts I managed not only to reconstruct the life story of Szmul Muszkies and his immediate family, but I also saw photos depicting him. Muszkies’s descendants also have around a dozen photos of his beautiful wife and small daughters that he took in the studio [see: photos no. 13, 54, 62, 66, 76]. The photographs survived until the present day only because the Muszkies sent them to their family who had emigrated to Brazil before the war. This family collection also contains a unique photo of a group of musicians and the audience of a concert organized in early 1942, in the Ostrowiec ghetto. It is most probably the last photo Muszkies took in his life [see: photo no. 125].

After meeting Helen Mueller I intensified the search for old photos with the stamp of the „Rembrandt” studio. I placed ads in the local press, I browsed through the archives of several institutions, I visited elderly residents of Ostrowiec and looked through their family photo albums. With time, I learned how to recognize photos taken at Muszkies’s studio even when there was no stamp - I focused on the backdrops, props or other elements of the studio, as well as on paper type and print quality.

I met people who posed for Muszkies in his atelier. Joanna Chruszczyńska recalls that he was very well-mannered and delicate in relation to his models. In her first communion photo, we can see her big dark eyes staring into the lens [see: photo no. 36]. Ostrowiec’s resident Janusz Maj reminisces that his mother was „Rembrandt’s” regular customer. She designed and sewed clothes as a hobby. As soon as she finished any new clothes for her children, she rushed to the studio to take photos. After her husband’s untimely death, Muszkies took a photo of her and her children at the grave [see: photos no. 58, 60].

Elderly residents of Ostrowiec remember that „Rembrandt” was a Jew, but none of my interlocutors knew his name. Only 96-year-old Władysława Szymczyk, nee Leśkiewicz, remembered his name and could say anything about the photographer. The Leśkiewicz family were neighbours of Muszkies’s in-laws. Władysława Szymczyk’s aunt, Apollonia Paciorkowska, was a dear friend of Małka Angienicka (later Mrs Muszkies). In 1938, Władysława Szymczyk got married and her wedding photos were obviously taken by Muszkies [see: photos no. 41-43]. She remembers it was the photographer’s suggestion for the groom to hold a white glove on his knee. Władysława’s husband took one of the photos when he went to war, which explains the damaged edges. Another one, framed with a decorative mat that cost 7 zlotys at the time (which could also buy seven kilos of beef or seven kilos of sugar), still hangs over her bed today, although her „husband has been gone for thirty years now”.

A separate part of Muszkies’s existing photo collection comprises images from the so-called steelworks archive, i.e. a collection of over one thousand glass plate negatives documenting the extension and operation of the Ostrowiec plant in the interwar period. The collection is currently held at the Municipal Cultural Centre in Ostrowiec Świętokrzyski. Due to a lucky coincidence I acquired Muszkies’s photo whose negative I found at the steelworks archive. This discovery helped me confirm the authorship of nearly twenty other negatives [see: photos no. 103-115]. Most probably the assignment involved securing the photo materials at the steelworks archive. These are Muszkies’s only surviving negatives.

I tried to identify the people on Muszkies’s preserved photographs. His clientele included many people renowned in the Ostrowiec community and nationwide, as well as persons who would soon - during the war - take extremely different attitudes towards the Jews. It is a historical paradox that the commemorative 1932 photo of the Craftsmen Guild in Ostrowiec Świętokrzyski was ordered from a Jewish photographer. Most of those people indirectly benefited from the Holocaust, replacing the Jews in various sectors of the economy, e.g. in photographic services. It is possible that one of the photographed craftsmen is a man called Ziarko who took over Muszkies’s studio after the liquidation of the ghetto. Certainly one of them is Franciszek Kostucha, a senior butcher, who helped find shelter for a Jewish woman Janina Sobczak-Rustecka (Fajga Weintraub) and her child later during the war.

I have collected over 150 photos taken by Muszkies - most of them are presented in this publication. As I acquired successive photographs, I realised that they constitute a kind of collective pre-war portrait of Ostrowiec’s residents - Polish citizens inhabiting a small but dynamically developing town, in the 1930s. However, today this portrait is incomplete, with no representatives of Ostrowiec’s Jewish community. Their photos are either not preserved or I still have not reached them. The only exception is the few prints that I received from Muszkies’s family. I consciously included them in the book, as I believe that the history of the Poles and Jews living in the same town before the war should be narrated jointly, and so it should exist in the historical memory of Ostrowiec’s current residents. I arranged the collected photos in seven sections to reflect the diversity of „Rembrandt” studio’s portfolio. In effect, this is primarily a photo book focusing on the visual material.

In order to offer a more comprehensive picture of the Ostrowiec community, I added captions to most photos. My intention was to provide a local historical context, but also - or perhaps primarily - to save individual life stories of people photographed by Muszkies. While visiting the homes of the town’s residents, I listened to and recorded many hours of memories about the pre-war Ostrowiec and its community. I also used available historical publications that helped me supplement my texts with more detailed facts. The photo descriptions constitute the final section of the book, being referred to with arrows placed in the captions under photos. There are two ribbon bookmarks to facilitate effective navigation between the images and the text.

This book is by no means a compendium of knowledge about the town. It is rather an attempt at creating a subjective image of that period on the basis of an old photo collection.

I focused on the less known or completely unknown stories, ignoring or simplifying topics that are more broadly discussed in historical publications (references are listed at the end of the book). I did not write in length about well-known people, assuming that information about them can be easily found in other sources. On the other hand, I devoted more attention to persons whose life stories I found particularly compelling. In each case, it was important for me to make their faces recognizable, which is why I devoted much effort to identifying people.

I developed the original version of the book during the „Migawki” (Snapshots) mentoring programme supervised by Agnieszka Pajęzkowska and Krzysztof Pacholak from the Association of Creative Initiatives „ę”. Today, with the support of the Ostrowiec Świętokrzyski Town Hall, „Nie z tej Bajki” Association that I have been running for 10 years is publishing a book about Szmul Muszkies, a professional photographer.

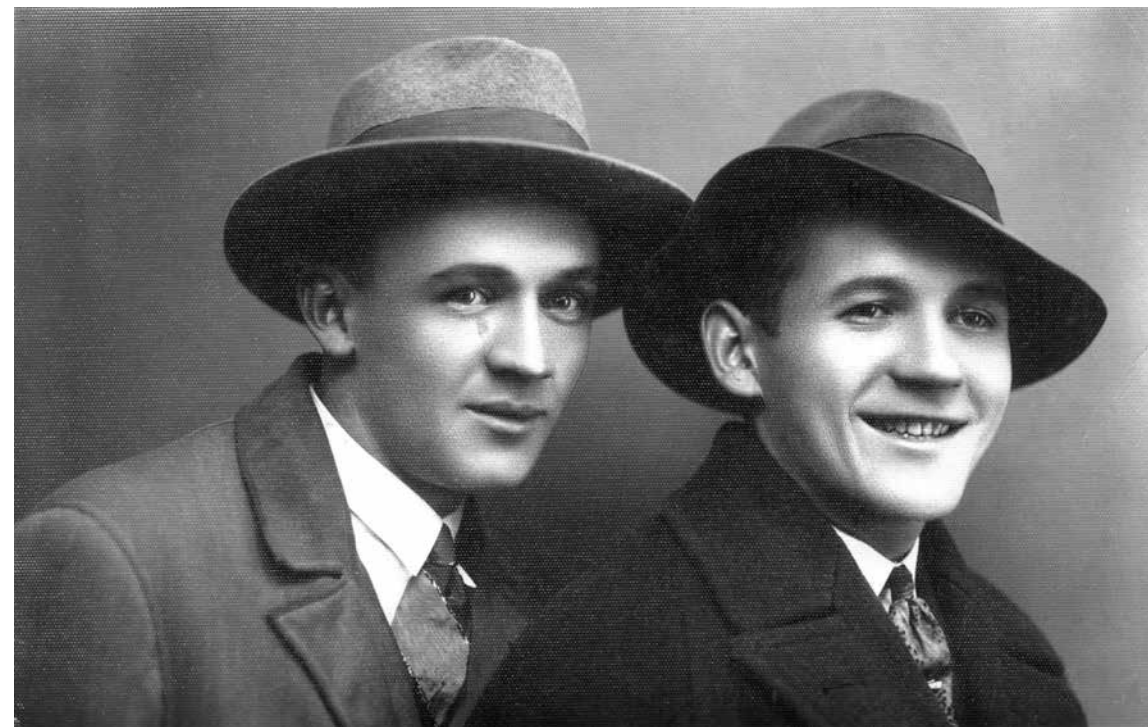
I.

1. Pierwszy z prawej Mieczysław Kierysz, lata 30. / First from right, Mieczysław Kierysz, 1930s. →

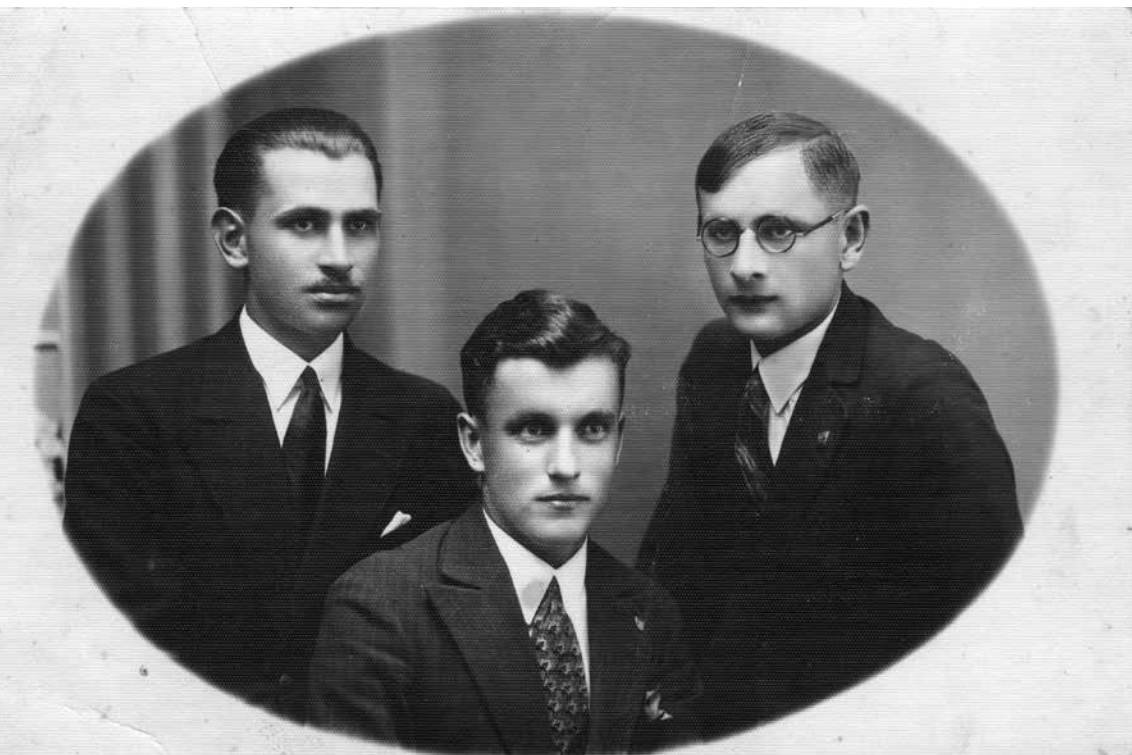
2. Z prawej strony Stanisław Bartecki, 1934. / On the right, Stanisław Bartecki, 1934. →

3. Z prawej strony Tadeusz Kaliwoda, lata 30. / On the right, Tadeusz Kaliwoda, 1930s. →

4. Helena i Wacław Kowalscy, 1938. →

5. Od prawej: M. Prugar, S. Bejster, NN, 1932. /
From the right: M. Prugar, S. Bejster, unidentified, 1932.

6. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

7. Drugi rząd z prawej Mieczysław Golonka, 1935. /
Back row on the right, Mieczysław Golonka, 1935.

8. Maria z d. Kopacz i Tadeusz Bączyński, lata 30. /
Maria nee Kopacz and Tadeusz Bączyński, 1930s.

9. NN, 1937. / Unidentified, 1937. →

10. Druga z prawej Natalia Skarba z d. Łukasiewicz, lata 30. /
Second from right: Natalia Skarba nee Łukasiewicz, 1930s.

11. Bolesław Strzelecki, 1933. →

12. Zofia Lewicka, lata 30. / 1930s. →

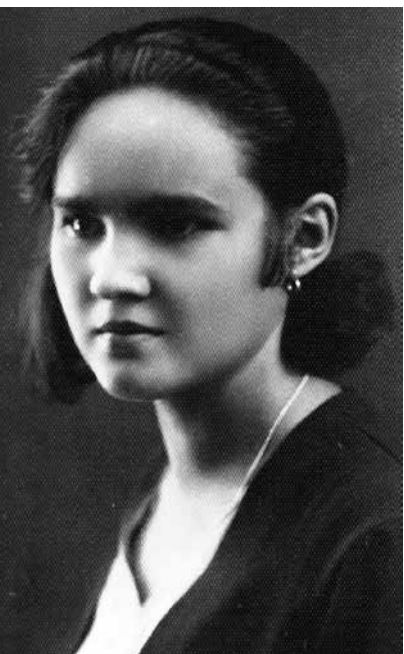

13. Małka Muszkies, lata 30. / 1930s. →

14. Tadeusz Kozłowski, lata 30. / 1930s. →
15. Jan Soiński, lata 30. / 1930s.

16. Zofia Mazur, 1932. →
17. Stefania Soińska, 1933.

18. Maria Werońska z d. Michońska, 1932. / Maria Werońska nee Michońska, 1932. →
19. NN, 1932. / Unidentified, 1932. →

20. Stanisław Kierysz, lata 30. / 1930s. →

21. NN, 1937. / Unidentified, 1937. →

22. Emilia Chruszczyńska, 1933.

23. Władysława Szymczyk z d. Leśkiewicz, lata 30. / Władysława Szymczyk nee Leśkiewicz, 1930s. →
 24. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.
 25. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.
 26. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

27. Czesław Krzyżanowski, lata 30. / 1930s. →
 28. Hanna Modrzejewska, 1934. →

29. Józef Leśkiewicz, lata 30. / 1930s.

30. NN, 1934. / Unidentified, 1934. →

II.

31. Maciej Kozera, 1938.

32. Chrzest Macieja Kozery, 1938. / Baptism of Maciej Kozera, 1938. →

33. Chrzest Macieja Kozery, 1938. / Baptism of Maciej Kozera, 1938.

34. Chrzest Janusza Maja, 1937. / Baptism of Janusz Maj, 1937.

35. Rodzina Majów: stoją Regina i Jan, klęczą Zdzisława i Janusz, 1937. / The Majs: standing: Regina and Jan, kneeling: Zdzisława and Janusz, 1937.

36. Pierwsza komunія święta Joanny Kozłowskiej, 1932. /
First Communion of Joanna Kozłowska, 1932. →

37. Irena Paciorkowska, lata 30. / 1930s.

38. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

39. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

40. Pierwsza komunia święta Danuty Toborek, obok ksiądz Jan Rutkowski, lata 30. / First Communion of Danuta Toborek, photographed with father Jan Rutkowski, 1930s. →

41. Ślub Władysławy z d. Leśkiewicz i Jana Szymczyków, 1938. /
Wedding of Władysława nee Leśkiewicz and Jan Szymczyk, 1938. →

42. Ślub Władysławy z d. Leśkiewicz i Jana Szymczyków, 1938. /
Wedding of Władysława nee Leśkiewicz and Jan Szymczyk, 1938. →

43. Ślub Władysławy z d. Leśkiewicz i Jana Szymczyków, 1938. /
Wedding of Władysława nee Leśkiewicz and Jan Szymczyk, 1938. →

44. Ślub Alicji i Kazimierza Kwietniaków, 1937. /
Wedding of Alicja and Kazimierz Kwietniak, 1937. →

46. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

47. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

48. Ślub Marii Bykowskiej i Józefa Grabowskiego, 1935. /
Wedding of Maria Bykowska and Józef Grabowski, 1935. →

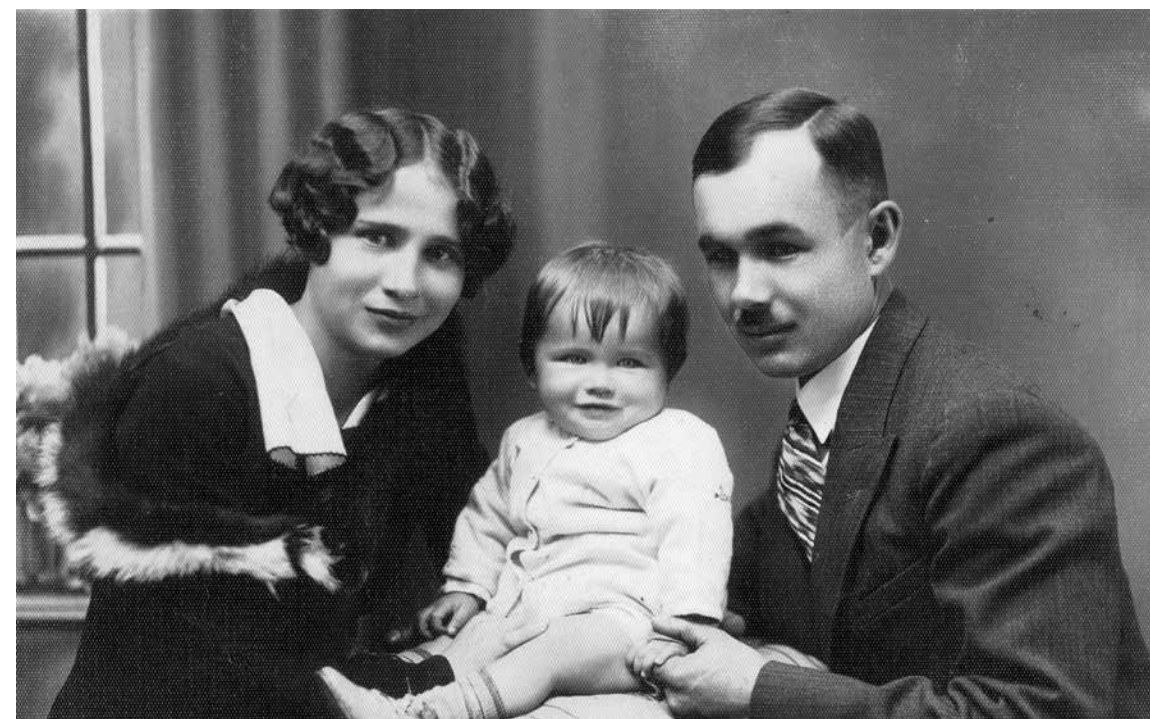

49. Nowożeńcy Maria i Józef Grabowscy z Marianem i Zofią Mrozowskimi, 1935 rok. /
Newlyweds Maria and Józef Grabowski with Marian and Zofia Mrozowski, 1935. →

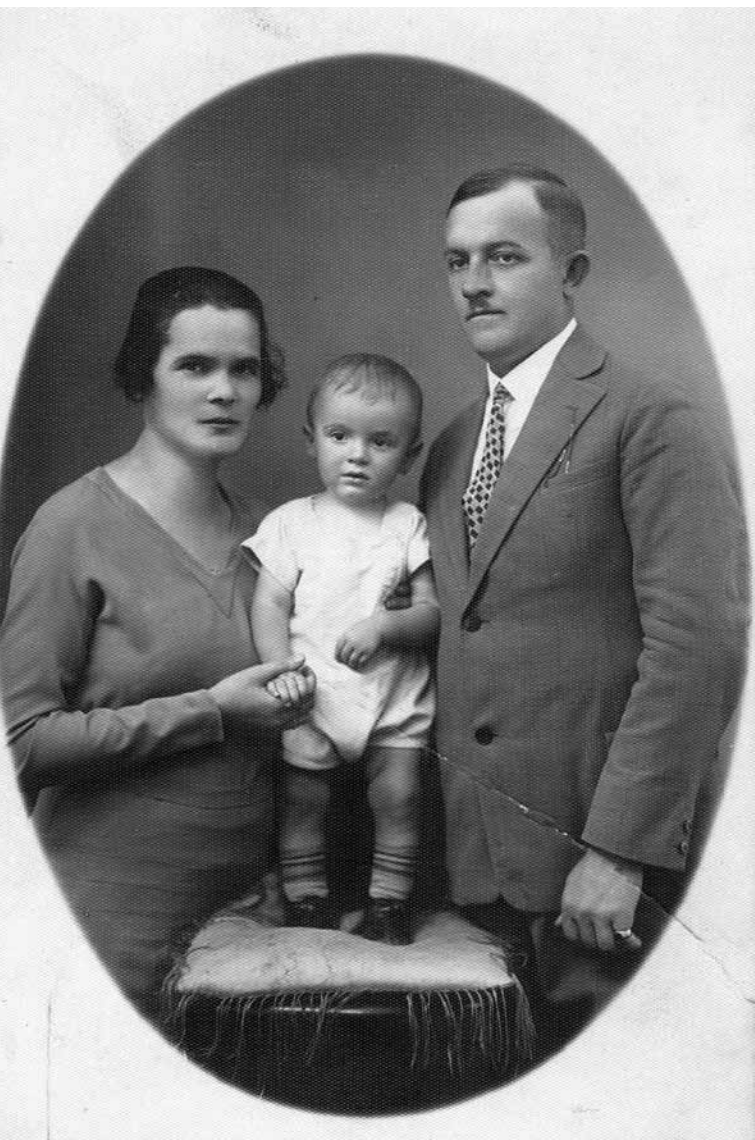

50. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

III.

51. Rodzina Ptasińskich, 1933. / The Ptasińskis, 1933. →

52. Rodzina Koszyków, lata 30. / The Koszyks, 1930s.

53. Rodzina Leoncińskich (vel Lewaczyńskich), 1931. /
The Leoncińskis (vel Lewaczyńskis), 1931. →

54. Rodzina Muszkiesów, 1938. / The Muszkies family, 1938. →

55. Rodzina Kowalskich, 1934. / The Kowalskis, 1934. →

56. Rodzina Pyszniakowskich, 1939 / The Pyszniakowskis, 1939.

57. Rodzina Rudzińskich, 1938. / The Rudzińskis, 1938. →

58. Rodzina Majów i Syzdułów, 1936. / The Majs and Syzdułs, 1936.

59. Kazimierz i Irena Wieczorkowie nad zwłokami synka Jasia, 1936. /
Kazimierz and Irena Wieczorek over the dead body of their son Jaś, 1936.

60. Pogrzeb Jana Maja, nad grobem Regina Maj z dziećmi Januszem i Zdzisławą, 1939. /
Funeral of Jan Maj, standing over the grave: Regina Maj with her children Janusz and Zdzisława, 1939.

61. Maria Strzelecka z d. Adamska z dziećmi Elżbietą i Ludwikiem, lata 30. /
Maria Strzelecka nee Adamska with her children Elżbieta and Ludwik, 1930s. →

62. Chaja Muszkies, 1932. →

63. Basia Pokrzewnicka, lata 30. / 1930s.

64. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

65. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

66. Małka Muszkies, NN, Alek Angienicki, brat Małki, lata 30. /
Małka Muszkies, unidentified, Alek Angienicki, Małka's brother, 1930s.

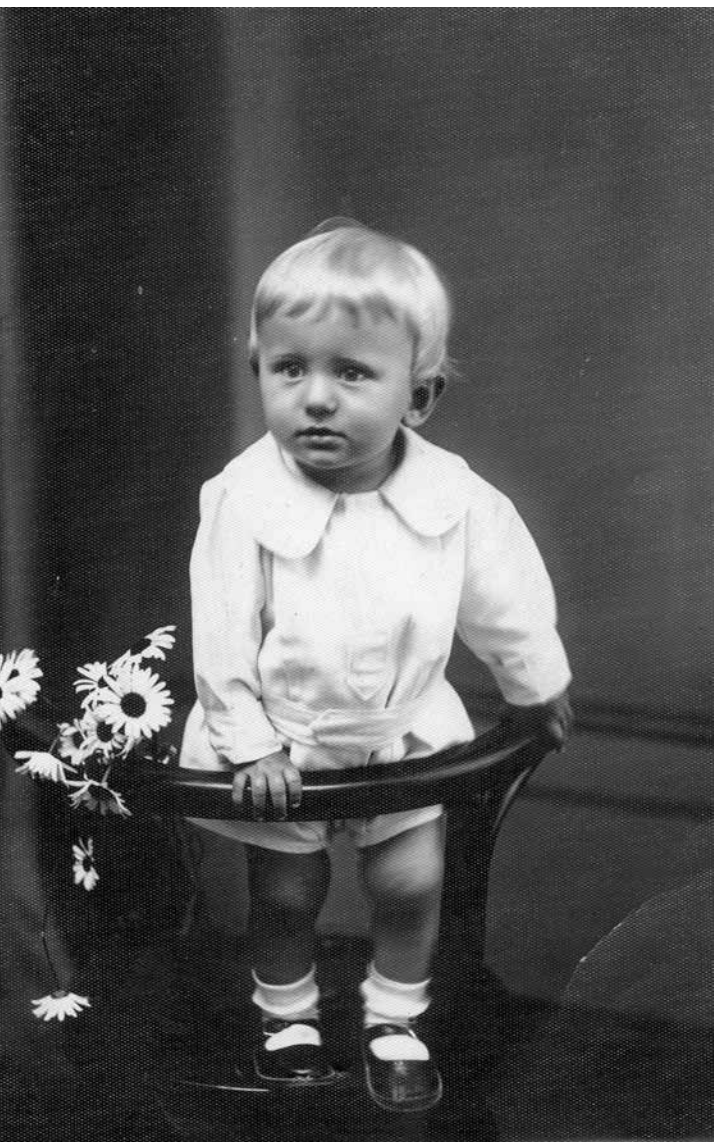
67. Na odwrocie: *Jadwiga Wisia i Juruś Chruszczyńscy 7 i 3 lata, 1931.* /
Caption on the reverse: *Jadwiga Wisia and Juruś Chruszczyński, 7 and 3 years old, 1931.*

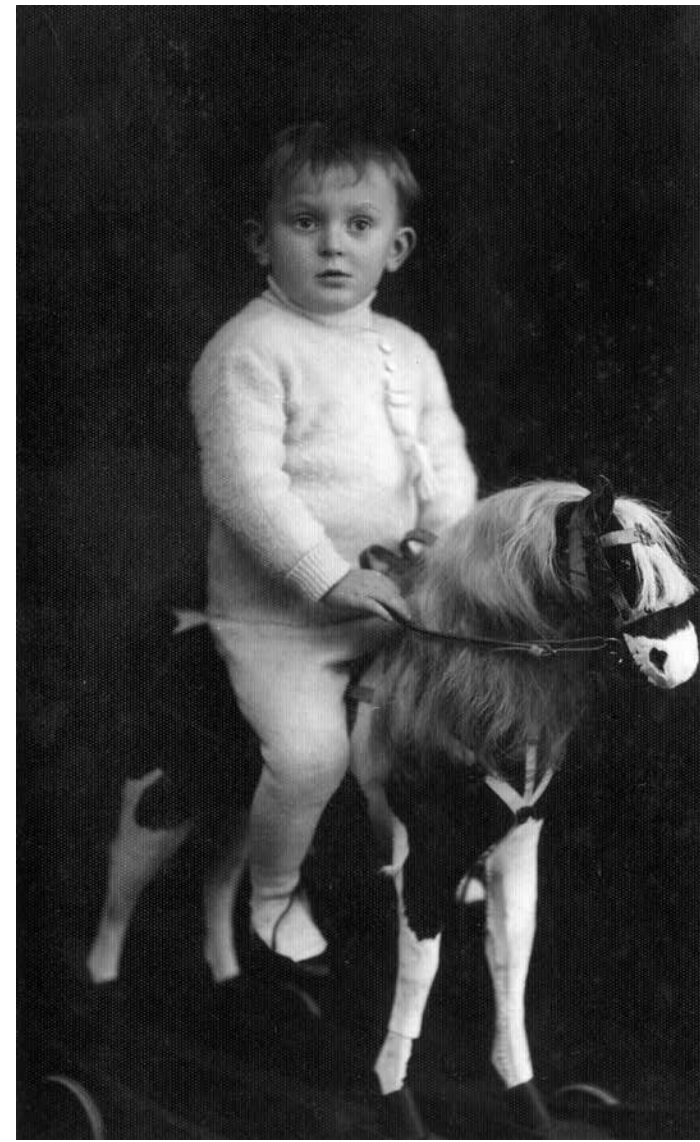
68. NN, 1937 rok. / Unidentified, 1937.

69. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

70. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

71. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

72. Rodzeństwo Syzdułów, 1938. / The Syzduł siblings, 1938. →

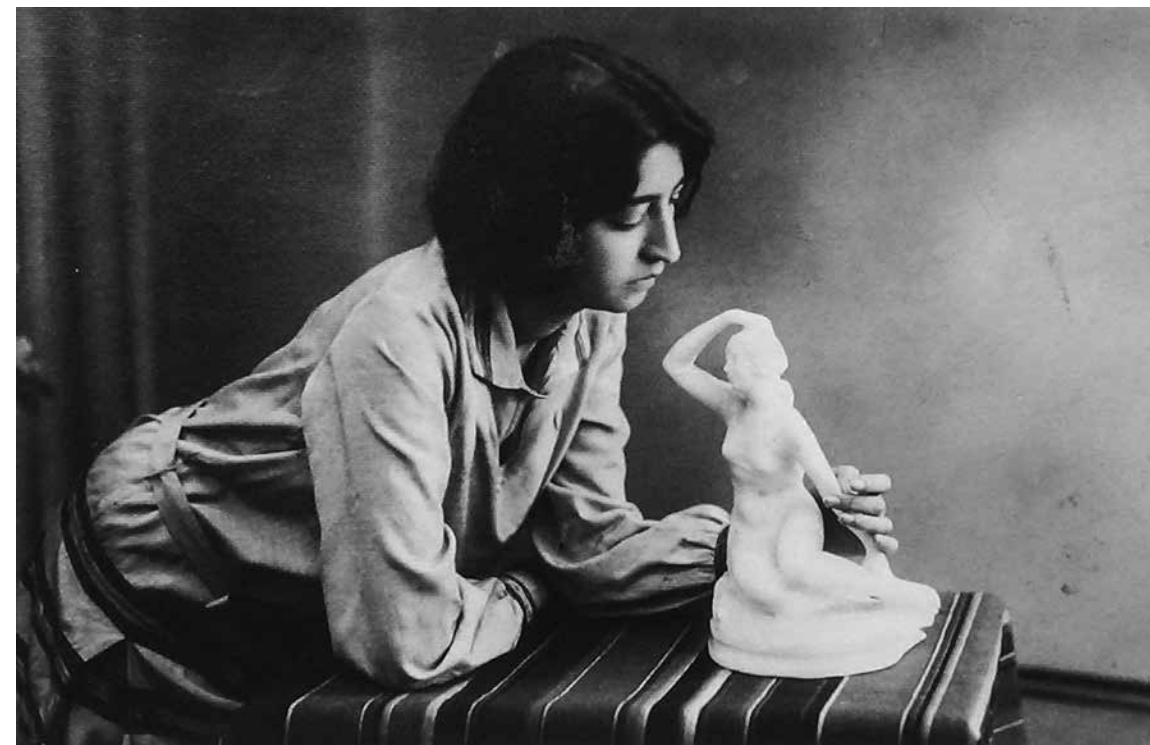

73. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

IV.

74. Maria Kabała, 1931. →

75. Frajda Angienicka, 1931. →

76. Małka Muszkies i Bluma Sauber, lata 30. / 1930s. →

77. Michalina Kostucha, lata 30. / 1930s.

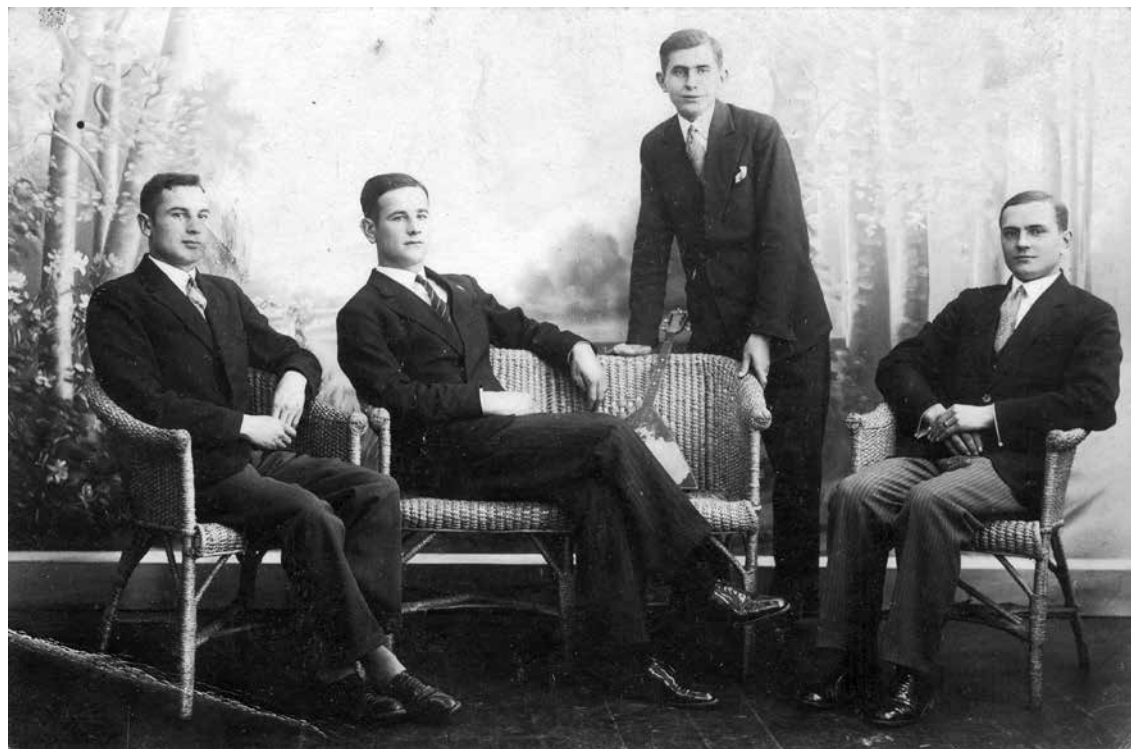
78. Natalia z d. Łukasiewicz i Jan Skarba, lata 30. / 1930s.

79. Zarząd koła Stowarzyszenia byłych Więźniów Politycznych w Ostrowcu, połowa lat 30. /
Board of the Association of Former Political Prisoners in Ostrowiec, mid-1930s. →

80. Władysław Zarzycki, lata 30. / 1930s. →

81. NN, lata 30. / Unidentified, 1930s.

82. Grupa przygotowywana do pierwszej komunii świętej ze swoim katechetą, lata 30. /
A group of children preparing for their First Communion, photographed with their catechist, 1930s. →

83. Piąta klasa szkoły powszechnej, lata 30. / A class of 5th graders, 1930s. →

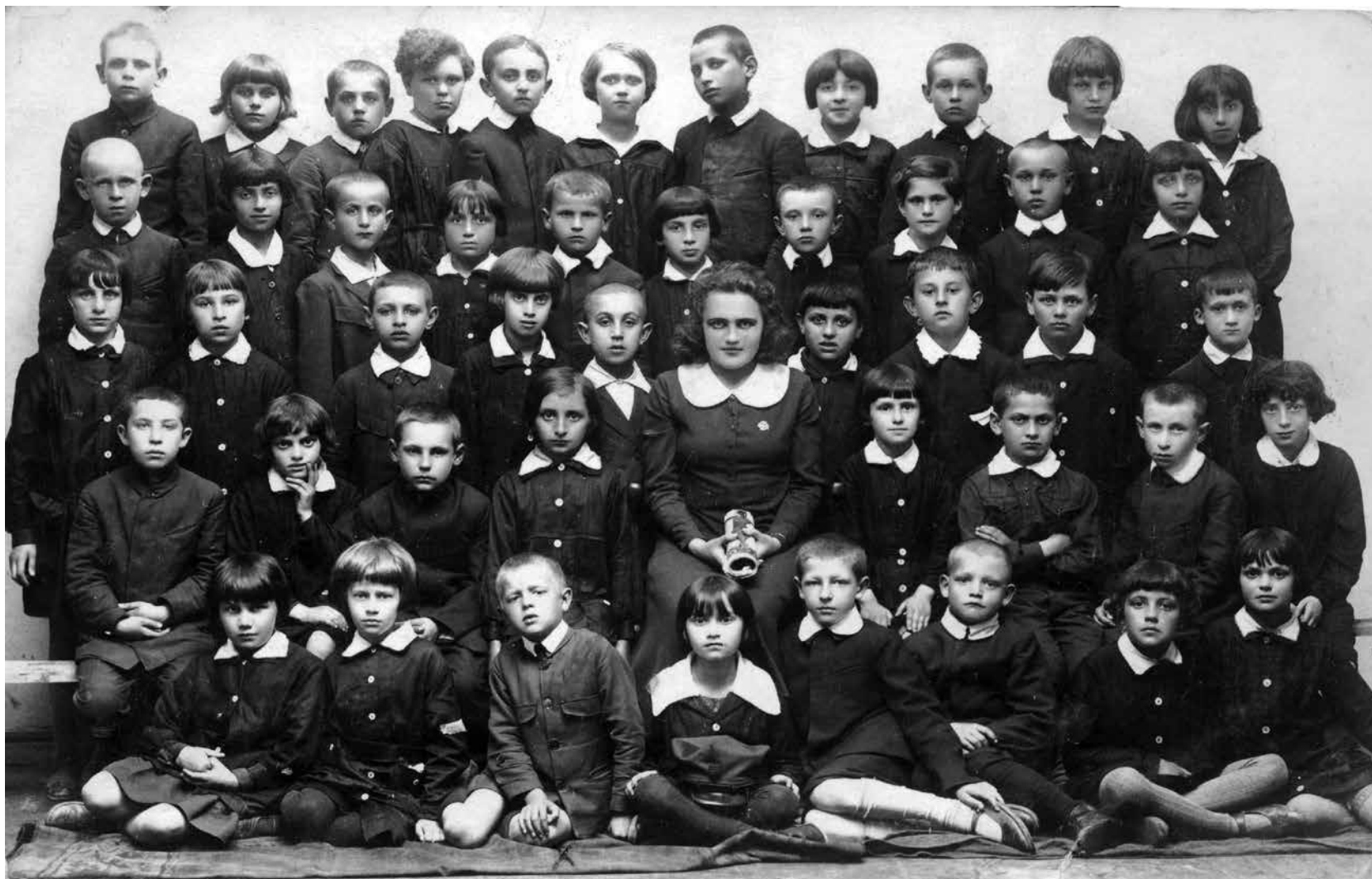
84. Drużyna piłkarska Policyjnego Klubu Sportowego w Ostrowcu, 1932. /
Football team of the Ostrowiec Police Sports Club, 1932. →

85. Franciszka Koszyk z d. Łodykowska w otoczeniu swoich uczennic z kursu szycia, lata 30. /
Franciszka Koszyk nee Łodykowska among students of her sewing class, 1930s.

86. Klasa Szkoły Powszechnej nr 2 w Ostrowcu, lata 30. /
A class of No. 2 Primary School in Ostrowiec, 1930s. →

87. Klasa trzecia szkoły powszechnej w Ostrowcu, 1931. /
3rd graders at a primary school in Ostrowiec, 1931. →

88. Klasa maturalna Państwowego Gimnazjum Męskiego im. J. Chreptowicza w Ostrowcu, 1932. /
Graduation class of Joachim Chreptowicz Male Gymnasium in Ostrowiec, 1932. →

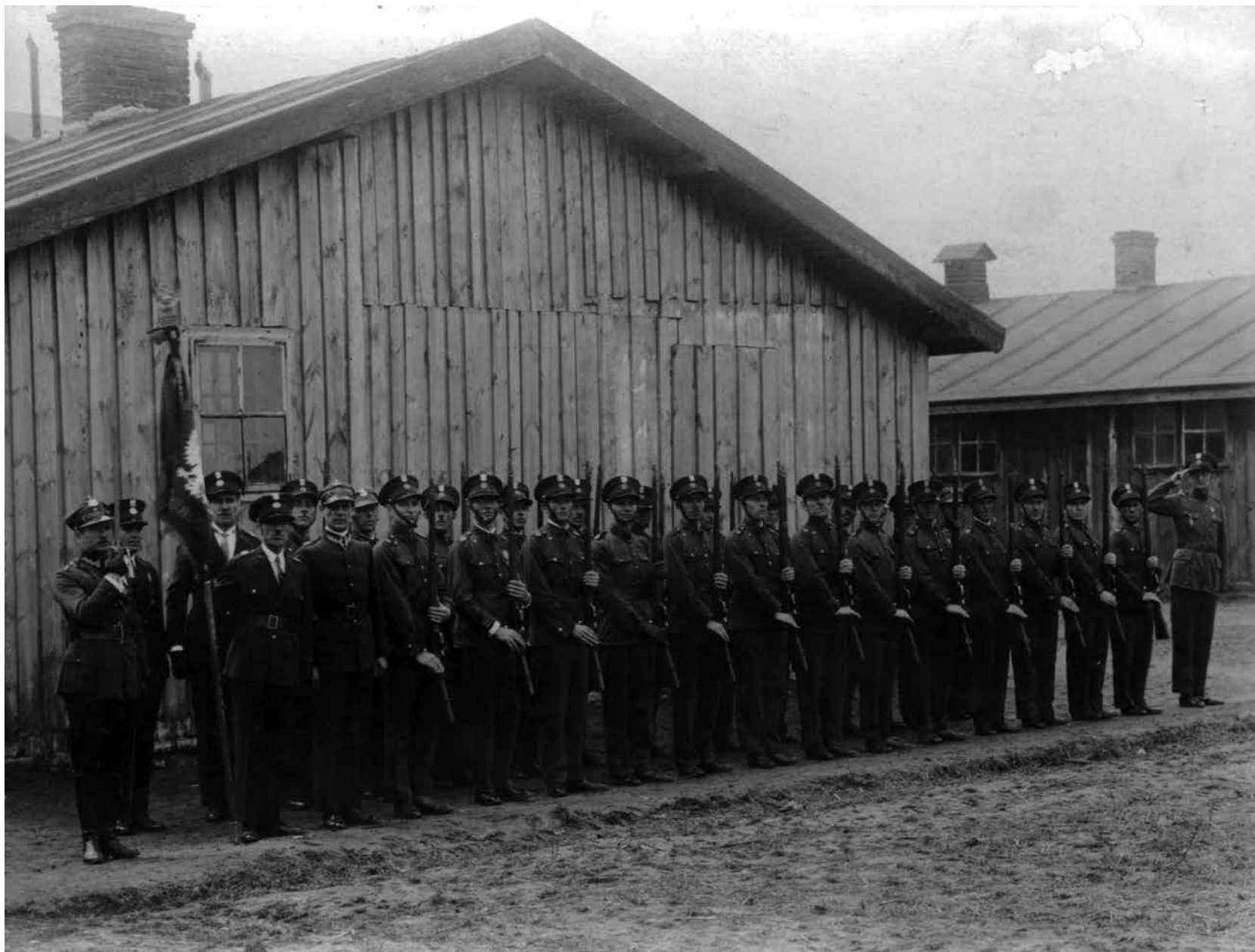
89. Ostrowiecka kompania Związku Strzeleckiego, 1934. /
Ostrowiec Company of the Riflemen's Association, 1934. →

90. Przysposobienie Wojskowe Pocztowców poczty w Ostrowcu, lata 30. /
Military Training of the Ostrowiec Post Office staff, 1930s. →

91. Kadra urzędnicza Magistratu w Ostrowcu, 1932. /
Civil servants of the Ostrowiec Town Hall, 1932. →

92. Członkowie Stowarzyszenia Rezerwistów i byłych Wojskowych RP w Ostrowcu, 1931. /
Members of the Association of Reservists and Former Polish Military Personnel in Ostrowiec, 1931. →

93. Pierwsza komunія święta klasy Szkoły Powszechnej nr 7, 1936. /
First Communion of schoolchildren from Primary School no. 7, 1936. →

94. Klasa Szkoły Handlowej, lata 30. / A Commercial School class, 1930s. →

95. Członkowie ostrowieckiego oddziału Związku Nauczycielstwa Polskiego w Ostrowcu, lata 30. /
Members of the Ostrowiec branch of the Polish Teachers' Union (ZNP), 1930s. →

96. Klasa maturalna Seminarium Nauczycielskiego im. Tadeusza Kościuszki w Ostrowcu, 1931. /
Graduation class of Tadeusz Kościuszko Teacher Training School in Ostrowiec, 1931. →

97. Grono pedagogiczne i wychowankowie Seminarium Nauczycielskiego w Ostrowcu, lata 30. /
Teachers and students of the Teacher Training School in Ostrowiec, 1930s. →

99. Uroczystość rocznicy dziesięciolecia wznowienia Chrześcijańskich Cechów Rzemieślniczych w Ostrowcu, 1932. / Ceremony commemorating the 10 years anniversary of reinstatement of Christian Crafts Guilds in Ostrowiec, 1932. →

100. Zdjęcie grupowe podczas budowy Kolonii Robotniczej, początek lat 30. /
Group photo taken during the construction of the Workers' Colony, early 1930s. →

101. Członkowie zarządu Towarzystwa Opieki nad Średnią Szkołą Żeńską w Ostrowcu, 1931. /
Members of the Board of the Society for the Support of the Female High School in Ostrowiec, 1931. →

V.

102. Kadra techniczna Zakładów Ostrowieckich, I połowa lat 30. /
Technical staff of the Ostrowiec Plant, early 1930s. →

103. Pracownicy Zakładów Ostrowieckich, lata 30. / Workers of the Ostrowiec Plant, 1930s.

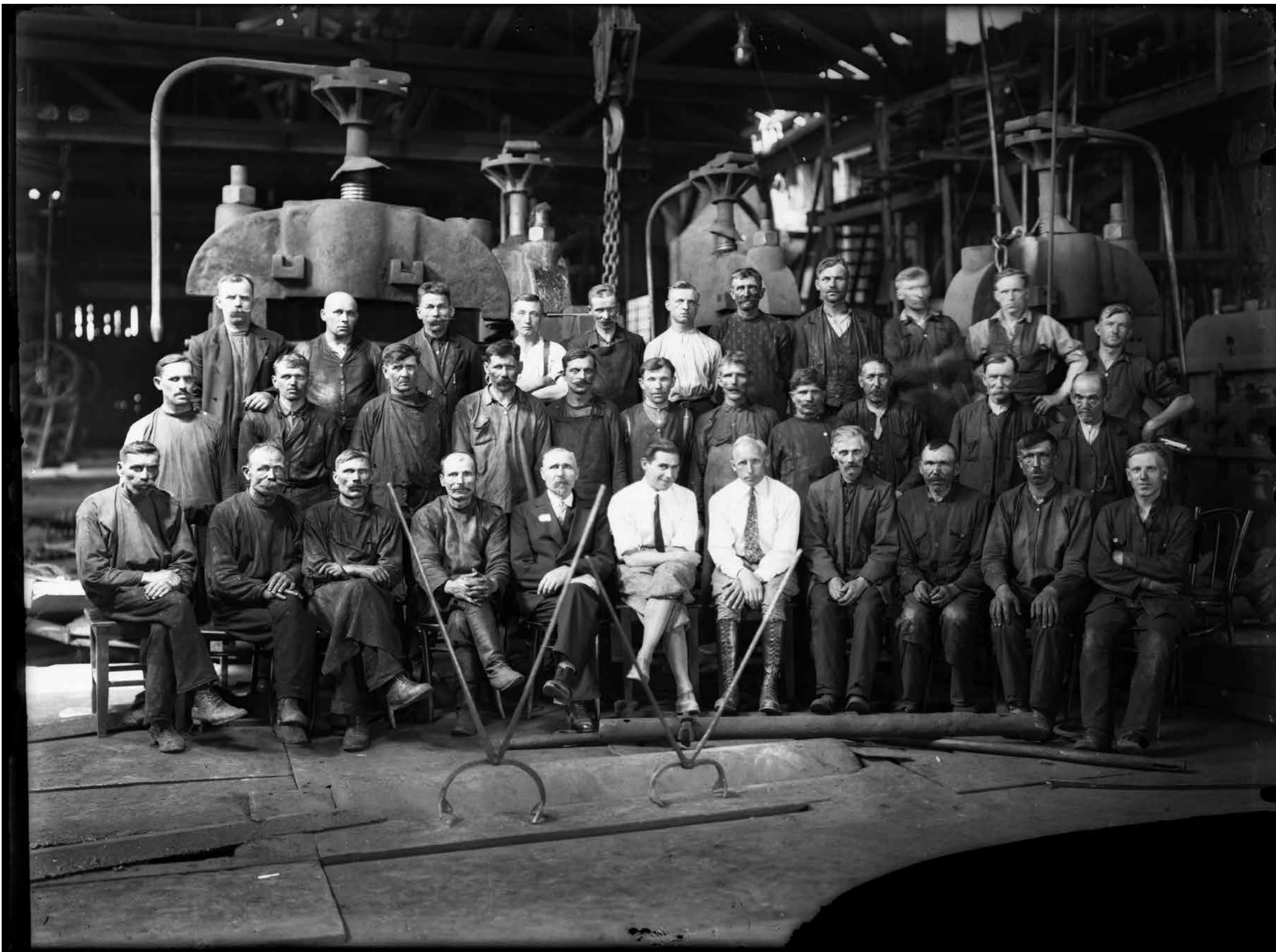

104. Straż bezpieczeństwa Zakładów Ostrowieckich, lata 30. /
Security guards of the Ostrowiec Plant, 1930s. →

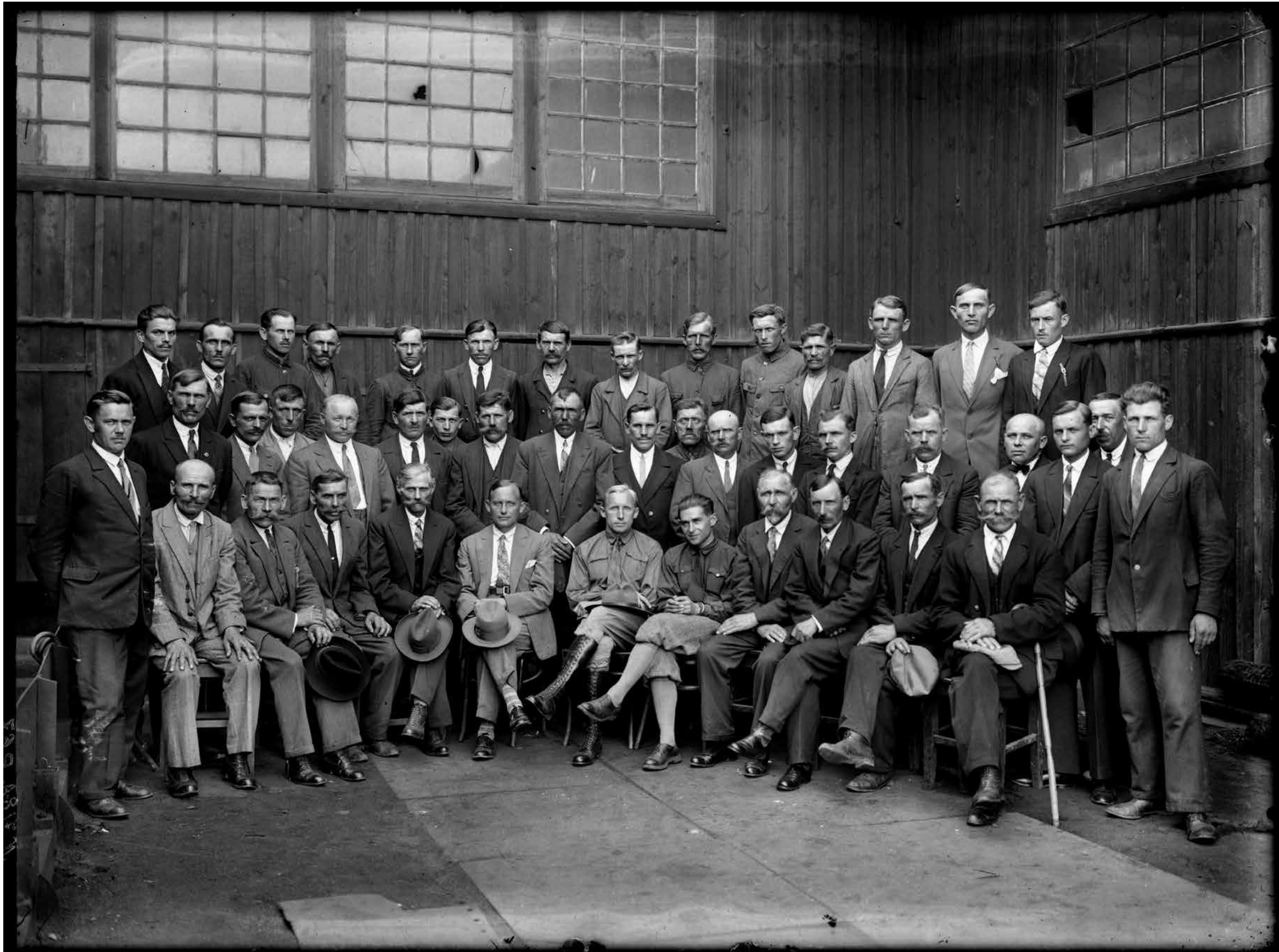

105. Dyrekcja Zakładów Ostrowieckich, 1936. / Management of the Ostrowiec Plant, 1936. →

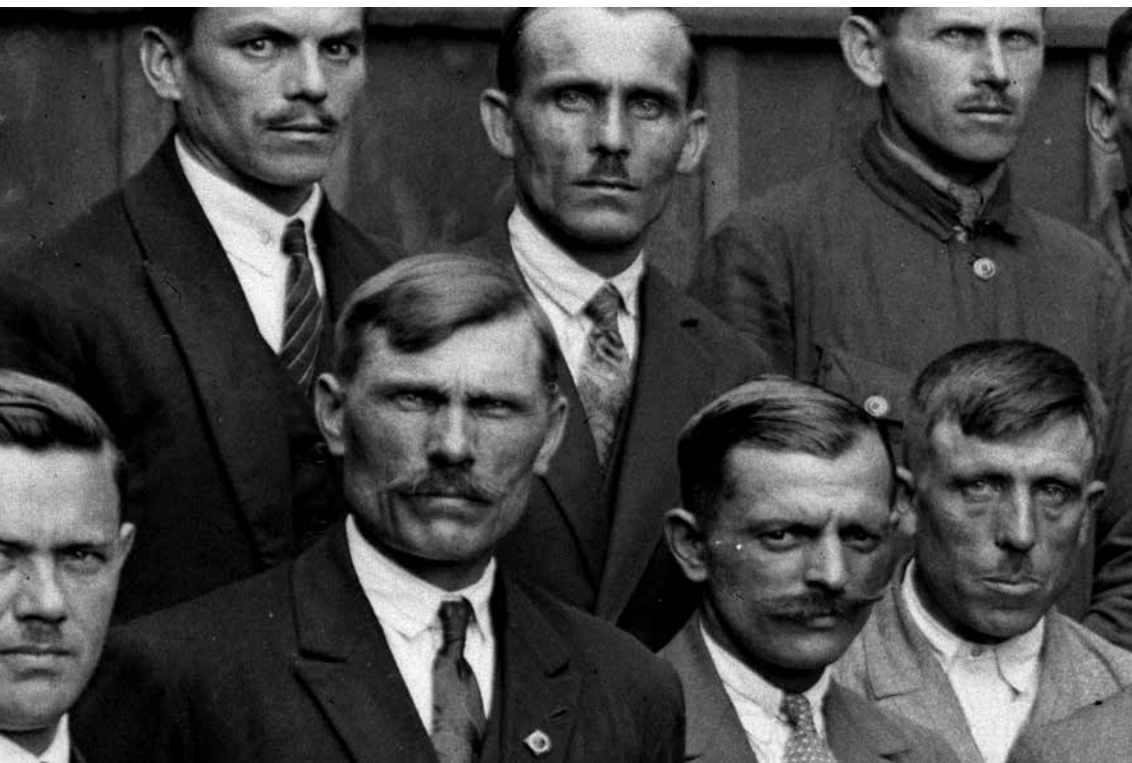

106. Pracownicy Wydziału Walcowni Dużej Zakładów Ostrowieckich, lata 30. /
Workers of the Heavy Section Mill Department at the Ostrowiec Plant, 1930s. →

107. Pracownicy Wydziału Walcowni Dużej Zakładów Ostrowieckich, lata 30. /
Workers of the Heavy Section Mill Department at the Ostrowiec Plant, 1930s.

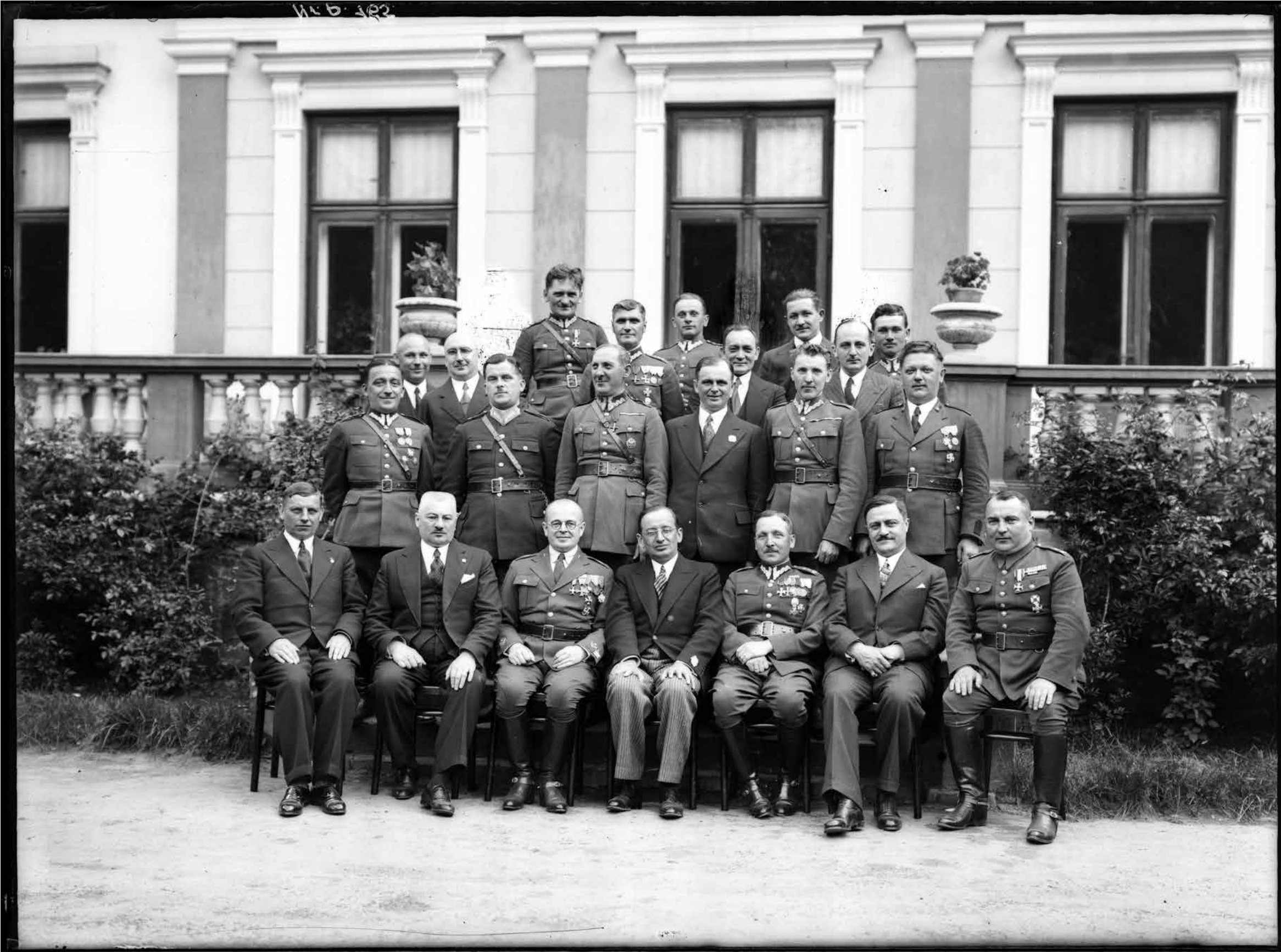

108. Pracownicy Wydziału Montowni Wagonów Zakładów Ostrowieckich, lata 30. /
Workers of the Carriage Assembly Department at the Ostrowiec Plant, 1930s. →

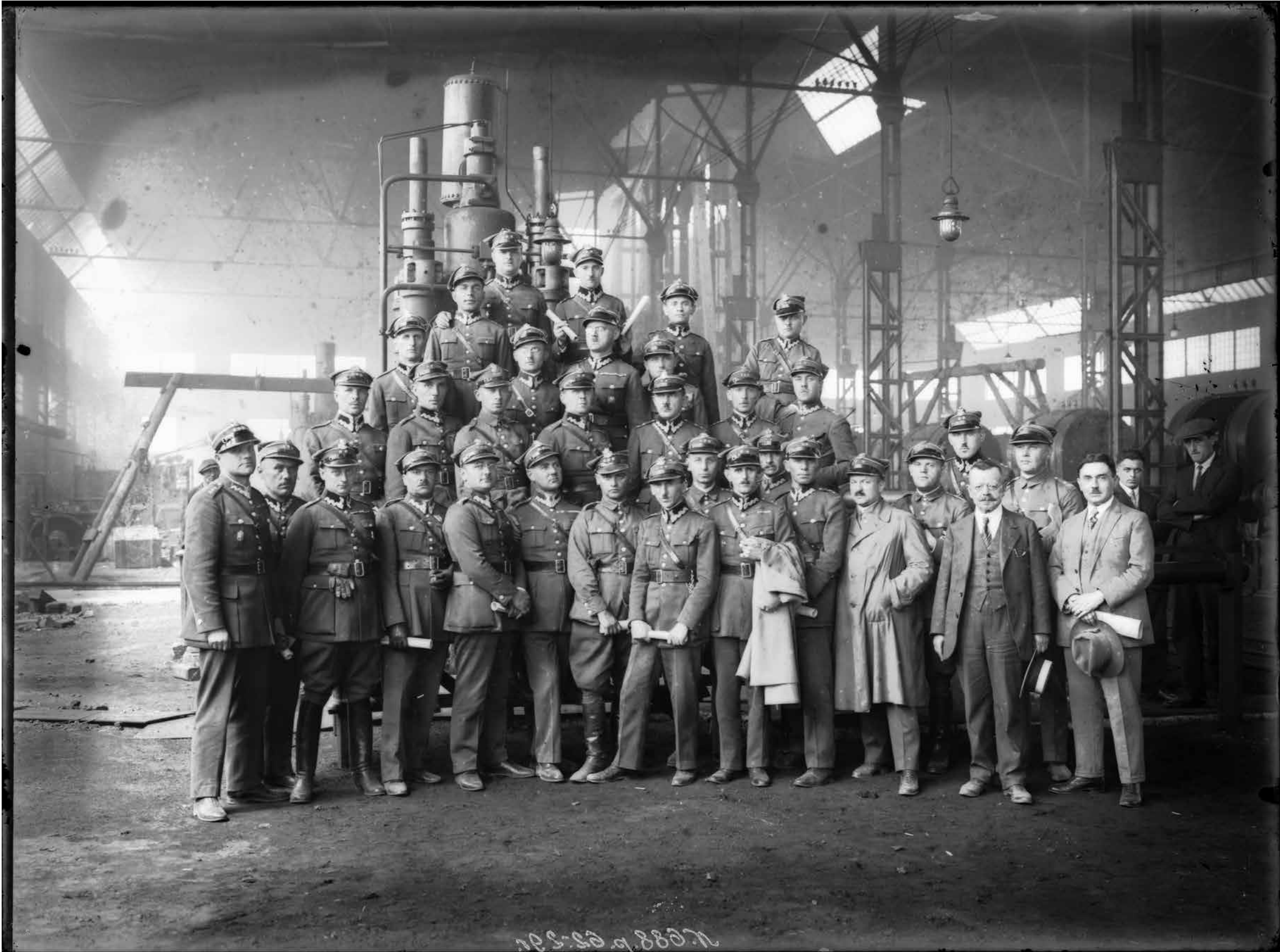

109. Pracownicy Zakładów Ostrowieckich, lata 30. / Workers of the Ostrowiec Plant, 1930s.

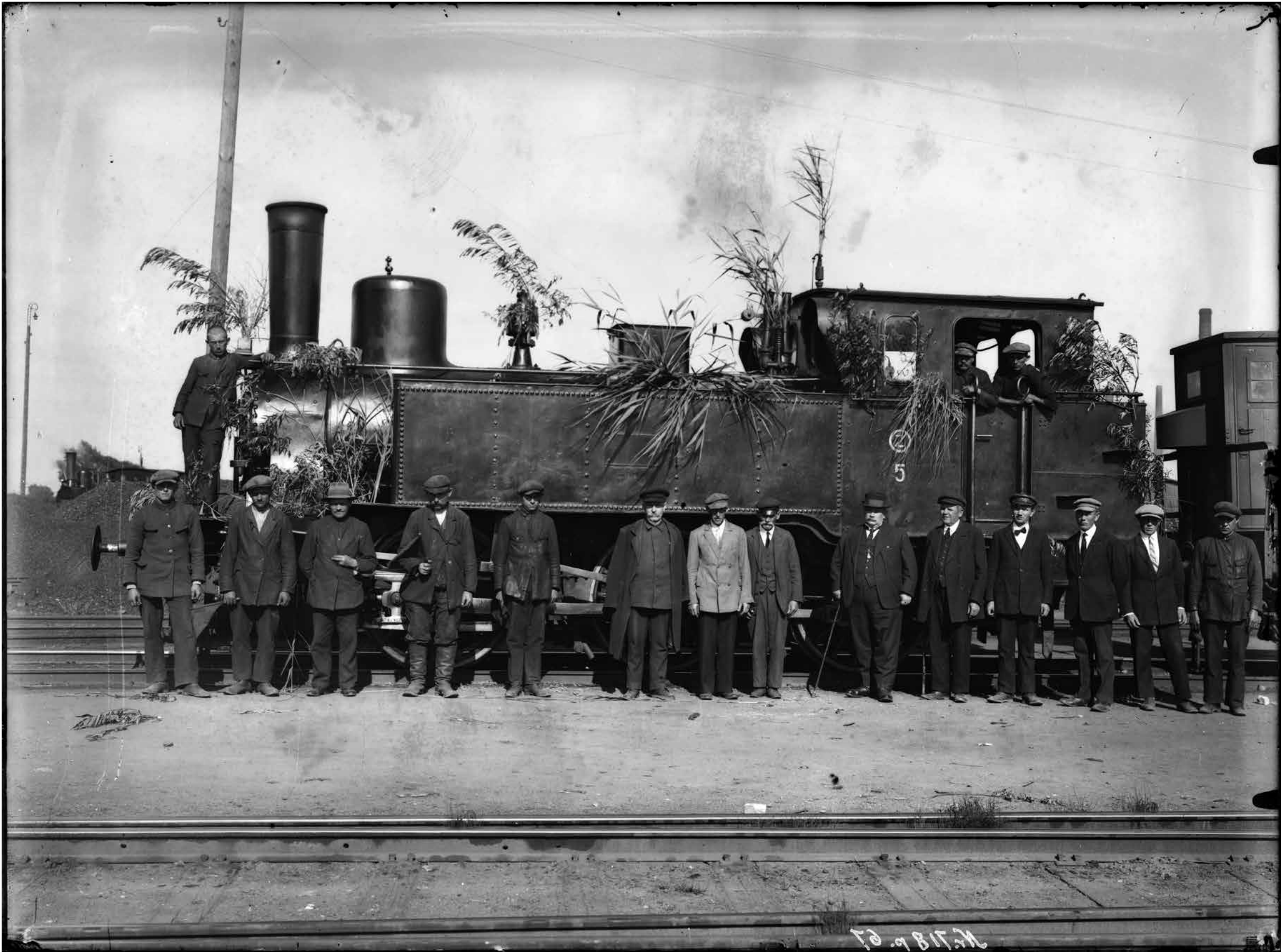

110. Wojskowi wizytujący Zakłady Ostrowieckie, po 1935. /
Military delegation visiting the Ostrowiec Plant, after 1935. →

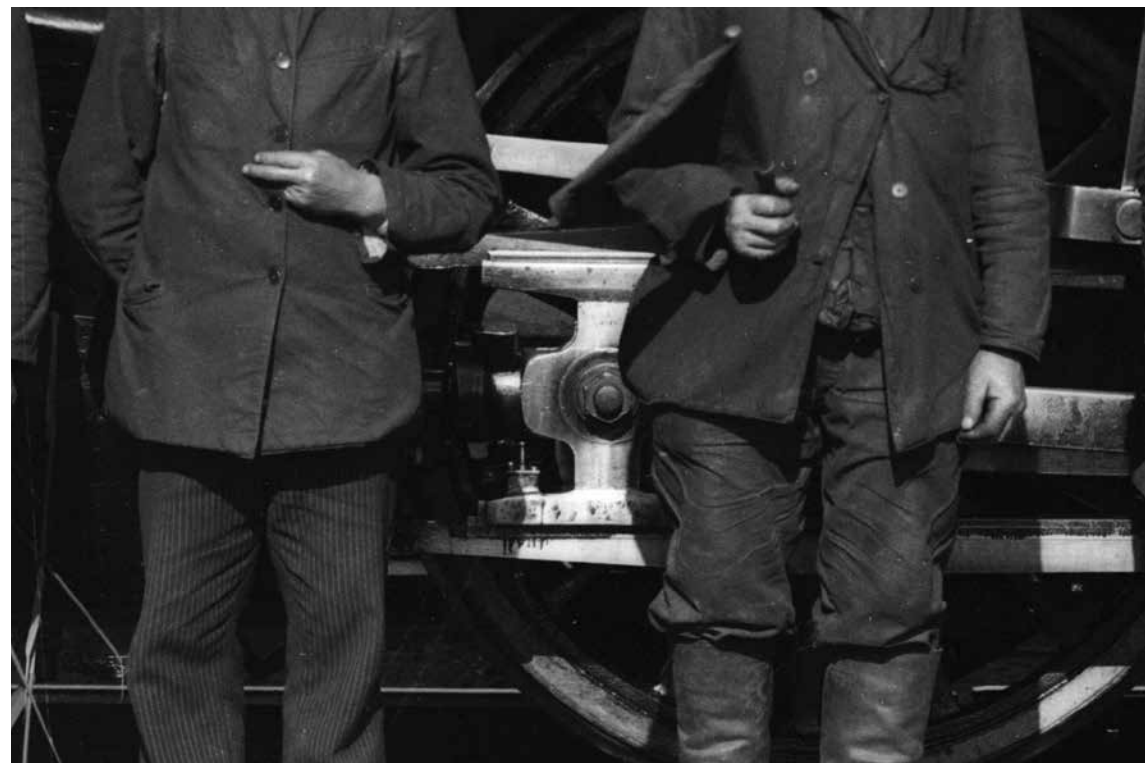

111. Wojskowi na terenie prasowni Zakładów Ostrowieckich, 1929. /
Military visitors at the press shop of the Ostrowiec Plant, 1929. →

112. Pracownicy Zakładów Ostrowieckich, lata 30. / Workers of the Ostrowiec Plant, 1930s. →

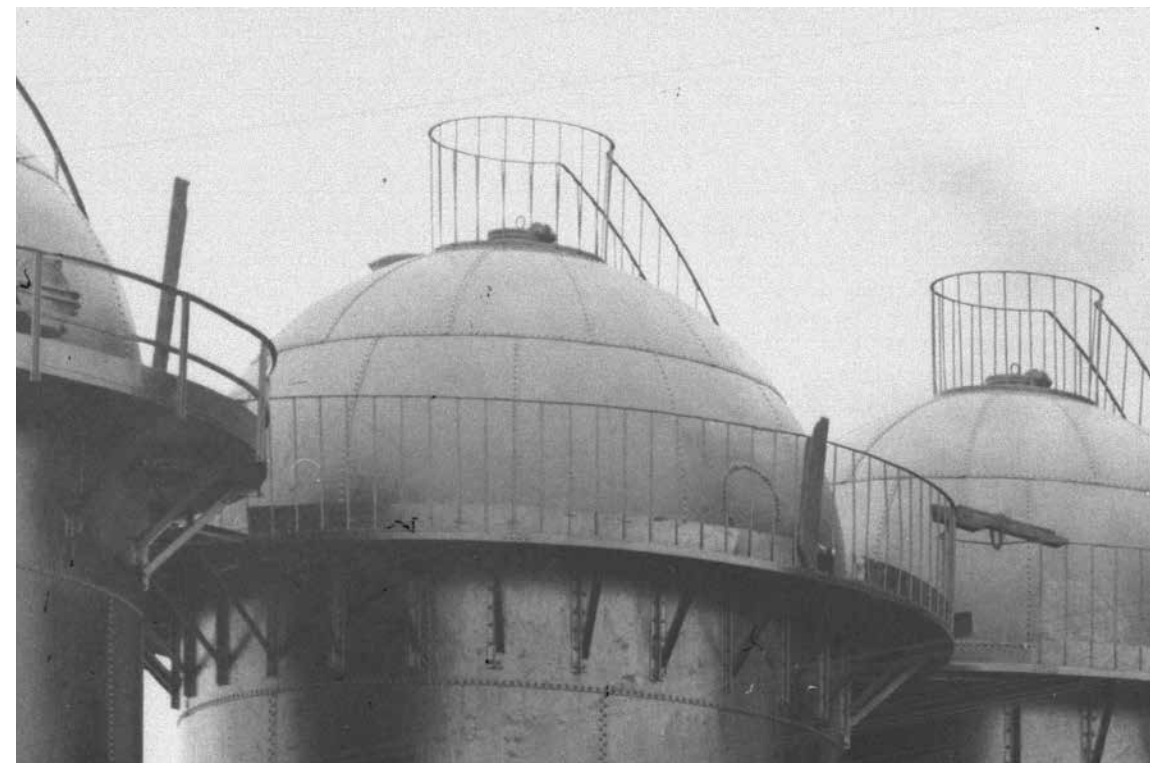
113. Straż pożarna Zakładów Ostrowieckich, przed 1933. /
Fire brigade of the Ostrowiec Plant, before 1933. →

114. Pracownicy administracji Zakładów Ostrowieckich, ok. 1935. /
Administrative staff of the Ostrowiec Plant, ca. 1935. →

115. Dyrekcja, kadra techniczna i urzędnicza Zakładów Ostrowieckich, 1931. /
Management, technical and clerical staff of the Ostrowiec Plant, 1931. →

VI.

116. Członkowie Cechu Rzeźniczo-Wędliniarskiego w Ostrowcu, 1937. /
Members of the Ostrowiec Butchers and Sausage-makers' Guild, 1937. →

118. Członkowie Stowarzyszenia Rezerwistów i byłych Wojskowych RP w Ostrowcu, 1931 rok. / Members of the Association of Reservists and Former Polish Military Personnel in Ostrowiec, 1931. →

120. Pracownicy Wydziału Mechanicznego i Stolarni Zakładów Ostrowieckich, 1937. /
Workers of the Mechanical Department and Woodworking Shop at the Ostrowiec Plant, 1937.

122. Pracownicy Ubezpieczalni Społecznej w Ostrowcu, 1937. /
Personnel of the Social Insurance Institution, 1937. →

123. Pracownicy Wydziału Młotowni Zakładów Ostrowieckich, lata 30. /
Workers of the Hammer Forging Department at the Ostrowiec Plant, 1930s.

124. Pracownicy Odlewni Stali Zakładów Ostrowieckich, 1935. /
Workers of the Steel Foundry at the Ostrowiec Plant, 1935.

VII.

125. Muzycy i uczestnicy koncertu w getcie ostrowieckim, 1942. / Musicians and audience of a concert in the Ostrowiec ghetto, 1942. →

Opisy zdjęć / Photo descriptions:

Zdjęcie w tekście. Szmul Muszkies, 1920 [?], na odwrocie napis: *Siostrze / J. Neumanów / nej / żegnam / Brat Szmul / Ostrowiec*, fotograf nieznan.

Photo in the text. Szmul Muszkies, 1920 [?], caption on the reverse: *To sister J. Neumanówna / Kind regards / Brother Szmul / Ostrowiec*, photographer unknown.

1. Mieczysław Kierysz (1911-1960) pochodził z typowej ostrowieckiej rodziny robotniczej [patrz zdj. 20]. Przed wojną ukończył kurs spawalniczy i jako pracownik Zakładów Ostrowieckich był budowniczym portu w Gdyni. Ponadto należał do animatorów pływania i waterpolo w Klubie Sportowym Zakładów Ostrowieckich. W 1946 roku wraz ze swoim bratem Antonim, Feliksem Okołowem [patrz zdj. 108], Zbigniewem Kawwą, Bogusławem Ulem, Józefem Rybkowskim, Janem Zakrzewskim zdobyli dla KSZO mistrzostwo Polski w piłce wodnej. Pracował w hucie i do końca życia był trenerem swej mistrzowskiej dyscypliny w rodzimym klubie.

Mieczysław Kierysz (1911-1960) was born in Ostrowiec's typical working class family [see: photo no. 20]. Before the war he completed a welding course, and as a worker of the Ostrowiec Plant he was one of the builders of the port in Gdynia. He was also a promoter of swimming and water polo at the Ostrowiec Plant Sports Club (KSZO). In 1946, together with his brother Antoni, as well as Feliks Okołow [see: photo no. 108], Zbigniew Kawwa, Bogusław Ul, Józef Rybkowski and Jan Zakrzewski they won the Polish water polo championship for KSZO. He continued to work at the steelworks, and for the rest of his life remained a coach of his champion discipline at the home club.

2. Stanisław Bartecki zadedykował tę fotografię *Drogiej Zosieńce* - Stach a następnie ofiarował swojej sympatii Zofii Mazur [patrz zdj. 16], która w przyszłości wybrała jednak Tadeusza Kaliwodę [patrz zdj. 3]. Stanisław Bartecki jeszcze przed wojną został oficerem służby stałej. W czasie wojny obronnej ,39 roku został poważnie ranny. Po pewnym czasie powrócił do działalności konspiracyjnej i został kierownikiem lokalnego referatu mobilizacyjnego, utworzonego na wypadek ogólnego powstania. Porucznik Bartecki, ps. „Boruta” zajął się uratowanym lotnikiem angielskim, Johnem Symingtonem, którego samolot dokonujący zrzutów strącili Niemcy w pobliżu Ćmielowa.

Stanisław Bartecki captioned this photograph *To Dear Zosieńka* - Stach, and presented it to his sweetheart Zofia Mazur [see: photo no. 16], who later fell for Tadeusz Kaliwoda [see: photo no. 3]. Before the war Stanisław Bartecki was appointed as regular service officer. He was seriously injured during the defensive war in 1939. After some time he returned to underground activity and became the head of a local mobilization unit created in the event of a general uprising. Lieutenant Bartecki, operating under the *nom de guerre*

„Boruta”, took care of a rescued British pilot John Symington whose bomber was shot down by the Germans near Ćmielów.

3. Tadeusz Kaliwoda (1906-1978) przed wojną ukończył kurs piwowara i pracował w browarze Saskich. Pasjonował się od zawsze piłką nożną [patrz zdj. 84]. Był towarzyski i świetnie tańczył, dlatego często zapraszano go na bale organizowane w klubie inżynierów i restauracji „Adria”, która podobno posiadała kręcący się parkiet. Jako wodzirej każdy bal rozpoczynał polonezem. W czasie wojny poznał i poślubił Zofię Mazur [patrz zdj. 16]. Pracował w magistracie i należał do konspiracyjnej komórki zajmującej się wydawaniem fałszywych dokumentów, ratującym życie wielu Polaków i Żydów. Po wojnie nadal pracował jako urzędnik, w wolnych chwilach oddając się licznym pasjom: myślistwu, brydżowi, grom liczbowym i literaturze polskiej.

Tadeusz Kaliwoda (1906-1978) completed a beer-brewing course before the war, and worked at the Saskis' brewery. He was always a keen enthusiast of football [see: photo no. 84]. He was sociable and showed great dancing skills, which is why he was often invited to balls held at „Adria” engineers' club and restaurant that reportedly had a revolving dance floor. As a dance leader, he would initiate each ball with a polonaise. During the war he married Zofia Mazur [see: photo no. 16]. He worked at the town hall and belonged to an underground unit producing fake documents, helping save the lives of many Poles and Jews. After the war he continued to work as a clerk, practising numerous hobbies in his spare time: hunting, bridge, number games and Polish literature.

4. Hela – tak o niej mówiono w rodzinie - urodziła się w 1918 roku jako szóste dziecko państwa Głowackich. W Ostrowcu w tym czasie panował tyfus. Małej Heli lekarz nie dawał szans na przeżycie. Kowalscy byli długoletnim, kochającym się małżeństwem i mieli dwóch synów. Oboje pracowali w cukrowni w Częstocicach. Helena pomimo wielu ciężkich doświadczeń była osobą o dużym poczuciu humoru. Właśnie taką zapamiętała ją rodzina. Zmarła w 2003 roku. Wacław zmarł dużo wcześniej w latach 70.

Hela - as she was called by her family - was born in 1918 as the sixth child of Mr and Mrs Głowacki. There was a typhus epidemic in Ostrowiec at the time. According to doctors, tiny Hela had little chance of surviving. The Kowalskis were a longtime loving couple with two sons. They both worked at a sugar factory in Częstocice. Despite many hardships, Helena had a great sense of humour. This is how her family remembered her. She passed away in 2003. Wacław died much earlier, in the 1970s.

9. Na odwrocie: *Przyjacielowi Staśkowi druh Bolek*.
Caption on the reverse: *To my friend Stasiek - your companion Bolek*.
11. Bolesław Strzelecki od połowy lat 20. pracował w policji, najpierw w Kazanowie, potem w Ostrowcu [patrz zdj. 121]. Tu poznał swoją przyszłą żonę Marię Adamską, która

pochodziła od Świętego Krzyża [patrz zdj. 61]. Rok po powstaniu tego zdjęcia Bolesław, ze względu na pogarszający się stan zdrowia, zmuszony został przejść na rentę. Zarówno podczas okupacji jak i zaraz po wojnie proponowano mu powrót do służby. Nie zgodził się. Wówczas pojawiły się problemy w uzyskaniu pracy. Z kawałka pola utrzymywał żonę i dwoje dzieci. Po pewnym czasie założył mleczarnię, lecz gdy rozwinął jej działalność, władza usunęła go i powierzyła kierownictwo zakładu „swojemu”. Na początku lat 50. córka Elżbieta nie dostała się na studia ze względu na „pochodzenie społeczne”. Bolesław przeżył 87 lat i, jak mówi jego córka, „nikt do niego nie przyszedł i nie plunął mu w twarz jako policjantowi”.

He worked in the police from mid 1920s - first in Kazanów and later in Ostrowiec [see: photo no. 121]. This is where he met his future wife, Maria Adamska from Święty Krzyż [see: photo no. 61]. A year after this photo was taken Bolesław had to claim disablement benefit due to deteriorating health. Both during the occupation and immediately after the war he was offered a return to service. He refused. This is when problems began with finding work. He cultivated a plot of land, struggling to provide for his wife and two children. Some time later he founded a dairy, but after he developed the business, the authorities replaced him with their trusted man. In the early 1950s his daughter Elżbieta was not admitted to the university because of her „social origin”. Bolesław lived until the age of 87, and as his daughter reminisces „nobody ever came to spit him in the face as a policeman”.

12. Zofia Lewicka (1901-1959) była przed wojną nauczycielką szkoły powszechnej w Ostrowcu Św. Na odwrocie zdjęcia znajduje się pieczętka: *Mistrzowski / zakład fotograficzny / Sz. Muszkies / Ostrowiec, ul. Hłzecka 16* [patrz wstęp].

Before the war Zofia Lewicka (1901-1959) was a school teacher in Ostrowiec Św. There is a stamp on the reverse of the photograph: *Master Photographer's Studio / Sz. Muszkies / Ostrowiec, Hłzecka 16* [see: foreword].

13. Małka Hudesza Muszkies z d. Angienicka (1910-2003) urodziła się w Ostrowcu. W 1929 roku wyszła za Szmula Muszkies, z którym do wybuchu wojny prowadziła zakład fotograficzny „Rembrandt” [patrz wstęp]. Mieli dwie córki: Chaję i Rutkę [patrz zdj. 54]. Po likwidacji ostrowieckiego getta, w październiku 1942 roku, Małka wraz z mężem i młodszą córką Rutką przeszły przez szereg obozów pracy: Bodzechów, Sandomierz, Starachowice, Ostrowiec, gdzie pozostali aż do czerwca 1944. Ostatecznie wszyscy troje trafili do KL Auschwitz. Pod koniec wojny Małka została rozdzielona z bliskimi i wysłana do filii obozu koncentracyjnego Gross-Rosen – Gabersdorf. Po wyzwoleniu obozu wróciła do Ostrowca Św. i odnalazła ocalałą starszą córkę Chaję [patrz zdj. 62]. Po załatwieniu pilnych spraw, w tym sprzedaży rodzinnego domu za bezcen, wyjechały do Krakowa, gdyż tam wśród dzieci wyzwolonych w Auschwitz odnaleziono jej drugą córkę. Następnie, wszystkie trzy uciekły z Polski przez zieloną granicę i osiadły na dwa lata w Monachium. Małka chciała emigrować do Izraela. Jednak z uwagi na chorobę płuc Ruty

izraelskie władze odmówiły wstępu. Wówczas Małka skontaktowała się z Leo Barkinem, dalekim krewnym z Kanady, który przekonał ją, by przenieśli się do Toronto, co też uczyniły w 1948 roku. Małka Muszkies właśnie tam przeżyła resztę swojego życia.

Małka Hudesza Muszkies nee Angienicka (1910-2003) was born in Ostrowiec. In 1929 she married Szmul Muszkies, a professional photographer with whom she ran the „Rembrandt” photography studio until the outbreak of war [see: foreword]. They had two daughters: Chaja and Rutka [see: photo no. 54]. After the liquidation of the Ostrowiec ghetto in October 1942, Małka with her husband and the younger daughter, Rutka, went through a number of labour camps: Bodzechów, Sandomierz, Starachowice, and Ostrowiec, where they stayed until June 1944. Eventually all three were taken to KL Auschwitz. At the end of the war Małka was separated from her loved ones, being sent to Gabersdorf, a subcamp of the Gross-Rosen concentration camp. After liberation she returned to Ostrowiec Św. where she was reunited with her elder daughter, Chaja [see: photo no. 62]. Having settled the most urgent affairs, including the sale of her family home for next to nothing, they travelled to Krakow, where the other daughter was found among children liberated from Auschwitz. Next, crossing the green border they fled from Poland to Munich, where they settled for two years. Małka wanted to emigrate to Israel. However, due to Ruta's lung disease Israeli authorities refused them entry. Małka contacted Leo Barkin, a distant relative from Canada, who encouraged her to move to Toronto, which they did in 1948. This is where Małka Muszkies spent the rest of her days.

14. Tadeusz Kozłowski (1911-1939) w czasie nauki w Gimnazjum im. J. Chreptowicza [patrz zdj. 88] był drużynowym I Harcerskiej Drużyny im. M. Langiewicza. W 1930 roku uczestniczył w Międzynarodowym Zlocie Skautów w Londynie. Po uzyskaniu matury wstąpił do Szkoły Podchorążych Piechoty, a po jej ukończeniu stał się zawodowym wojskowym. 11 września 1939 roku odniósł poważne rany w walkach pod Osiekiem i zmarł w szpitalu. Pochowany został na cmentarzu wojskowym w Tarnobrzegu. Pośmiertnie odznaczono go Krzyżem Virtuti Militari.

As a student of J. Chreptowicz Gymnasium [see: photo no. 88], Tadeusz Kozłowski (1911-1939) was the leader of the 1st M. Langiewicz Scouting Team. In 1930 he attended the International Scout Jamboree in London. After graduating high school, he joined the School of Infantry Cadets and eventually became a professional soldier. On 11 September 1939 he was seriously injured in the battle near Osiek, and died in hospital. He was buried in the military cemetery in Tarnobrzeg. He was posthumously awarded the Cross of Military Virtue (Virtuti Militari).

16. Zofia Mazur (1915-1989) mimo, że pochodziła z wielodzietnej rodziny otrzymała gruntowne wykształcenie. Na zdjęciu widzimy ją jako uczennicę Gimnazjum Żeńskiego [patrz zdj. 119]. Następnie ukończyła Seminarium Nauczycielskie [patrz zdj. 96-97], jednak nauczycielką nie została. Gdy po maturze otrzymała nakaz pracy na Polesiu,

nie chcąc tam jechać, otworzyła w Ostrowcu sklepik z kapelusami na ul. Kościelnej. W czasie wojny wciąż trudniła się handlem – tym razem otworzyła sklep spożywczy. Jeździła również do Warszawy z produktami żywnościowymi, które przywozili jej okoliczni rolnicy. Gdy po jednej z wypraw do stolicy poważnie zachorowała, zaopiekował się nią Tadeusz Kaliwoda [patrz zdj. 3]. Podobno wyciągnął z getta lekarza żydowskiego, żeby ją ratować. Zofia i Tadeusz pobrali się w 1940 roku. W niedługim czasie urodziła się im córka – Jolanta, a po wojnie druga – Grażyna. Gdy jej mąż został kierownikiem wydziału handlu w magistracie, musiała zamknąć swój sklep spożywczy. Nie mogła być – jak to się wtedy nazywało – „prywatną inicjatywą”. Cała jej rodzina była akowska i z tego powodu wiele wycierpiała. Na przykład jej brat Józef Mazur ps. „Słoń” pod koniec wojny został zabity przez oddział S. Szymańskiego Armii Ludowej w lesie koło Wólki Bodzechowskiej. Dlatego Zofia alergicznie reagowała na słowo „komuna”. Całe życie czekała na wolną Polskę i nie doczekała się, gdyż zmarła w końcu maja 1989 roku, chwilę przed pierwszymi, częściowo wolnymi, wyborami.

Despite being raised in a large family, Zofia Mazur (1915-1989) received a thorough education. In the photo, we see her as a student of the Female Gymnasium [see: photo no. 119]. Later she graduated from a Teacher Training College [see: photos no. 96-97], but she did not become a teacher. After graduation she was ordered to move to work in the Polesie region, but she refused to go there and opened a hat store in Kościelna Street instead. During the war she continued to work in trade - she opened a grocery store. She also regularly travelled to Warsaw to sell food products supplied by local farmers. When she fell seriously ill after one of such trips to the capital city, she was taken care of by Tadeusz Kaliwoda [see: photo no. 3]. Reportedly he rescued a Jewish doctor from the ghetto, trying to save her. Zofia and Tadeusz got married in 1940. Soon afterwards their first daughter was born - Jolanta, and after the war - the second one, Grażyna. After her husband became the head of trade department at the town hall, she had to close her grocery. She could not represent „private initiative”, as it was called at the time. Her entire family had connections with the Polish resistance Home Army (AK), which was a source of much suffering. For example, her brother Józef Mazur (*nom de guerre* „Elephant”) was killed at the end of the war by S. Szymański's squad of the People's Army (AL) in a forest near Wólka Bodzechowska. Hence Zofia's allergic reaction to the word „communism”. All her life she dreamed of free Poland, but did not live long enough to see it - she passed away in late May 1989, shortly before the first partially free elections.

18. Na odwrocie: *Jadzi na pamiątkę / Maryśka.*

Caption on the reverse: *As a souvenir for Jadzia / Maryśka.*

19. Na odwrocie: *Na pamiątkę / milutkiej Jadzi, / aby nie zapomniiała / o czarnym czpiocie / Henia [?].*

Caption on the reverse: *As a souvenir / for dear Jadzia / Do not forget / about your dark-eyed feather-brain / Henia [?].*

20. Stanisław Kierysz (1886-1955) należał do pokolenia robotników, którzy byli całkowicie oddani pracy. Całe życie był majstrem na wydziale kuźni ostrowieckiej huty. Mieszkał w jednej z kamienic fabrycznych przy ul. Traugutta. Gdy miał urlop, to siedział z innymi hutnikami-urlopowiczami w Parku Fabrycznym albo na murku pod hutą. Miał trzech synów, uznanych sportowców KSZO: Mieczysław był trenerem waterpolo [patrz zdj. 1], Zbigniew stał na bramce, a Antoni pływał kraulem.

Stanisław Kierysz (1886-1955) belonged to a generation of workers who were completely committed to their work. He spent his whole life as a foreman of the forging shop at the Ostrowiec steelworks. He lived in a townhouse in Traugutta Street, near the plant. When he was on holiday, he would sit with other holidaying foundry workers in the Factory Park or on a low wall surrounding the plant. He had three sons, accomplished athletes representing KSZO: Mieczysław was a water polo coach [see: photo no. 1], Zbigniew was a goalkeeper, and Antoni was a crawl swimmer.

21. Na odwrocie: *Kochanemu Koledze / w dowód bratersko spędzonych dni / składa Bolek.*

Caption on the reverse: *To my dear Colleague / as evidence of our fraternal days / from Bolek.*

23. [patrz zdj. 41-43 / see: photos no. 41-43].

27. Czesław Krzyżanowski (1910-1982) bardzo wcześnie rozpoczął pracę w ostrowieckiej hucie. Zmusiła go do tego nagła śmierć ojca, która pozostawiła rodzinę bez utrzymania. Sympatyzował z ruchem komunistycznym, za co w latach 30. został uwięziony w Berezie Kartuskiej. Po trzymiesięcznym pobycie powrócił do pracy w hucie. Pierwsze miesiące wojny, którą przeżył na wschodzie, miały diametralnie zmienić jego poglądy. Powiedział wówczas: *Pamiętaj bracie, że komunizm to najgorsze zło, ja nigdy nie wrócę do takiej Polski, gdzie będą rządzą komuniści.* Trafił w okolice Kiszyniowa, gdzie formowały się polskie oddziały. Jako żołnierz Armii gen. Władysława Andersa przeszedł, ze swym wodzem, cały szlak bojowy. Spełnił swoje postanowienie i do Polski komunistycznej nie wrócił.

Czesław Krzyżanowski (1910-1982) started working at the Ostrowiec steelworks at a very young age. This was necessitated by the sudden death of his father, which left the family without any means of support. He sympathized with the communist movement, which got him imprisoned at Bereza Kartuska in the 1930s. After three months in jail he returned to work at the steelworks. The first months of war that he experienced in the east caused him to change his views radically. He said at the time: *Remember, brother, that communism is the worst evil; I will never return to Poland if as long as it is ruled by communists.* He found himself near Kiszyniów, where Polish troops were formed. As a soldier of General Władysław Anders's army he accompanied his commander along the entire combat trail. He stood by his decision and never came back to communist Poland.

28. Na odwrocie: *Na pamiątkę kochanej Kazi – Hanka.*
Caption on the reverse: *As a souvenir for my dear Kazia – Hanka.*
30. Na odwrocie: *Na pamiątkę drogiej koleżance w dniu ślubu ofiaruję swą podobiznę [?] Jasińska z męża.*
Unidentified, caption on the reverse: *As a souvenir for my dear colleague, I present this photograph [?] on the wedding day, married name Jasińska.*

32. Od lewej siedzą: Kazimiera Kozera (matka chrzestna), Helena Kozera (II voto Sokołowska), Maciej Kozera, NN. Od lewej stoją: Henryk Wierzbński (ojciec chrzestny), Stanisława Suszał (z d. Kozera), Jan Kozera (ojciec Maćka).

Seated from left: Kazimiera Kozera (godmother), Helena Kozera (II voto Sokołowska), Maciej Kozera, unidentified. Standing from left: Henryk Wierzbński (godfather), Stanisława Suszał (nee Kozera), Jan Kozera (Maciej's father).

36. Joanna Daniela Kozłowska (ur. 1924) po mężu, za którego wyjdzie po wojnie, nazywać się będzie Chruszczyńska. Dziś jest nestorką ostrowieckiej poezji, współzałożycielką klubu literackiego „Aspekt”. W czasie wojny uczęszczała do szkoły krawieckiej dla dziewcząt i była żołnierzem AK, przenosiła prasę na terenie Częstocic i Ostrowca. W archiwum prywatnym Joanny Chruszczyńskiej zachowało się kilka zdjęć przedstawiających ją na gruzach zburzonej dzielnicy żydowskiej. Na odwrocie jednego z nich zapisana: *Zgadnijcie czy to zwały / śniegu, czy góry? / Ani jedno ani drugie / to gmach rozbity w gruzy. / Wojna!!!*

Joanna Daniela Kozłowska (b. 1924) took her husband's last name - Chruszczyńska - when she got married after the war. Today she is the doyen of Ostrowiec's poetry, and a co-founder of the „Aspect” literary club. During the war she attended tailoring school for girls and was a soldier of the Home Army (AK), distributing underground press in Częstocice and Ostrowiec. Joanna Chruszczyńska's private archive contains several photos depicting her in the ruins of the destroyed Jewish district. Her inscription on the reverse of one of the photos reads: *Take a guess: are these heaps of snow / or mountains? / Neither/ It is a building reduced to rubble. / War!!!*

40. Jan Rutkowski (1903-1976) ukończył Seminarium Duchowne w Sandomierzu. Do Ostrowca przybył w 1933 roku, gdzie objął obowiązki prefekta szkół powszechnych i średnich. Po wojnie został proboszczem parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Ostrowcu Świętokrzyskim i na tym stanowisku pozostał do końca życia. Według wspomnień parafian ksiądz Jan Rutkowski *umiał sobie poradzić z każdym. A w czasach PRL-u również z prominentami naszego miasta, gdyż najczęściej byli to jego uczniowie i mówił im po imieniu. To ułatwiało mu załatwienie wielu spraw, trudnych w tym czasie do wykonania.*

Jan Rutkowski (1903-1976) graduated from the seminary in Sandomierz. He came to Ostrowiec in 1933, becoming a prefect of primary and secondary schools. After the war he was appointed priest-in-charge of the Sacred Heart of Christ parish in Ostrowiec where he served until his death. As his parishioners reminisced, father Jan Rutkowski *could get along with anybody; in the times of the Polish People's Republic even with our town's high-ranking officials, because usually they were his former students, and he spoke to them by name. This helped him solve many problems that were particularly challenging in that period.*

41-43. [patrz wstęp / see: foreword]

44. Na odwrocie: *Na pamiątkę dnia ślubu / rodzicom ofiarowuję / Ala i Kazik Kwietniakowie.*
Caption on the reverse: *As a wedding souvenir / for our parents / from Ala and Kazik Kwietniak.*

45. Na odwrocie: *Na pamiątkę stryjkowi zostawiamy swoje zdjęcie Helutka i Rysiek.*
Caption on the reverse: *As a souvenir for uncle - this photo from Helutka and Rysiek.*

48. Poznali się przez Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, w którym oboje działali. Maria (1908-1970) była naczelniczką oddziału żeńskiego „Sokoła” w Ostrowcu [patrz zdj. 117] a Józef (1905-1990) trenował „sokoły” w pobliskich Starachowicach, gdzie pracował w Zakładach Zbrojeniowych. Spotykali się na zlotach towarzystwa. Gimnastyka i wychowanie fizyczne były ich wspólną pasją. Po wyzwoleniu Józef był budowniczym i kierownikiem stacji pomp i wodociągów w Ostrowcu Św. Maria wychowywała piątkę dzieci. Gdy w 1966 roku przenosili się do Konstancina, Maria żegnała się z Ostrowcem wierszem:

„Gdy przyszło mi cię żegnać
rodzinne moje miasto,
Miasto mojego dzieciństwa,
młodości i jesieni
Nie chcę płakać,
nie będę,
losu nic nie odmieni!

W sercu chowam wspomnienia
szczęśliwych chwil, godzin
i ludzi, których znałam
i tych, których znam jeszcze.
Życzliwe ich uśmiechy,
przyjacielskie spotkania,
słowa dobre i miłe –
często nimi się pieczę. [...]”

Po śmierci Marii Józef ponownie się ożenił. W latach 80. usilnie działał na rzecz odrodzenia zdelegalizowanego „Sokoła”. Zmarł nagle podczas pierwszego zlotu reaktywowanej organizacji.

They met at the „Sokół” (Falcon) Gymnastic Society where they were both active members. Maria (1908-1970) was the head of „Sokół's” women's section in Ostrowiec [see: photo no. 117] while Józef (1905-1990) trained „falcons” in the nearby Starachowice, where he worked at the Armament Plant. They both took part in rallies organized by the society, sharing a passion for gymnastics and physical education. After the liberation Józef was a builder and manager of a pumping station and waterworks in Ostrowiec Św., while Maria raised five children. When they moved to Konstancin in 1966, Maria wrote a farewell poem to Ostrowiec:

„As the time has come to bid you farewell
my hometown,
The town of my childhood,
youth and autumn
I don't want to cry,
I won't,
nothing will change the destiny!
Deep in my heart I cherish memories
of happy moments, hours
and people I knew
and ones I still know.
Their kind smiles,
friendly meetings,
good and comforting words -
I often caress myself with them. [...]”

After Maria's death Józef remarried. In the 1980s he worked hard to revive the delegalized „Sokół” society. He died unexpectedly during the first rally of the reactivated organization.

49. Biologiczni rodzice Marii zmarli w czasie epidemii tyfusu w 1919 roku. Jej matka – Ewa Karolina Wiktoria Mrozowska - pochodziła ze znanej ostrowieckiej rodziny, jej brat, Adam Mrozowski, był pierwszym prezydentem Ostrowca [patrz zdj. 101]. Natomiast ojciec Marii - Feliks Byk vel Bykowski - w 1900 roku założył jedną z pierwszych księgarni przy Alei Ostrowieckiej. Jego nakładem wydano serię pocztówek z widokami Ostrowca autorstwa nieznanego fotografa. Po ich przedwczesnej śmierci wychowawcami dziewięcioletniej Marii i jej brata zostali Marian i Zofia z d. Dębska Mrozowscy. W imieniu spadkobierców prowadzili oni księgarnię i czytelnię, która działała nieprzerwanie do późnych lat 50.

Maria's biological parents died during a typhus epidemic in 1919. Her mother, Ewa Karolina Wiktoria Mrozowska, came from a well-known family in Ostrowiec while her brother, Adam Mrozowski, was the first mayor of Ostrowiec [see: photo no. 101]. Maria's father, Feliks Byk vel Bykowski, founded one of the first bookstores in the town at Ostrowiecka Avenue, in 1900. He published a number of postcards depicting Ostrowiec, shot by an unknown photographer. After the parents' untimely death, 9-year-old Maria and her brother were brought up by Marian Mrozowski and his wife Zofia (nee Dębska).

On behalf of the adolescent heir they ran the bookstore with a reading room, which remained in continuous operation until the late 1950s.

51. Na odwrocie: *Kochanemu sąsiadowi Ptasieńscy*.
Caption on the reverse: *To our dear neighbour - the Ptasieńskis*.
53. Rodzina ta posiada piękne, patriotyczne tradycje. Leon Leonciński (1897-1944) był legionistą i walczył o Polskę na różnych frontach I wojny światowej. Wówczas zmienił swoje nazwisko na Lewaczyński. Po wojnie został żołnierzem zawodowym Wojska Polskiego. Był trzykrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. Pod koniec lat 20. otrzymał pracę w Powiatowej Komendzie Uzupełnień w Ostrowcu. Poza pracą udzielał się społecznie, m.in. jako skarbnik ostrowieckiej kompanii Związku Strzeleckiego [patrz zdj. 89] oraz jako prezes Związku Legionistów. W czasie wojny był żołnierzem-instruktorem Związku Syndykalistów Polskich - konspiracyjnej, lewicowej organizacji niepodległościowej, podporządkowanej Armii Krajowej. Wiosną 1944 roku został stracony na Pawiaku. Jego syn Erazm Lewaczyński (1922-1991) także był członkiem Zw. Syndykalistów Polskich. Po wojnie poślubił Helenę Kowalską [patrz zdj. 55] i był, m.in. dyrektorem Zakładów Porcelany „Ćmielów”. Młodsza córka Krystyna Lewaczyńska (po mężu Kraśniewska) w czasie wojny również należała do ZSP jako łączniczka i sanitariuszka. Od lewej górny rząd: Waleria z d. Kściucka, Erazm, Leon; dolny rząd: Krystyna, Matylda.
- A family with impressive patriotic traditions. Leon Leonciński (1897-1944) was a legionnaire and fought for Poland on various fronts of World War I. This was when he changed his last name to Lewaczyński. After the war he became a professional soldier in the Polish Army. On three occasions he was awarded the Cross of Valour. In the late 1920s he was employed at a District Military Draft Office in Ostrowiec. Outside of work, he was active socially, e.g. as a treasurer of the Ostrowiec unit of the Rifle Association [see: photo no. 89] and as the president of the Legionnaires' Association. During World War II he was a soldier-trainer at the Union of Polish Syndicalists - a conspiratorial leftist independence organization, subject to headquarters of the Home Army. In spring 1944, he was executed at Pawiak prison. His son Erazm Lewaczyński (1922-1991) also belonged to the Union of Polish Syndicalists. After the war he married Helena Kowalska [see: photo no. 55] and worked, among others, as the head of the „Ćmielów” Porcelain Factory. His younger daughter Krystyna Lewaczyńska (married name Kraśniewska) also belonged to the Union during the war, as a liaison officer and nurse. Back row from left: Waleria nee Kściucka, Erazm, Leon; front row: Krystyna, Matylda.
54. Szmul Muszkies, syn Abrama Moszka i Chany Hindy z Tchorzów poślubił Małkę Angienicką, córkę Szymela i Chawy Bruchy, w 1929 roku w Ostrowcu [patrz zdj. 13]. W 1931 roku rodzi im się pierwsza córka – Chaja [patrz zdj. 62] a cztery lata później druga - Ruta. Z najbliższej rodziny tylko Małka i jej dwoje dzieci przeżyły Holocaust. Ich rodzice - w tym widoczna na zdjęciu matka Szmula, i większość rodzeństwa, zostali zamordowani

w Treblince. Ponadto dziewiętnaścioro innych członków dalszej rodziny także zginęło w Holokauście - w tym Wiktor, syn brata Szmula. Sam Szmul na kilka tygodni przed końcem wojny został zamordowany w Gusen, podoboże Mauthausen. Małka wraz z Rutką przeszły przez obóz w Auschwitz. O dramatycznych doświadczeniach tego czasu opowiadała Ruth Webber (Rutka Muszkies) w 1992 roku w długiej relacji dla United States Holocaust Memorial Museum. Trafiając do KL Auschwitz miała 9 lat, więc jej istnienie jako dziecka było nielegalne. Żeby przeżyć szukała schronienia w stosach trupów, których Niemcy nie zdążyli jeszcze spalić. Zapamiętała, że nie czuła głodu z dwóch powodów. Po pierwsze krematoria wydzielały słodki zapach, od którego traciło się apetyt, po drugie matka dzieliła się z nią swoimi porcjami żywności. 27 stycznia 1945 roku Rutka została wyzwolona wraz z innymi więźniami przez Armię Czerwoną. Z sowieckiego filmu dokumentującego wyzwolenie obozu w Auschwitz pochodzi kadr ukazujący grupkę dzieci za drutami kolczastymi. Wśród nich stoi cudem ocalała Rutka Muszkies. Po wojnie wraz z matką i siostrą wyemigrowała do Kanady. Wyszła za Mordechaja Wygodę także emigranta z Polski, który wówczas nazywał się już Mark Webber. Ma troje dzieci i pięcioro wnuków. Mieszka w West Bloomfield w stanie Michigan (USA). Od lewej: Wiktor Muszkies, Chana-Hinda Muszkies z d. Tchórz, Małka, Chaja, Rutka, Szmul.

Szmul Muszkies, the son of Abram Moszek and Chana Hinda nee Tchórz, married Małka Angienicka, the daughter of Szymel and Chawa Brucha in 1929, in Ostrowiec [see: photo no. 13]. In 1931, their first daughter Chaja was born [see: photo no. 62], and four years later - their second daughter Ruta. From the immediate family, only Małka and her two children survived the Holocaust. Their parents - including Szmul's mother, also present in the photo - and most siblings were murdered at Treblinka. Nineteen other members of their more distant family (including Wiktor, the son of Szmul's brother) also perished in the Holocaust. Just a few weeks before the end of the war Szmul himself was murdered at Gusen, a sub-camp of Mauthausen. Małka and Rutka survived Auschwitz. Ruth Webber (Rutka Muszkies) reminisced on those dramatic experiences in her extensive 1992 interview for the United States Holocaust Memorial Museum. When she found herself in KL Auschwitz she was 9; her existence as a child was illegal. In order to survive, she sought refuge among piles of corpses that the Germans prepared for burning. She remembered that she did not feel hungry for two reasons. Firstly, the crematoria generated a sweet smell that made one lose appetite, and secondly, her mother shared scarce food with her. On 27 January 1945, Rutka was liberated by the Red Army, together with other prisoners. There is a fragment of a Soviet footage documenting the liberation of the Auschwitz camp, showing a group of children behind a barbed wire fence. Rutka Muszkies - a miracle survivor - is standing among those children. After the war she emigrated to Canada with her mother and sister. She married Mordechaj Wygoda, also an emigrant from Poland, who had changed his name to Mark Webber by that time. She has three children and five grandchildren. She lives in West Bloomfield, Michigan (US). From left: Wiktor Muszkies, Chana-Hinda Muszkies nee Tchórz, Małka, Chaja, Rutka, Szmul.

55. Stojący w centrum Kazimierz Kowalski (1920-1945) w czasie wojny był pracownikiem biura technicznego w Magistracie w Ostrowcu, a także działał w Związku Syndykalistów Polskich, m.in. redagował pismo konspiracyjne „Myśl Młodych”. Będąc służbowo w Radomiu, zginął w styczniu 1945 wskutek ostrzału artyleryjskiego podczas wyzwolenia tego miasta przez Armię Czerwoną. Jego siostra Helena Kowalska - po mężu Lewaczyńska, żona Erazma [patrz zdj. 53] - również działała w ZSP. Od lewej: Helena, Ewa z d. Foremniak, Kazimierz, Wawrzyniec, Aleksander.

During the war Kazimierz Kowalski (1920-1945), standing in the centre of the photo, was a technical office worker of the Ostrowiec Town Hall, and an active member of the Union of Polish Syndicalists, e.g. editing the conspiratorial magazine entitled „Myśl Młodych” (Thought of the Youth). During a business trip to Radom, in January 1945, he was killed in artillery fire as the town was liberated by the Red Army. His sister Helena Kowalska - later married to Erazm Lewaczyński [see: photo no. 53] - also was a Union activist. From left: Helena, Ewa nee Foremniak, Kazimierz, Wawrzyniec, Aleksander.

57. Siedzą: Eugenia i Wincenty Rudzińscy, stoją synowie Janusz i Andrzej.
Seated: Eugenia and Wincenty Rudziński, standing: their sons Janusz and Andrzej.

61. [patrz zdj. 11 / see: photo no. 11].

62. Chaja Muszkies przyszła na świat we wrześniu 1931 roku w domu dziadków Angienickich w Ostrowcu przy ul. Hłżeckiej 16, jako pierwsze dziecko Małki i Szmula. Chaja od najmłodszych lat wykazywała uzdolnienia muzyczne, dlatego rodzice zakupili dla niej pianino i sprowadzali nauczycieli. Pierwszym był ostrowiecki muzyk Lustik, który okazał się złym nauczycielem, bo bił po rękach, gdy popełniała błędy. Aż do wybuchu wojny Chaja pobierała nauki u profesora Michałowskiego w Warszawie. Owo pianino było ostatnią rzeczą skonfiskowaną Muszkiesom w getcie, gdyż Chaja czasem grała na nim dla Niemców [patrz zdj. 129]. Gdy nieuchronnie zbliżała się likwidacja getta, Szmul Muszkies zorganizował dla córki ukrycie po aryjskiej stronie. Poza bezpieczeństwem ważne było dla niego to, żeby córka nie przestawała nauki gry na pianinie, gdyż bardzo wierzył w jej talent. Chaja – przy pomocy hrabiego Górskiego - umieszczona została w pałacu księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego w Bałtowie. Jego żoną była niemiecka hrabina Jadwiga von Oppersdorff. Wychowywała ona Chaję jako chrześcijańską sierotę wraz ze swoimi czterema córkami, księżnymi. Chaja przetrwała tam niemal całą wojnę. Po ucieczce z Polski rodziny Drucko-Lubeckich pod koniec 1944 roku, Chaję opiekowali się pianista Leon Zenkteler i Wesołowska. Następnie wraz z matką i młodszą siostrą, które cudem ocalały w niemieckich obozach, wyemigrowała do Kanady w 1948 roku. Nie zrobiła kariery jako pianistka, gdyż żeby związać koniec z końcem musiała ciężko pracować jako nauczycielka muzyki. Przybrała imię Helen i wyszła za mąż za Irvinga Muellera. Mieszka w Toronto.

Chaja Muszkies was born in September 1931 in the house of the Agienicki grandparents in Ostrowiec, at Ilżecka Street no. 16, as the first child of Małka and Szmul. As Chaja showed musical talent from an early age, her parents bought her a piano and hired teachers. The first one was an Ostrowiec-based musician Lustik who turned to be a bad educator - he used to hit the girl's hands when she made mistakes. Later Chaja was taught by Professor Michałowski in Warsaw, until the outbreak of war. The piano was the last item confiscated from the Muszkies family in the ghetto, because sometimes Chaja used to play for Germans [see: photo no. 129]. With the ghetto liquidation inevitably approaching, Szmul Muszkies arranged a hideout for his daughter on the Aryan side. In addition to ensuring safety, he thought it important for his daughter to continue the piano lessons, as he strongly believed in her talent. Supported by a count named Górski, Chaja was placed in a palace of prince Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki in Bałtów. The count's wife, German countess Jadwiga von Oppersdorff, raised Chaja as a Christian orphan together with her four daughters, duchesses. This is where Chaja stayed almost until the end of the war. After the Drucki-Lubecki family fled Poland in late 1944, Chaja was looked after by pianist Leon Zenkter and a woman named Wesołowska. In 1948, she emigrated to Canada with her mother and younger sister, who both miraculously survived the German concentration camps. She did not make a career as a pianist, because she had to work hard as a music teacher to make ends meet. She took the name Helen and married Irving Mueller. She lives in Toronto today.

72. Dedykacja na odwrocie: *Na jak najdłuższą i serdeczniejszą / przyjaźń i pamiątkę ofiaruję sobie dzieci / podobiznę tak zacnym i miłym / dzieciom Państwa Majów / Życzliwi i wdzięczni / zawsze L. i J. Syzdułowie.*

Inscription on the reverse: *To long and warm friendship between children / photo presented as a souvenir / to gentle and kind children of Mr and Mrs Maj / Always open and grateful / L. and J. Syzduł.*

74. Na odwrocie: *Milemu i sympatycznemu / Stachowi ofiaruję / swą podobiznę / Maryśka Kabalańska.*
Caption on the reverse: *I present this photo / to kind and friendly Stach / Maryśka Kabalańska.*
75. Na odwrocie: *W dowód / pamięci / D. Zylberzaniec [?] / F. Angienicka.*
Caption on the reverse: *Presented as a souvenir / to D. Zylberzaniec [?] / F. Angienicka.*
76. Małka Muszkies [patrz zdj. 13] i Bluma Sauber z d. Muszkies, siostra Szmula, tuż przed wyjazdem do Rio de Janeiro.
Małka Muszkies [see: photo no. 13] and Bluma Sauber nee Muszkies, Szmul's sister, just before departure to Rio de Janeiro.
79. Stowarzyszenie skupiało uczestników Rewolucji 1905 roku. W następstwie stłumionej rewolucji ich życiorysy zostały złamane. Najczęstszą represją dla rewolucjonistów –

poza ostatecznym wyrokiem śmierci – była wieloletnia zsyłka na Sybir lub przymusowa emigracja. Na zdjęciu z prawej strony siedzi Franciszek Reszczyk (1873-1944), jeden z cichych bohaterów Rewolucji 1905 roku. Za niebezpieczną dla caratu działalność został zesłany do Jakaterynburga (późniejszy Swierdłowski) w guberni permskiej. Po dziesięciu latach zsyłki powrócił do wolnej Polski. Na skutek przebywania w więzieniach nabawił się gruźlicy i dlatego dość szybko przeszedł na emeryturę. Za Franciszkiem Reszczykiem stoi Albin Sobociński (1887-1967), wówczas rachmistrz w Zakładach Ostrowieckich. W czasie rewolucji 1905 roku był bojowcem PPS, za co wiele lat spędził na przymusowej emigracji w USA. W środku siedzi Jan Wigura (1880-1937), adwokat, działacz społeczno-polityczny, aresztowany wielokrotnie przez władze carskie. W połowie lat 30. znalazł się w Ostrowcu, gdzie pracował jako notariusz. Był także prezesem opisanego stowarzyszenia. Na prawo od niego prawdopodobnie Jan Pietrzykowski.

The association consisted of participants of the 1905 Revolution. The suppression of the rebellion resulted in their lives being broken. The most common reprisal - apart from the death sentence - was long exile to Siberia or forced emigration. The photo depicts Franciszek Reszczyk (1873-1944), seated on the right, one of the unsung heroes of the 1905 Revolution. Due to his involvement in anti-tsarist activities, he was deported to Yekaterinburg (later named Sverdlovsk) in the Perm governorate. After ten years in exile, he returned to a free Poland. As a long-time prisoner he suffered from tuberculosis and therefore retired at a relatively early age. Standing behind Franciszek Reszczyk there is Albin Sobociński (1887-1967), the then-accountant at the Ostrowiec Plant. During the 1905 Revolution he was a militant of the PPS (Polish Socialist Party), which forced him to spend many years in emigration in the US. Seated in the centre: Jan Wigura (1880-1937), attorney, social and political activist, arrested several times by the tsarist authorities. In mid-1930s he found himself in Ostrowiec, where he worked as a notary. He was also the president of the above-mentioned association. On the right: probably Jan Pietrzykowski.

80. Władysław Zarzycki (1907-1980), hutnik i sportowiec całym życiem związany z Ostrowcem. Pracę w hucie rozpoczął mając szesnaście lat i związał się nią na kolejne pięćdziesiąt, przechodząc wiele szczebli zawodowych – od spawacza, przez majstra, po pracownika biura technicznego. Równolegle do pracy zawodowej był zapalonym miłośnikiem sportu i działaczem KSZO. Rozpoczynał jako zawodnik sekcji pływackiej i piłki nożnej. W okresie okupacji był żołnierzem AK ps. „Pantera”. Potem już w PRL-u był sędzią sportowym i korespondentem prasy sportowej. Po przejściu na emeryturę w latach 70. zaangażował się w działalność Towarzystwa Miłośników Ostrowca.

Władysław Zarzycki (1907-1980), metallurgist and athlete, associated with Ostrowiec throughout his life. He found a job at the steelworks as a 16-year-old and continued to work there for another 50 years, passing from one level of his profession to another - from a welder, through a foreman, to a technical office worker. Alongside his professional work, he was a keen sports enthusiast and a KSZO sports club activist. He started

as a member of swimming and football teams. During the occupation he was a Home Army soldier (*nom de guerre* „Panther”). Later, in the times of the Polish People’s Republic, he was a referee and sports reporter. After retiring, in the 1970s, he supported the Society of Friends of Ostrowiec.

82. Od lewej: Maria Nejkauf, Krystyna Karolska, Maria Samson, ks. Gajkos [?], Helena Kowalska [patrz zdj. 55], Danuta Masłoń, Aleksandra Smuga.

From left: Maria Nejkauf, Krystyna Karolska, Maria Samson, father Gajkos [?], Helena Kowalska [see: photo no. 55], Danuta Masłoń, Aleksandra Smuga.

83. W centrum nauczycielka Morawiecka, wśród dzieci są: Górczyńska, Tadeusz Krzemiński, Danuta Domagalska, Zbigniew Szczepański, Leśkiewicz, Stanisława Młodożeniec, Izabela Wiącek, Arczewska, Janina Leśkiewicz.

Teacher seated in the centre: Ms Morawiecka; children: Górczyńska, Tadeusz Krzemiński, Danuta Domagalska, Zbigniew Szczepański, Leśkiewicz, Stanisława Młodożeniec, Izabela Wiącek, Arczewska, Janina Leśkiewicz.

84. Ostrowiecki sport to nie tylko KSZO. W okresie międzywojennym swój klub sportowy miał m.in. Związek Strzelecki [patrz zdj. 89] a także Policja Państwowa [patrz zdj. 121]. Istniały także dwa kluby żydowskie – Makkabi i Gwiazda. Policyjny Klub Sportowy na początku lat 30. utworzyli byli piłkarze KSZO, m.in.: Tadeusz Sumera (ksywa boiskowa Galicyjak), który był kapitanem zespołu, Zenon Kostucha czy Tadeusz Kaliwoda. Niezwykle emocje wzbudził turniej piłki nożnej w 1932 roku, w finale którego naprzeciw siebie stanęły owe dwa zespoły. Podobno policja musiała interweniować, by publiczność nie wtargnęła na boisko. PKS pokonał KSZO 1:0. Zdjęcie przedstawia zwycięską drużynę, komendant policji Lucjan Pawłowski trzyma w ręce trofeum. Od lewej stoją: Edward Dziewulski, Zenon Kostucha [patrz zdj. 116], NN, Tadeusz Sumera, NN; z lewej klęczy Tadeusz Kaliwoda [patrz zdj. 3].

Sport in Ostrowiec was not limited to the KSZO sports club. In the interwar period there were also sports clubs of the Riflemen’s Association [see: photo no. 89] and the State Police [see: photo no. 121], among others. Additionally, there were two Jewish sports clubs - Makkabi and Gwiazda (Star). The Police Sports Club (PKS) was formed in the early 1930s by former KSZO athletes, including: Tadeusz Sumera (nicknamed „Galicyjak” - Galician), who was the captain of the team, as well as Zenon Kostucha and Tadeusz Kaliwoda. A football tournament of 1932, in which the two teams met in the final, aroused extreme emotions. Reportedly the police had to intervene to prevent the spectators from bursting onto the pitch. Eventually PKS defeated KSZO 1:0. The photo depicts the winning team, the trophy being held by police chief Lucjan Pawłowski. Standing from left: Edward Dziewulski, Zenon Kostucha [see: photo no. 116], unidentified, Tadeusz Sumera, unidentified; kneeling from left: Tadeusz Kaliwoda [see: photo no. 3].

86. Gdy we wrześniu 1924 roku wprowadzono obowiązek szkolny, w Ostrowcu działały dwie szkoły powszechne, żeńska i męska. Obydwie posiadały ten sam obwód obejmujący górną część miasta oraz okoliczne osady tj. Koszary, Gutwin, Rzeczek. Szkoła żeńska mieściła się w sześciu wynajmowanych izbach w domu Żaka i Werońskich, ul. Iłżecka 46. Gdy wprowadzono numerację szkół, placówka otrzymała nr 2. Wprowadzono także koedukację. Mimo, że powstały dwie kolejne szkoły, w połowie lat 30. „dwójka” nadal była przepełniona. Z powodu niedostatku nauczycieli przez pewien czas uczono przemienne co drugi dzień. Szkołą kierowała – siedząca na zdjęciu w bieli w centrum - Władysława Dziarmagowska z d. Szczęśniak (1890-1948), żona Józefa Dziarmagowskiego [patrz zdj. 110].

When compulsory education was introduced in September 1924, there were two primary schools in Ostrowiec - for girls and boys, respectively. Both covered the same area, the upper part of the town along with surrounding villages, i.e. Koszary, Gutwin, Rzeczek. The school for girls was housed in six rented rooms in Żak and Weroński’s house, at Iłżecka 46. When school numbering was introduced, the facility was assigned number 2. Co-education was also introduced. Although two other schools were created in mid -1930s, school no. 2 was still overcrowded. Because of understaffing, for some time classes were held alternately, every other day. The school was headed by Władysława Dziarmagowska nee Szczęśniak (1890-1948) - wearing white dress, seated in the centre - Józef Dziarmagowski’s wife [see: photo no. 110].

87. Napis na odwrocie: *Milemu mojemu uczniowi na pamiątkę* / [nazwisko nieczytelne] *wychowawczyni*. Uczniem tym był siedzący w najniższym rzędzie z ręką na kolanie Erazm Lewaczyński [patrz zdj. 53].

Caption on the reverse: *As a souvenir for my dear student / form mistress* [name illegible]. The above-mentioned student was Erazm Lewaczyński [see: photo no. 53], seated in the front row, with a hand on his knee.

88. W okresie międzywojennym Ostrowiec posiadał dwie średnie szkoły ogólnokształcące - prywatne Gimnazjum Żeńskie [patrz zdj. 119] oraz państwowe Gimnazjum Męskie - oraz pięć szkół zawodowych różnego stopnia. Istniała też religijna szkoła średnia dla młodzieży żydowskiej „Bejs Josef”. Tylko dwie placówki miały status szkół państwowych. Pozostałe finansowane były przez stowarzyszenia społeczne, przedsiębiorstwa przemysłowe lub gminę żydowską [patrz zdj. 101]. Upaństwowione we wrześniu 1919 roku, Gimnazjum Męskie od początku było elitarną szkołą humanistyczną. Średnio 10% uczniów stanowili Żydzi, w większości wywodzący się z rodzin zasymilowanych – jednym z nich jest widoczny na zdjęciu Leon Abramowicz, syn Maurycego, ostrowieckiego lekarza. Wysoki poziom edukacji zapewniała świetna kadra nauczycielska prowadzona przez Wilhelma Romiszewskiego (do 1934 roku) i Stanisława Jurę. Spośród nauczycieli, którzy w większości mieli ukończone studia wyższe, wymienić należy Jana Rosłowski (1896-1981), nauczyciela historii, wieloletniego powojennego dyrektora tej placówki. Jego imię nosi

ulica prowadząca dziś do szkoły. Charyzmatyczną postacią był ks. Eugeniusz Kapusta (1891-1980), który jako kapelan WP odznaczył się męstwem w czasie walk z bolszewikami, za co później otrzymał, m.in. Krzyż Walecznych. W gimnazjum ks. Kapusta uczył religii, pełnił także funkcję komendanta męskiego hufca harcerskiego. W tym czasie jako jedyny z księży diecezji sandomierskiej wygłaszał kazania radiowe. Mury szkoły opuszczało rocznie kilkunastu absolwentów, kontynuując naukę na najlepszych uczelniach w kraju. Wielu stało się wybitnymi naukowcami. Wśród maturzystów w 1932 roku znajduje się Jerzy Ignatowicz (1914-1997), przyszły profesor nauk prawnych, specjalista w zakresie prawa, sędzia Sądu Najwyższego oraz Lucjan Seweryn Stępień (1912-1986), jeden z pionierów neurochirurgii w Polsce. Druga wojna światowa zebrała krwawe żniwo wśród tego rocznika. Podczas kampanii wrześniowej poległ porucznik Tadeusz Kozłowski [patrz zdj. 14]. Porucznik Bogusław Dybiec i podporucznik Marian Bolesław Otko zostali zamordowani w Katyniu. Do tej klasy uczęszczał także Jan Piwnik „Ponury” (1912-1944), legendarny dowódca partyzancki Armii Krajowej w Górach Świętokrzyskich. Poległ pod Jewłaszami na Nowogródczyźnie. Ostatnie jego słowa brzmiały: *Pozdrowcie Góry Świętokrzyskie*. Dopiero pod koniec lat 90. prochy Piwnika ekshumowano i z honorami pochowano w klasztorze cystersów w Wąchocku. Ofiarą Holocaustu stał się gimnazjalny nauczyciel łaciny i niemieckiego Żyd i asymilator, dr Jakub Holler - prawdopodobnie zginął w getcie warszawskim. Część absolwentów gimnazjum po odbytych studiach wracała do rodzinnego miasta, stając się ważnymi osobistościami Ostrowca, np. adwokat Witold Zapałowski (1913-2007) czy ginekolog Maciej Morawiecki. Rząd górny od lewej: Jerzy Ignatowicz, Czesław Budulski, Józef Tkaczyk, Adolf Młodnicki, Witold Zapałowski, Marian Bolesław Otko, Mieczysław Pacański. Rząd środkowy od lewej: Maciej Morawiecki, Jan Piwnik, Leon Czerwiec, Leon Abramowicz, Jerzy Pac, Bogusław Dybiec, Tadeusz Kozłowski. Rząd dolny od lewej: Jakub Holler, Jan Rosłoński, ks. Eugeniusz Kapusta, Wilhelm Romiszewski, Franciszek Sadowski, Irena Olszenkówna, Wanda Traczewska. Siedzą na ziemi od lewej: Lucjan Stępień, Jan Wielgus, Adam Słowiński.

In the interwar period there were two general secondary schools - the private Female Gymnasium [see: photo no. 119] and the public Male Gymnasium - as well as five vocational schools at different levels. There was also a religious high school for the Jewish youth, „Bejs Josef”. Only two institutions had the status of state schools. The other ones were financed by public associations, industrial enterprises or the Jewish community [see: photo no. 101]. From the very beginning the Male Gymnasium, nationalised in September 1919, was an elite school focused on the humanities. On average 10% of students were Jews, most of them from assimilated families - one of the depicted men is Leon Abramowicz, son of Maurycy (a doctor from Ostrowiec). The high level of education was ensured by excellent staff headed by Wilhelm Romiszewski (until 1934) and Stanisław Jura. One of notable teachers, most of whom were university graduates, was Jan Rosłoński (1896-1981), history teacher and long-time headmaster after the war. The street leading to the school was named after him. Another charismatic person was father Eugeniusz Kapusta (1891-1980), a chaplain of the Polish army who exhibited unusual

courage during fights against the Bolsheviks, for which he was later awarded the Cross of Valour, among others. At the gymnasium father Kapusta taught religion and served as the commander of a male scout troop. At the time, he was the only priest in the Sandomierz diocese preaching on the radio. The school produced around a dozen graduates each year; they continued education at Poland's best universities. Many of them became renowned scientists. One of the 1932 graduates was Jerzy Ignatowicz (1914-1997), later a professor of law and judge of the Supreme Court; another one was Lucjan Seweryn Stępień (1912-1986), a pioneer of Polish neurosurgery. World War II reaped a bloody harvest among that year's graduates. Lieutenant Tadeusz Kozłowski [see: photo no. 14] died in the 1939 September Campaign. Lieutenant Bogusław Dybiec and second lieutenant Marian Bolesław Otko were murdered in Katyn. The same graduation class was attended by Jan Piwnik (1912-1944), nom de guerre „Gloomy”, the legendary guerrilla commander of the Home Army in the Świętokrzyskie Mountains. He was killed near Jewłasze in the Navahrudak region. His last words were: *Say goodbye to the Świętokrzyskie Mountains*. It was not until the 1990s that Piwnik's ashes were exhumed and buried with honours in the Cistercian monastery in Wąchock. The gymnasium's Latin and German teacher, Dr Jakub Holler, who was an assimilationist Jew fell victim to the Holocaust - he probably died in the Warsaw ghetto. After completing university education, some graduates returned to their hometown, becoming Ostrowiec's renowned citizens, e.g. attorney Witold Zapałowski (1913-2007) or gynaecologist Maciej Morawiecki.

Back row from left: Jerzy Ignatowicz, Czesław Budulski, Józef Tkaczyk, Adolf Młodnicki, Witold Zapałowski, Marian Bolesław Otko, Mieczysław Pacański. Middle row from left: Maciej Morawiecki, Jan Piwnik, Leon Czerwiec, Leon Abramowicz, Jerzy Pac, Bogusław Dybiec, Tadeusz Kozłowski. Front row from left: Jakub Holler, Jan Rosłoński, father Eugeniusz Kapusta, Wilhelm Romiszewski, Franciszek Sadowski, Irena Olszenkówna, Wanda Traczewska. Seated on the ground from left: Lucjan Stępień, Jan Wielgus, Adam Słowiński.

89. Związek Strzelecki był organizacją paramilitarną zrzeszającą młodzież robotniczą i rzemieślniczą. Jego zadaniem było tworzenie drużyn strzeleckich. Komendantem batalionu ostrowieckiego „Strzelca” był porucznik rezerwy Józef Wierzyński – na zdjęciu najprawdopodobniej czwarty od lewej w rzędzie siedzących. Obok niego pan z wąsem to być może Jan Pietrzykowski, pracownik magistratu i działacz społeczny. Natomiast z całą pewnością Leon Leonciński siedzi drugi od prawej [patrz zdj. 53]. Odznaczenia noszone przez strzelców to medale sportowe (medal ze wstążką) za zawody sportowe lub marsze, biegi narodowe 3 Maja i zawody strzeleckie z broni małokalibrowej.

The Riflemen's Association was a paramilitary organization, mostly gathering young workers and craftsmen. The Association aimed to form Riflemen's Teams. The Ostrowiec battalion was headed by reserve lieutenant Józef Wierzyński - pictured (most probably) fourth from left in the row of seated men. The gentleman with a moustache, sitting next to him, may be Jan Pietrzykowski - a municipal clerk and social activist. The second man (seated) from right is without doubt Leon Leonciński [see: photo no. 53]. The badges

worn by the riflemen were sports medals (with ribbons) presented at sports events or rallies, 3rd May running events, as well as small arms shooting competitions.

90. Przysposobienie Wojskowe Pocztcowców było organizacją paramilitarną: umundurowaną i uzbrojoną. Kierownikiem PWP był Jan Plaskota (1901-1942) - siedzi pierwszy z lewej – w owym czasie szef działu ekspedycji Urzędu Poczтового w Ostrowcu. W okresie okupacji był członkiem ZWZ-AK. 30 września 1942 roku wraz z 28 Polakami rozkazem hitlerowskich władz okupacyjnych został powieszony w publicznej egzekucji na Rynku. Ofiary owej zbrodni w większości zaangażowane były w działalność konspiracyjną. Reprezentowały one różne środowiska zawodowe i społeczne. Byli wśród nich: pracownicy huty [patrz zdj. 105], urzędnicy [patrz zdj. 91, 122], właściciele browaru i sklepów [patrz zdj. 118], nauczyciele, lekarz. Dzisiaj na ostrowieckim Rynku stoi pomnik poświęcony powieszonym, a egzekucja ta uznana została przez lokalną społeczność za symbol męczeństwa narodu polskiego w czasie II wojny światowej.

Military Training of Post Office Staff (PWP) was a paramilitary organization, uniformed and armed. The PWP was headed by Jan Plaskota (1901-1942), seated first from left, the then-manager of the shipping department of the Ostrowiec Post Office. During the occupation he belonged to the ZWZ-AK (Union of Armed Struggle / Home Army). On 30 September 1942, upon the order of the Nazi occupation authorities, he was hanged together with 28 other Poles during a public execution in the Market Square. Most victims of this crime were involved in underground activities, representing various professional and social groups. They included steelworks staff [see: photo no. 105], municipal clerks [see: photos no. 91, 122], brewery and shop owners [see: photo no. 118], teachers, a doctor. Today there is a monument in the Market Square, commemorating the victims of the execution that is locally regarded as a symbol of martyrdom of the Polish nation during World War II.

91. W dwudziestoleciu międzywojennym ludność Ostrowca składała się głównie z mieszkańców dwóch narodowości: polskiej i żydowskiej. Ci ostatni stanowili niewiele ponad jedną trzecią ogółu. Z końcem II Rzeczypospolitej miasto nad Kamienną zamieszkiwało ponad trzydzieści tysięcy osób. Dla ponad połowy mieszkańców Ostrowca głównym źródłem utrzymania był przemysł. Żydzi zajmowali się głównie rzemiosłem lub handlem [patrz zdj. 98]. Życie polityczne Ostrowca (Świętokrzyskiego – od 1937 roku pełna nazwa) było odbiciem skomplikowanego oblicza politycznego Polski w dwudziestoleciu międzywojennym. W Radzie Miasta żadne z ugrupowań nie miało absolutnej większości, dlatego decyzje musiały zapadać w drodze kompromisów. Mimo że socjaliści mieli największe wpływy w Ostrowcu, to na czele Magistratu po pierwszych wyborach stanął Adam Mrozowski, przedstawiciel partii konserwatywnej [patrz zdj. 101]. Rada Miasta była organem uchwalającym i kontrolującym, a Magistrat wykonawczym. Skład narodowościowy radnych ulegał przez cały ten okres niewielkim wahaniom. Przez dłuższy czas utrzymywał się układ: piętnastu Polaków i dziewięciu Żydów. Długoletnim radnym

żydowskim był Ludwik Wacholder [patrz zdj. 125]. Największym projektem władz miasta było przyłączenie do Ostrowca okolicznych osad wraz z hutą w 1924 roku. W wyniku tej inkorporacji miasto powiększyło dwukrotnie swą powierzchnię, zyskało dodatkowe 10 tysięcy mieszkańców, a Mrozowski z burmistrza stał się prezydentem. Urząd prezydenta sprawowali po nim kolejno: Kazimierz Buśko [patrz zdj. 101], Jerzy Pełczyński i Michał Sokół [patrz zdj. 110]. W czasie wojny wielu radnych miejskich i pracowników Magistratu zostało zamordowanych, m.in. w publicznej egzekucji na rynku powieszony został Stanisław Matyas, naczelnik wydziału finansowego - na zdjęciu w ostatnim rzędzie, trzeci z prawej strony.

In the interwar period, the population of Ostrowiec comprised mainly two nationalities: Poles and Jews. The latter constituted just over one third of all residents. At the end of the Second Polish Republic, the town on the Kamienna river was inhabited by more than thirty thousand people. More than a half of them made their living from the industry. The Jews worked mainly in crafts or trade [see: photo no. 98]. The political life of Ostrowiec (whose full name from 1937 was Ostrowiec Świętokrzyski) reflected the complicated political situation of Poland in the interwar period. No party had an absolute majority in the Town Council, and therefore decisions had to be made through compromise. Although the Socialists were the most influential in Ostrowiec, after the first election the Town Hall was headed by Adam Mrozowski, representing the conservative party [see: photo no. 101]. The Town Council was the legislative and controlling body, while the Town Hall was the executive entity. Throughout that period the ethnic composition of the Council was subject to slight fluctuations. For a long time the division of seats remained stable at fifteen Poles and nine Jews. One of long-time Jewish councillors was Ludwik Wacholder [see: photo no. 125]. The most ambitious project of the town's authorities was to integrate Ostrowiec with the neighbouring villages, including the steelworks, in 1924. As a result of this incorporation, the town's surface area doubled; Ostrowiec acquired additional 10 thousand residents, and mayor Mrozowski's status changed from „burmistrz” to „prezydent”. His successors were: Kazimierz Buśko [see: photo no. 101], Jerzy Pełczyński and Michał Sokół [see: photo no. 110]. During the war many councillors and civil servants of the municipality were murdered, e.g. Stanisław Matyas - head of the finance department (back row, third from right) was hanged during a public execution in the Market Square.

92. Członkowie stowarzyszenia [patrz zdj. 124] stoją na tle drewnianych baraków przy ul. Polnej. Zbudował je właściciel browaru Stanisław Saski, z przeznaczeniem na koszary wojskowe. Ponieważ nie doszło do planowanego przeniesienia jednostki wojskowej z Przemyśla do Ostrowca, budynki te przeznaczono na cele oświatowe. Po likwidacji getta ostrowieckiego w barakach mieścił się magazyn zrabowanego mienia żydowskiego. Dzisiaj na tym terenie znajdują się boiska PG nr 3.

Members of the association [see: photo no. 124] in front of wooden barracks at Polna Street. Built by Stanisław Saski, brewery owner, they were intended for military use.

As the military unit from Przemyśl was not relocated Ostrowiec, as originally planned, the buildings were used for educational purposes. After the liquidation of the Ostrowiec ghetto, the barracks served as warehouses for stolen Jewish property. Today sports fields of the Public Gymnasium no. 3 are located on the plot.

93. W centrum ks. Jan Rutkowski [patrz zdj. 40], z prawej kierownik szkoły, Henryk Swinarski. In the centre: father Jan Rutkowski [see: photo no. 40], on the right: school principal Henryk Swinarski.
94. Prywatna 3-letnia koedukacyjna szkoła handlowa powstała w 1924 roku. Jej kierownikiem początkowo był Piotr Dobrowolski, a następnie – na zdjęciu siedzący w centrum w okularach - Kazimierz Burda (1891-1961), mąż Michaliny Aust [patrz zdj. 95]. Z powodu ciasnoty, a także trudności finansowych, placówka kilka razy zmieniała swoje lokum. Po wojnie kontynuacją szkoły było Liceum Ekonomiczne im. M. Kopernika, które od 1966 roku mieści się na os. Słonecznym. Nauczycielką języka polskiego od niemal początku szkoły aż do lat 70. była Zofia Ginter z d. Górna – na zdjęciu siedzi trzecia od lewej.

The private 3-year co-educational commercial school was founded in 1924. Its first principal was Piotr Dobrowolski, later succeeded by Kazimierz Burda (1891-1961), Michalina Aust's [see: photo no. 95] husband, seated in the centre of the photo, with glasses. Due to insufficient space as well as financial difficulties, the school changed its location several times. After the war, the school continued operation as Nicolaus Copernicus High School of Economics, situated in Słoneczne housing complex. Almost from the beginning until the 1970s Polish language was taught by Zofia Ginter nee Górna - seated third from left.

95. Na czele działaczy związku, głównie nauczycieli lokalnych szkół, siedzą trzy legendy ostrowieckiej oświaty: w czarnym nakryciu głowy i z lisem na ramionach Michalina Burda z d. Aust (1888-1965), współtwórczyni i kierowniczka średnich szkół zawodowych w Ostrowcu, w tym Seminarium Nauczycielskiego [patrz zdj. 97]. W latach okupacji była wykładowczynią na kompletach tajnego nauczania; na prawo od niej z kapeluszem na kolanach Antoni Łazarczyk (1877-1949), zasłużony nauczyciel i znany bojownik o polską szkołę, w okresie wojny także zaangażowany w konspiracyjną działalność oświatową; na lewo od Michaliny Burdy Waleria Kamila Makarewiczówna (1874-1966), właścicielka pierwszej w Ostrowcu szkoły żeńskiej z polskim językiem wykładowym - następnie Gimnazjum Żeńskie [patrz zdj. 119]. Wśród członków ZNP pierwsza z prawej siedzi Bogusława Janusz (1899-1985), nauczycielka geografii aktywnie działająca w harcerstwie - tuż przed wojną komendantka Hufca Żeńskiego w Ostrowcu. W okresie okupacji była szefową referatu łączności Obwodu Opatowskiego AK (ps. „Wilga”). Przy lewym skraju zdjęcia, częściowo przysłonięty stoi Maksymilian Brożek (1897-1977), malarz i grafik, który przez kilka lat uczył rysunku w ostrowieckich szkołach średnich. Kształcił się u Jacka Malczewskiego w krakowskiej ASP. Malował portrety, pejzaże i sceny rodzajowe. Określany bywa mianem „ostatniego malarza Młodej Polski”.

Seated in the front row, among activists of the Union comprising mainly local teachers, there are three legends of Ostrowiec's education system: wearing a black hat and fox fur scarf on her shoulders, there is Michalina Burda nee Aust (1888-1965), co-founder and principal of several vocational schools in Ostrowiec, including the Teacher Training School [see: photo no. 97]. During the occupation she taught at underground education courses; on the right, with a hat on his lap, sits Antoni Łazarczyk (1877-1949), a meritorious teacher and well-known promoter of Polish education, also involved in underground teaching during the war; on the left from Michalina Burda sits Waleria Kamila Makarewiczówna (1874-1966), the owner of Ostrowiec's first female school with Polish as the language of instruction - later renamed to Female Gymnasium [see: photo no. 119]. Seated on the right, there is ZNP member Bogusława Janusz (1899-1985), geography teacher and scouting activist - commander of the Ostrowiec Female Scout Troop before the war. During the occupation she headed the communication unit of the Home Army's Opatów District (*nom de guerre* „Wilga” / Oriole). Near the left edge of the photo, partially obscured, stands Maksymilian Brożek (1897-1977), painter and graphic artist, a long-time teacher of drawing in several secondary schools in Ostrowiec. He was a student of Jacek Malczewski at the Academy of Fine Arts in Krakow. He painted portraits, landscapes and genre scenes. He is sometimes referred to as the „last painter of the Young Poland period”.

96. Z racji przemysłowego charakteru oraz rozwiniętych usług Ostrowiec odczuwał niedostatek szkolnictwa zawodowego. Najstarszą i największą placówką tego typu było Seminarium Nauczycielskie, pięcioletnia szkoła, koedukacyjna, ale z przewagą dziewcząt. Kierowała nią Michalina Aust-Burda [patrz zdj. 95]. W 1929 roku wybudowano dla seminarium nowy gmach przy ul. Sienkiewicza 67 (obecnie III LO), na tle którego sfotografowała się grupa. Dolny rząd od lewej: trzecia - Waleria Makarewicz, piąta - Michalina Burda, szósty - ks. Władysław Dziubek [?], siódmy - Leopold Krzyk.

Due to its industrial nature and well-developed service sector, vocational education was in high demand in Ostrowiec. The oldest and largest institution of this type was the 5-year Teacher Training School, co-educational but attended mostly by girls. The school was headed by Michalina Aust-Burda [see: photo no. 95]. In 1929, a new building was constructed for the school, at Sienkiewicza 67 (currently High School no. 3), in front of which the class was photographed. Front row from left: third - Waleria Makarewicz, fifth - Michalina Burda, sixth - father Władysław Dziubek [?], seventh - Leopold Krzyk.

97. SN w Ostrowcu było placówką przodującą w działalności pedagogicznej szkolnej i pozaszkolnej. W ciągu kilkunastu lat funkcjonowania wykształciło ponad trzystu nauczycieli szkół powszechnych, których kierowano także do innych regionów, m.in. na kresy wschodnie. W 1934 roku w związku z reformą edukacji placówkę zlikwidowano.

The school in Ostrowiec excelled both in curricular and extracurricular educational acti-

vities. During around a dozen years of operation it produced over three hundred primary school teachers who were also assigned work in other regions, e.g. in the Eastern Borderlands. In 1934, the school was closed after a reform of the education system.

98. W latach 30. średnio co trzeci mieszkaniec Ostrowca zajmował się jakimś rzemiosłem, handlem lub usługami. W dziedzinach tych dominowali Żydzi. Podaje się, że na stu rzemieślników siedemdziesięciu było narodowości żydowskiej. Ostrowieccy rzemieślnicy skupieni byli w cechach, które zajmowały się, m.in. „pielęgowaniem ducha łączności”, organizowaniem kursów i odczytów, opieką nad młodzieżą rzemieślniczą, organizowaniem kas zapomogowych. Cechy rzemieślnicze międzywojennego Ostrowca posiadały charakter wyznaniowo-narodowościowy. Funkcjonowało sześć cechów żydowskich i osobno sześć chrześcijańskich. Co ciekawe wśród cechów żydowskich był jeden, który kuriozalnie łączył profesje: fryzjerów, fotografów, zegarmistrzów i złotników. Do tego cechu z pewnością należał Szmul Muszkies.

In the 1930s, roughly one third of Ostrowiec residents worked in crafts, trade or services. Those sectors were dominated by the Jewish community. Reportedly, for one hundred craftsmen, seventy were Jewish. Ostrowiec's craftsmen formed guilds that aimed, among others, to „cultivate the spirit of communication”, organize courses and lectures, provide guidance for young craftsmen, organize provident funds. Crafts guilds in the pre-war Ostrowiec showed a religious and nationalist character. There were six active Jewish guilds and six separate Christian guilds. Interestingly, there was one Jewish guild that gathered such professions as hairdressers, photographers, watchmakers and goldsmiths. One of its members was undoubtedly Szmul Muszkies.

99. Wśród zebranych są członkowie ostrowieckich cechów rzemieślniczych [patrz zdj. 98]. W tym czasie było sześć cechów chrześcijańskich: kombinowany (tj. drzewny i dekoracyjny), krawców, metalowców, cieśli i zdunów, szewców i kamaszników oraz rzeźniczo-wędliniarski [patrz zdj. 116]. Ponadto na zdjęciu przedstawieni są strażacy, członkowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” [patrz zdj. 117], Związku Strzeleckiego [patrz zdj. 89], gimnazjaliści [patrz zdj. 88], poczty sztandarowe cechów i organizacji społecznych z terenu Ostrowca.

Attendees included members of Ostrowiec's crafts guilds [see: photo no. 98]. There were six Christian guilds at the time: combined (i.e. comprising the woodworking and decorating sectors), ones associating tailors, metalworkers, carpenters and stove-fitters, shoemakers and leather-stitchers, as well as butchers and sausage-makers [see: photo no. 116]. Moreover, the photo includes fire-fighters, members of the „Sokół” (Falcon) Gymnastic Society [see: photo no. 117], Riflemen's Association [see: photo no. 89], gymnasium students [see: photo no. 88], as well as colour guards of various Ostrowiec-based guilds and public organizations.

100. W 1926 roku rozpoczęto budować pierwsze domki jednorodzinne osady przeznaczonej dla pracowników Zakładów Ostrowieckich. Do 1931 roku na północny zachód od miasta powstało sto szesnaście domków przeznaczonych dla hutników - nie dla kadry urzędniczej, ale właśnie dla tzw. „klasy robotniczej”. Pomysł budowy osiedla fabrycznego poza granicami miasta był wynikiem zastosowania nowej, jak na owe czasy, koncepcji urbanistycznej miasta-ogrodu. Koncepcja ta, która pojawiła się w odpowiedzi na problem przebudowania miast, zakładała niską i luźną zabudowę, a przede wszystkim znaczny udział terenów zielonych. Niewątpliwie takim właśnie miejscem był dobrze nasłoneczniony, lesisty i piaszczysty skraj doliny rzeki Kamiennej przy trakcie do Radomia. W 1929 r. w ceremonii uroczystego oddania do użytku osiedla uczestniczył ówczesny prezydent II RP Ignacy Mościcki. Hutnicy, którzy jako pierwsi zamieszkali w Kolonii Robotniczej skorzystali z pionierskiego i korzystnego dla nich ratalnego systemu spłaty należności za budowę domków. Dopiero w 1954 roku Kolonia została przyłączona do Ostrowca, stając się zaczątkiem dużego osiedla domków jednorodzinnych. Więcej na stronie internetowej projektu „Kolonia Robotnicza w Ostrowcu Św. - historia mówiona”: <http://koloniarobotnicza.wix.com/historiamowiona> (dostęp 5.08.2016r.). Dolny rząd trzeci od lewej Stanisław Kamiński, piąty od lewej Tadeusz Kostkowski, kierownik budowy Kolonii, szósty od lewej Wacław Bołdok, starosta opatowski, siódmy od lewej Jan Gąsior, pierwszy zarządca Kolonii Robotniczej.

In 1926, the construction of single-family houses began at the housing estate intended for personnel of the Ostrowiec Plant. Until 1931, one hundred and sixteen houses were built northwest of the town for steelworkers from the „working class” rather than for office staff. The idea of building a housing estate outside of the town resulted from a then-new urban concept of a garden-town. Emerging as a response to the problem of overcrowded cities, this model involved low buildings and lower densities, with an abundance of green areas. Undoubtedly a good location was offered by the wooded and sandy edge of the Kamienna river valley, with plenty of sunlight, close to the road leading to Radom. In 1929, the official commissioning ceremony was attended by Ignacy Mościcki, President of the Second Polish Republic. The first steelworkers to settle in the Workers' Colony benefited from a pioneering instalment system that helped them repay the costs of housing development. The Colony was officially incorporated into Ostrowiec in 1954, becoming a cornerstone of a larger complex of single-family houses. For more information, visit the website of the project „Workers' Colony in Ostrowiec Św. - spoken history”: <http://koloniarobotnicza.wix.com/historiamowiona> (accessed on 5.08.2016). Front row, third from left: Stanisław Kamiński, fifth from left: Tadeusz Kostkowski, site manager, sixth from left: Wacław Bołdok, Opatów staroste, seventh from left: Jan Gąsior, first administrator of the Workers' Colony.

101. *Spółceństwo ostrowieckie, jeśli chce mieć szkołę żeńską, samo musi się o nią zatroszczyć* - oświadczyła w 1918 roku Waleria Makarewicz, ówczesna właścicielka prywatnego Gimnazjum Żeńskiego [patrz zdj. 119]. Spółceństwo odpowiedziało utworzeniem To-

warzystwa Opieki nad Średnią Szkołą Żeńską, które pomagało w zdobywaniu funduszy na utrzymanie placówki. Dążyło także do upaństwowienia szkoły, co zapewniłoby dotacje i co ważniejsze – prawo przeprowadzania egzaminów maturalnych. Władne to uczynić Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jednak zdecydowało: *O upaństwowieniu mowy być nie może, ponieważ Ministerstwo ma na celu w pierwszym rzędzie upaństwowienie szkół męskich*. Fotografię przedstawiającą członków zarządu Towarzystwa Opieki wykonał Szmul Muszkies w 1931 roku w czasie uroczystości nadania szkole imienia Stanisława Staszica. W dolnym rzędzie, od lewej siedzi dr Adam Wardyński (1867-1937), ostrowiecki lekarz, filantrop, upamiętniony poprzez uczynienie go patronem jednej z ulic Ostrowca Św. Obok niego Waleria Makarewicz (1874-1966), pedagog z prawdziwego zdarzenia, która położyła duże zasługi na polu rozwoju szkolnictwa w Ostrowcu. Dalej, piąty od lewej to Tomasz Głowacki (1861-1934), przemysłowiec, który swoją cegielnię nazwał „Jadwigów” na część swojej żony Jadwigi (przy nim w centrum zdjęcia). Ostatni z siedzących to ks. Wacław Wodecki (1876-1965), proboszcz parafii św. Michała w Ostrowcu, inicjator rozbudowy kościoła. Przy nim Wanda Wardyńska, żona Adama. Za nimi z założonymi rękami stoi Kazimierz Buśko, ówczesny prezydent Ostrowca. Na lewo od niego ks. Zygmunt Kosobudzki, nauczyciel religii w gimnazjum. Młoda kobieta w tym rzędzie to prawdopodobnie Stanisława Łączkowska, pracownica huty i działaczka społeczna. Obok niej Teodor Röhr, przedsiębiorca [patrz zdj. 112]. Po drugiej stronie tegoż rzędu stoi Wojciech Janicki, chemik, szef laboratorium huty. Przy nim Piotr Dobrowolski, dyrektor szkoły, nauczyciel języka niemieckiego, łacińskiego, propedeutyki filozofii i historii. W ostatnim rzędzie, ustawiony $\frac{3}{4}$ do aparatu, z zadbaną brodą pozuje Adam Mrozowski (1871-1946), działacz społeczny i polityczny, burmistrz a następnie prezydent Ostrowca, poseł na Sejm RP, związany z Chrześcijańską Demokracją. Grupa stoi na tle gmachu gimnazjum przy ul. Kilińskiego.

If residents of Ostrowiec want to have a female school, they must take care of it themselves - said Waleria Makarewicz, the then-owner of the private Female Gymnasium [see: photo no. 119], in 1918. The community responded by establishing the Society for the Support of the Female High School in Ostrowiec, which helped collect funds for maintenance. The organization also put forward an initiative to nationalize the school, which would ensure funding and - more importantly - the right to conduct high school final exams. However, the competent Ministry of Religious Denominations and Public Education decided otherwise: *Nationalization is out of the question, because the Ministry's primary objective is to nationalize male schools*. Szmul Muszkies photographed members of the Society's Board in 1931, during a school naming ceremony commemorating Stanisław Staszic. Front row, seated from left: doctor Adam Wardyński (1867-1937) - physician, philanthropist, commemorated by the name of one of streets in Ostrowiec Św. Next to him there is Waleria Makarewicz (1874-1966), an renowned pedagogue who greatly contributed to the development of education in Ostrowiec. Further, fifth from left, there is Tomasz Głowacki (1861-1934), an industrialist who named his brickyard „Jadwigów”, after his wife Jadwiga (seated next to him, in the centre of the photo). The last seated

person is father Wacław Wodecki (1876-1965), priest-in-charge of St Michael parish in Ostrowiec, initiator of the church extension project. Next to him there is Wanda Wardyńska, Adam's wife. Behind them, with his arms crossed, stands Kazimierz Buśko, the then-mayor of Ostrowiec. To the left: father Zygmunt Kosobudzki who taught religion at the gymnasium. The young woman in the same row is probably Stanisława Łączkowska, steelworker and social activist. Next to her: Teodor Röhr, entrepreneur [see: photo no. 112]. On the other end of the row stands Wojciech Janicki, chemist, head of the steelworks laboratory. Next to him: Piotr Dobrowolski, school principal, teacher of German, Latin, propaedeutics to philosophy and history. In the back row, standing at a $\frac{3}{4}$ angle with a neatly groomed beard there is Adam Mrozowski (1871-1946), social and political activist, mayor (and later president) of Ostrowiec, Polish MP affiliated to Christian Democrats. The group was photographed in front of the gymnasium at Kilińskiego Street.

102. Ostrowiecka huta – w okresie międzywojennym nazywana Zakładami Ostrowieckimi - była przedsiębiorstwem o dużym znaczeniu w życiu gospodarczym II RP. Po decyzji utworzenia Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP), Ostrowiec znalazł się w nowej, korzystnej sytuacji. Licząca sobie wówczas ponad sto lat huta była niemal w jego środku. Istotne znaczenie dla Ostrowca miały inwestycje realizowane w ramach COP, takie jak: gazociąg Jasło-Sandomierz-Ostrowiec-Skarżysko, kablowe połączenie telekomunikacyjne Warszawa-Sandomierz oraz linia przesyłowa wysokiego napięcia Mościce-Starachowice-Skarżysko. W tym czasie Zakłady Ostrowieckie wyspecjalizowały się w wytwarzaniu wagonów kolejowych, począwszy od zwykłych platform i węglarek, po wagony specjalistyczne, jak chłodnie do przewozu piwa czy żywych ryb. Ponadto rozwijany był tu przemysł zbrojeniowy [patrz zdj. 111]. Znak firmowy huty - „Z” wpisane w „O” - był powszechnie rozpoznawany, a wyroby z tym znakiem cenione. Na zdjęciu w dolnym rzędzie w centrum siedzi główny metalurg huty inż. Stanisław Szafrąński [patrz zdj. 124]. Drugi na lewo od niego to inż. Stanisław Kawiński [patrz zdj. 105]. Należeli oni do grupy uzdolnionych techników i ekonomistów, którzy wcześniej pracowali w nowoczesnych zakładach metalurgicznych w Rosji. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w ramach repatriacji, przybyli do Ostrowca i stali się najważniejszymi osobami w Zakładach Ostrowieckich. Zaraz przed wojną w hucie pracowało prawie siedem tysięcy osób, w tym tylko trzydzieści kobiet.

Ostrowiec's steelworks - referred to as the Ostrowiec Plant in the interwar period - had a considerable influence on the economy of the Second Polish Republic. After the creation of the Central Industrial Region (COP) Ostrowiec found itself in a new, favourable situation. The hundred-years-old plant was located close to the centre of the Region. Various investments implemented under the COP initiative were of great importance for Ostrowiec, e.g.: Jasło-Sandomierz-Ostrowiec-Skarżysko gas line, Warsaw-Sandomierz cabled telecommunications connection, as well as the Mościce-Starachowice-Skarżysko high voltage transmission line. At the time the Ostrowiec Plant specialised in the production of railway carriages - from simple platforms for transporting coal to specialised

models such as refrigerated cars for transporting beer or live fish. The armaments industry also developed here [see: photo no. 111]. The plant's logo - „Z” inscribed in „O” - was widely recognized, and its products enjoyed a good reputation. Seated in the front row (centre) is the plant's head metallurgist, Eng. Stanisław Szafrński [see: photo no. 124]. Second to the left: Eng. Stanisław Kawiński [see: photo no. 105]. They belonged to a group of talented technicians and economists who had previously worked in modern metallurgical plants in Russia. After Poland regained independence, they came to Ostrowiec as repatriates and became leading specialists at the Ostrowiec Plant. Just before the war the steelworks employed nearly seven thousand people, with only thirty women on board.

104. W związku z zapoczątkowaniem produkcji wojskowej [patrz zdj. 111] utworzono w hucie około 1935 roku straż bezpieczeństwa, której naczelnikiem został Karol Ginter [patrz zdj. 114].

After military production was initiated [see: photo no. 111], approximately in 1935 a security guards unit was formed at the steelworks, headed by Karol Ginter [see: photo no. 114].

105. W marcu 1935 roku obowiązki dyrektora Zakładów Ostrowieckich przejął inż. Konstanty Świetlicki (1896-1939). Ukształtowany za jego kierownictwa schemat organizacyjny przedsiębiorstwa obowiązywał do 1939 roku. W skład ścisłego kierownictwa zakładu, obok dyrektora naczelnego (na zdjęciu w środku grupy), wchodziło (od lewej): główny metalurg inż. Stanisław Kawiński (1890-1976), główny mechanik inż. Wacław Chrzanowski (1881-?), zastępca dyrektora ds. technicznych inż. Mieczysław Iwaszkiewicz (1882-1971) i szef administracji inż. Jan Gronwald (1897-1942). Dyrekcja ZO, na stałe mieszkająca w Ostrowcu, służbowo podlegała Radzie Nadzorczej ZO z siedzibą w Warszawie, Aleje Ujazdowskie 51.

In March 1935, the duties of the managing director of the Ostrowiec Plant were taken over by Eng. Konstanty Świetlicki (1896-1939). The organizational management system that he proposed was applied until 1939. In addition to the director, top management of the plant (in the centre of the photo) comprised (from left): head metallurgist Eng. Stanisław Kawiński (1890-1976), head mechanical engineer Wacław Chrzanowski (1881-?), deputy director for technical services Eng. Mieczysław Iwaszkiewicz (1882-1971) and head of administration Eng. Jan Gronwald (1897-1942). While the plant's directors resided in Ostrowiec, they reported to the Supervisory Board based in Warsaw at Aleje Ujazdowskie 51.

106. Przed II wojną światową klasa robotnicza stanowiła połowę ludności miasta Ostrowca, a wśród nich prym wiedli metalowcy. Płace w ostrowieckiej hucie były niższe od przeciętnej płacy krajowej, co rzutowało na sytuację mieszkaniową hutników. Większość rodzin zajmowała jednoizbowe mieszkania. Co prawda podjęte zostały próby poprawy tej sytuacji, m.in. poprzez budowę Kolonii Robotniczej [patrz zdj. 102], ale była to kropla

w morzu potrzeb. Kryzys początku lat 30. przyczynił się do zubożenia znacznej części klasy robotniczej. Co siódmy robotnik stał się wówczas bezrobotnym. Na zdjęciu w grupie anonimowych dziś robotników walcowni siedzi odróżniający się od nich ubraniem blondyn. Jest to kierownik wydziału inż. Władysław Dowbór, pierwszy prezes KSZO i trener sekcji bokserskiej. Dowbór był także działaczem endeckim na terenie Ostrowca oraz aktywistą Obozu Wielkiej Polski, nacjonalistycznej organizacji paramilitarnej. Na kolejnym zdjęciu widzimy tych samych robotników w odświętnych ubraniach.

Before World War II the working class - mostly steelworkers - constituted a half of Ostrowiec population. Wages at the Ostrowiec steelworks were lower than the national average, which affected steelworkers' housing situation. Most families lived in single-room apartments. Although attempts were made to improve that state of affairs - e.g. through the construction of the Workers' Colony [see: photo no. 102] - it was merely a drop in the ocean of needs. The crisis of the early 1930s contributed to the impoverishment of a large part of the working class. Every seventh worker turned unemployed at the time. The photo depicts a group of anonymous rolling mill workers, among whom there is a blonde man wearing distinctive clothes. He was Eng. Władysław Dowbór, head of the department, and first president of the KSZO sports club, trainer of the boxing section. Dowbór was also a National Democratic activist in Ostrowiec, also representing the Camp of Great Poland, the paramilitary nationalist organization. The next photograph depicts the same workers, wearing their elegant clothes.

108. Siódmy od lewej w drugim rzędzie stoi Feliks Okołów-Podhorski, w późniejszym czasie kierownik oddziału spawalniczego. W czasie wojny zaangażowany był w konspiracyjną produkcję granatów na użytek AK, do czasu, gdy został „spalony” i z pomocą podwładnego wyjechał na roboty do III Rzeszy. Okołów zafascynowany był pływaniem sportowym i jeszcze przed wojną zaszczerpił je w Ostrowcu. Był wieloletnim trenerem i zawodnikiem sekcji pływackiej w KSZO. W 1946 roku będąc już po czterdziestce, wraz ze swoimi uczniami zdobył dla ostrowieckiego klubu mistrzostwo Polski w waterpolo [patrz zdj. 1].

Seventh from left, second row: Feliks Okołów-Podhorski, later working as the head of the welding unit. During the war he was involved in underground production of grenades for the Home Army. After this activity was exposed, he was deported to work in the Third Reich. Okołów was an enthusiast of swimming sports, and promoted this discipline in Ostrowiec before the war. He was a long-time trainer and athlete of KSZO's swimming team. In 1946, being already in his forties, he won the Polish water polo championship for Ostrowiec, together with his trainees [see: photo no. 1].

110. W związku z prowadzoną produkcją zbrojeniową w Zakładach Ostrowieckich w latach 30. miały miejsce częste wizyty przedstawicieli Wojska Polskiego oraz członków Rady Nadzorczej Zakładów Ostrowieckich, którzy na co dzień urzędowali w Warszawie. Na zdjęciu widzimy jedną z takich wizyt. Trzeci od lewej siedzi Tadeusz Karszo-Siedlewski

(1893-1939), przemysłowiec i senator II RP, członek zarządu ZO. W pierwszym tygodniu wojny odrzucił on propozycję wyjazdu z władzami przedstawioną przez prezydenta Ignacego Mościckiego. Wstąpił do straży obywatelskiej broniącej stolicy. Został ciężko ranny podczas bombardowania Warszawy, w wyniku czego niedługo później zmarł. Drugi z prawej siedzi dyrektor naczelny huty inż. Konstanty Świetlicki [patrz zdj. 105], tuż nad nim szef administracji huty – Jan Gronwald [patrz zdj. 114]. Na tle okna, z wysokim czołem w garniturze stoi Józef Konrad Dziarmagowski (1885-1940), urzędnik miejski, który od połowy lat 30. pełnił obowiązki wiceprezydenta Ostrowca. Tak jak ówczesny prezydent, Michał Sokół - na zdjęciu tuż przed nim - należał do BBWR (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem). Zaangażowany był w działalność dobroczynną, a szczególną troską otaczał prowadzoną przez siostry zakonne ochronkę przy ul. Słowackiego. Wraz z żoną Władysławą Dziarmagowską [patrz zdj. 86]. pozostawili po sobie jeden z piękniejszych domów w Ostrowcu – willę przy dzisiejszej ul. Wardyńskiego 31. Na początku czerwca 1940 roku tak wiceprezydent Dziarmagowski jak i prezydent Sokół wraz z grupą kilkudziesięciu lokalnych działaczy politycznych, przedstawicieli inteligencji, urzędników zostali aresztowani. Józef Dziarmagowski został rozstrzelany 29 czerwca tegoż roku w masowej egzekucji w lesie Brzask nieopodal Skarżyska-Kamiennej (w ramach tzw. akcji AB), natomiast Michał Sokół (1895-1966) całą wojnę więziony był w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu. Grupa stoi na tle pałacu Wielopolskich w Częstocicach, który wówczas pełnił rolę hotelu dla akcjonariuszy i klubu towarzyskiego dla hutniczej kadry technicznej. Tajemniczą sprawą jest wyretuszowanie na tym zdjęciu trzech osób stojących w ostatnim rzędzie – ślady po retuszu najlepiej widoczne są na zbliżeniach.

In connection with the production of armaments at the Ostrowiec Plant in the 1930s, the site was frequently visited by representatives of the Polish Army and members of the plant's Supervisory Board whose offices were based in Warsaw. The photo depicts one of such visiting delegations. Seated third from left: Tadeusz Karszo-Siedlewski (1893-1939), industrialist and senator of the Second Polish Republic, member of the board of the Ostrowiec Plant. In the first week of the war he rejected president Ignacy Mościcki's proposal to leave the city together with other members of the government. He joined the militia to defend the capital. He was seriously injured during the bombing of Warsaw, and died soon afterwards. Seated second from right: managing director Konstanty Świetlicki [see: photo no. 105]; right above him: head of administration - Jan Gronwald [see: photo no. 114]. The man in a suit - pictured against the window - with a high hairline, is Józef Konrad Dziarmagowski (1885-1940), municipal official who was an acting deputy mayor of Ostrowiec from the mid-1930s. Similarly to the then-mayor Michał Sokół - standing in front of Dziarmagowski - he belonged to the Nonpartisan Bloc for Cooperation with the Government (BBWR). He was involved in charity work, showing particular support for the orphanage run by nuns in Słowackiego Street. With his wife Władysława Dziarmagowska [see: photo no. 86] they left behind one of the most beautiful houses in Ostrowiec - the villa at today's Wardyńskiego 31. At the beginning of June 1940, both deputy mayor Dziarmagowski and mayor Sokół were arrested together with a group of

several dozen local political activists, intellectuals and officials. Józef Dziarmagowski was shot on 29 June that year in a mass execution in the Brzask forest near Skarżysko-Kamienna (during the so-called AB action), while Michał Sokół (1895-1966) spent the entire war as a prisoner of the Oranienburg concentration camp. The group was photographed in front of the Wielopolskis' palace in Częstocice, which at that time served as a hotel for shareholders and a society club for the steelworks' technical staff. Interestingly, three persons were deleted from the back row of the photo - retouching work is clearly visible in close-ups.

111. Ostrowiec znajdował się w strefie tzw. trójkąta bezpieczeństwa, w którym państwo ulokowało przemysł zbrojeniowy. W okresie międzywojennym na zlecenie Ministerstwa Spraw Wojskowych Zakłady Ostrowieckie produkowały stal pociskową i bagnetową, stateczniki do stu kilogramowych bomb lotniczych, pancerne kopuły obserwacyjne umieszczane następnie wśród umocnień na Śląsku i na kresach wschodnich. Dla Marynarki Wojennej wykonano pewną ilość stu kilogramowych bomb głębinowych. Stąd też w hucie liczne delegacje i wizyty oficerów Wojska Polskiego, jak ta przedstawiona na zdjęciu grupa stojąca na tle prasy. Pierwszy z prawej to Wincenty Gronwald (dobrze widoczny na zbliżeniu), szef kilku wydziałów, drugi z prawej - inż. Stanisław Szafrąński [patrz zdj. 124]. Pod koniec lat 30. przewidując zbliżający się konflikt zbrojny, przygotowywano hutę do jak najszybszego przejścia na produkcję wojenną. Wymagało to wyszkolenia kadry, zainstalowania specjalnych maszyn i utrzymywania ich w pełnej gotowości.

Ostrowiec was situated in the so-called security triangle where state authorities decided to locate the armaments industry. In the interwar period, commissioned by the Ministry for Military Affairs the Ostrowiec Plant manufactured steel for bullets and bayonets, stabilizers for aerial bombs weighing over one hundred kilos, or armoured observation domes installed at fortifications in Silesia and in the eastern borderlands. For the Polish Navy, the plant produced a certain number of heavy depth charges. Hence the numerous delegations and individual visits of Polish Army officers, as presented in this photo of a group standing in front of a press. First from right: Wincenty Gronwald (clearly visible in the close-up), head of several departments, second from right: Eng. Stanisław Szafrąński [see: photo no. 124]. In the late 1930s, in anticipation of the approaching armed conflict, the steelworks were prepared for a fast changeover to wartime production. It required conducting staff trainings and installing special machinery that was constantly kept on standby.

112. Przedsiębiorstwo Teodora Röhra do końca 1932 roku świadczyło usługi transportowe na rzecz Zakładów Ostrowieckich. W sezonie przedsiębiorstwo zatrudniało do stu robotników. Sam Teodor Röhr - na zdjęciu z laską - udzielał się społecznie [patrz zdj. 101].

Until the end of 1932 Teodor Röhr's enterprise provided transport services to the Ostrowiec Plant. In high season, the company employed up to a hundred people. Teodor Röhr

himself - standing with a cane - was a social activist [see: photo no. 101].

113. W okresie międzywojennym w Ostrowcu pożary zdarzały się dość często, gdyż większość budynków była drewniana. W akcjach ostrowieckiej straży pożarnej zawsze uczestniczyła także hutnicza straż pożarna, kierowana przez inż. Wacława Gierdziejewskiego – stoi pierwszy po prawej stronie przy przednim kole. Od 1929 roku działała także orkiestra strażacka dająca koncerty w Parku Fabrycznym. Gierdziejewski był ponadto prezesem Ligi Morskiej i Kolonialnej w Ostrowcu, a następnie w Gdyni, gdzie się przeniósł w 1933 roku. Na początku II wojny światowej został zamordowany w zbiorowej egzekucji w Piaśnicy.

In the interwar period fires occurred quite frequently in Ostrowiec, because most buildings were made of wood. Ostrowiec's fire-fighters were always supported by the steelworks' fire brigade headed by Eng. Wacław Gierdziejewski - standing first from right, by the front wheel. From 1929 there was also a firemen's band playing concerts in the Factory Park. Moreover, Gierdziejewski was the president of the Maritime and Colonial League in Ostrowiec and later in Gdynia where he moved in 1933. At the beginning of World War II he was murdered during a mass execution in Piaśnica.

114. W centrum z kapeluszem na kolanach siedzi inż. Jan Gronwald, szef administracji, który poza odpowiedzialną pracą w hucie był aktywnym działaczem społecznym. W czasie wojny był członkiem ZWZ-AK i za tą działalność Niemcy w ramach terroru powiesili go wraz z innymi na ostrowieckim Rynku [patrz zdj. 90]. Poza nim na zdjęciu rozpoznajemy: w pierwszym rzędzie od lewej szósty Karol Ginter, dziesiąty - Józef Śmigielski, dwunasty - Teodor Röhr, piętnasty - Janina Szczesniak, osiemnasty Hilary Modrzejewski. W drugim rzędzie, od lewej: pierwszy - Bogumił Szczesniak, ostatni - Teofil Kłosiński. W trzecim rzędzie piąty od lewej Stefan Orłowski. Grupa pozuje na tle wielkiego pieca.

Seated in the centre, with a hat on his lap, there is Eng. Jan Gronwald, head of administration. During the war he belonged to the ZWZ-AK (Union of Armed Struggle / Home Army) for which the Germans hanged him - along with other victims of terror - in Ostrowiec's Market Square [see: photo no. 90]. Other persons identified in the photo: first row, sixth - Karol Ginter, tenth - Józef Śmigielski, twelfth - Teodor Röhr, fifteenth - Janina Szczesniak, eighteenth - Hilary Modrzejewski. Second row, from left: first - Bogumił Szczesniak, last - Teofil Kłosiński. Third row, fifth from left - Stefan Orłowski. The group was photographed in front of the blast furnace.

115. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nastąpiła prawdziwa erupcja aktywności społecznej. Przedstawiciele ostrowieckiej inteligencji - w dużej mierze inżynierowie huty i kadra techniczna ZO - byli inicjatorami i aktywnymi członkami wielu organizacji społecznych i kulturalnych. Najbardziej znaną inicjatywą z tego czasu był Klub Sportowy Zakładów Ostrowieckich (KSZO). Pierwszymi rozwijanymi dyscyplinami były: piłka nożna [patrz zdj. 84], lekkoatletyka, kolarstwo, pływanie [patrz zdj. 1] i boks. Klub szybko się rozwijał, gdyż w ciągu trzech lat działalności liczył blisko czterystu

członków. Ale KSZO to nie tylko sport. Przy klubie działał teatr amatorski, którego organizatorem był Jan Gronwald. Reżyserami i aktorami byli pracownicy huty, m.in. Stefan Orłowski [patrz zdj. 114] i Stanisław Górny (1901-1976), skądinąd uzdolniony fotograf amator. Szef biura technicznego ZO inż. Mieczysław Radwan (1889-1968) przez wiele lat prowadził ostrowiecki oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, opiekował się Muzeum Ziemi Opatowskiej PTK oraz prowadził badania zabytków techniki. Pracownikiem owego biura był Tadeusz Rekirowicz (1895-1962), konstruktor i projektant budowlany, kolekcjoner dzieł sztuki, bibliofil, krajoznawca a także fotograf. Wszystkich wymienionych i wielu, wielu innych, widzimy na tle wielkiego pieca i nagrzewnic Cowpera.

Poland's regained independence brought an eruption of social activity. Representatives of Ostrowiec's intelligentsia - many of whom were engineers and technical staff of the steelworks - were initiators and active members of numerous social and cultural organizations. The best-known initiative of that period was the Ostrowiec Plant Sports Club (KSZO). The first widely promoted disciplines included football [see: photo no. 84], athletics, cycling, swimming [see: photo no. 1] and boxing. The fast developing club prided itself on almost four hundred members after the first three years of activity. But KSZO was not just about sports. There was also an amateur theatre initiated by Jan Gronwald. Directors and actors were recruited from among the plant's personnel, e.g. Stefan Orłowski [see: photo no. 114] and Stanisław Górny (1901-1976) who was also a talented amateur photographer. The head of the Plant's technical office, Eng. Mieczysław Radwan (1889-1968), was a long-time coordinator of the Ostrowiec branch of the Polish Tourist Society (PTK), a supervisor of PTK's Museum of the Opatów Region, and an explorer of industrial heritage. A staff member at the above-mentioned office was Tadeusz Rekirowicz (1895-1962), civil engineer and designer, art collector, bibliophile, sightseer and photographer. All of them, and many many more, are depicted here in front of the blast furnace and Cowper stoves.

116. W drugiej połowie lat 30. rzemieślnicy zrzeszeni w tym chrześcijańskim cechu wykazywali dużą aktywność. Pod przewodnictwem starszego cechu, zamożnego i poważanego ostrowieckiego kupca Franciszka Kostuchy (1889-1976) – wyróżniony portret na tableau – podejmowali wiele inicjatyw mających pobudzić rozwój chrześcijańskiego rzemiosła. Franciszkowi Kostusze Ostrowiec zawdzięcza jeden z charakterystycznych obiektów architektonicznych miasta. W 1944 roku wystawił on modernistyczny budynek, dziś potocznie zwany „Pod filarami”.

In the second half of the 1930s, craftsmen associated in this Christian guild were highly active. Under the guidance of the guild master, the wealthy and respected merchant Franciszek Kostucha (1889-1976) - highlighted on the photo board - they undertook many initiatives aiming to stimulate the development of Christian crafts. Ostrowiec owes one of its most characteristic buildings to Franciszek Kostucha. In 1944 he built a modern building that is now commonly called „Under the pillars”.

117. Towarzystwo działało zgodnie z hasłem „w zdrowym ciele zdrowy duch”. Prowadziło pracę patriotyczno-wychowawczą oraz sportową, szczególnie rozwijając gimnastykę. W latach międzywojennych „Sokół” silnie rozbudował swoje struktury, wówczas w Ostrowcu także powstało gniazdo tej organizacji. Tableau dedykowane jest naczelnicze Marii Bykowskiej [patrz zdj. 48-49]. W organizacji aktywnie udzielał się m.in. Henryk Smużyński (1893-1945), właściciel warsztatu ślusarsko-mechanicznego. Był on także starszym cechu metalowców [patrz zdj. 100-101]. Na początku wojny, gdy towarzystwo zdelegalizowano, został aresztowany i zesłany do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg, gdzie zginął w trakcie likwidacji obozu. Pierwsze gniazda reaktywowanego „Sokoła” zaczęły powstawać dopiero po upadku komunizmu. Wśród tych, którzy przyczynili się do odrodzenia organizacji był, m.in. Józef Grabowski [patrz zdj. 48].

The society's working motto was „a sound mind in a sound body”. It promoted patriotism, education and sports, with a particular focus on gymnastics. The Society dynamically developed its network in the interwar period - this is when the Ostrowiec branch was established. The photo board is dedicated to head official Maria Bykowska [see: photos no. 48-49]. One of active members of the organization was Henryk Smużyński (1893-1945), owner of a toolmaking-mechanical workshop. He was also a master of the metalworkers' guild [see: photos no. 100-101]. At the beginning of the war, after the society was delegatized, he was arrested and sent to the Sachsenhausen-Oranienburg concentration camp, where he died during camp liquidation. The first units of the Society after its reactivation were formed only after the fall of communism. One of the persons who significantly contributed to that revival was Józef Grabowski [see: photo no. 48].

118. Stowarzyszenie nazywane także Związkiem Rezerwistów działało od 1929 roku. Prezesem stowarzyszenia był Marian Zyndram Kościalkowski. Ostrowiec należał do podokręgu kieleckiego ZR. Na tableau widzimy m.in. Leona Smoleńskiego (1895-1942) - prawy górny róg - pełniącego funkcję referenta opieki społecznej w zarządzie tego stowarzyszenia. Smoleński pochodził spod Płocka, ale zamieszkał w Ostrowcu, gdzie prowadził skład apteczny i drogerię przy Rynku 53. Ożenił się z ostrowczanką Marią Reginą Kawecką. W 1920 roku walczył w wojnie z bolszewikami, za co odznaczony został Srebrnym Krzyżem Virtuti Militari. Po przeżytych okropnościach wojennych, postawił nieść pomoc rodzinom ofiar. Był społecznym komisarzem rządowym Ubezpieczalni Społecznej [patrz zdj. 122], a także aktywnym członkiem wielu organizacji społecznych i pomocowych, np. pełnił funkcję zastępcy komendanta straży ogniowej. W czasie wojny zaangażował się w działalność ZWZ-AK, za co zginął w egzekucji na Rynku w Ostrowcu [patrz zdj. 90]. Osierocił dwoje dzieci: Wiesławę i Macieja. Podczas II wojny światowej zamordowani zostali także dwaj nauczyciele uwiecznieni na tableau Franciszek Kubala (1901-1942) i Leon Nowak (1903-1940).

The association, also referred to as the Reservists Union, was founded in 1929. It was headed by Marian Zyndram Kościalkowski. Ostrowiec belonged to the sub-region of

Kielce. The photo board includes, among others, Leon Smoleński (1895-1942) - pictured in top right corner - who was in charge of social welfare affairs at the association's board. Smoleński was born near Płock, but moved to Ostrowiec where he ran a pharmacy and drugstore at Rynek 53. He married Maria Regina Kawecką. In 1920, he fought against the Bolsheviks, for which he was awarded the Silver Cross of Military Virtue. After experiencing all the atrocities of war, he decided to support victims' families. He was a social commissioner of the Social Insurance Institution [see: photo no. 122] and an active member of many social and support organizations, e.g. a deputy head of the fire service. During the war he was involved in the activity of ZWZ-AK, for which he was executed in Ostrowiec's Market Square [see: photo no. 90]. He left behind two children: Wiesława and Maciej. Two teachers depicted on the photo board - Franciszek Kubala (1901-1942) and Leon Nowak (1903-1940) - were also murdered during World War II.

119. Gimnazjum Żeńskie imienia Stanisława Staszica było elitarną szkołą prywatną (dziś kontynuacją szkoły jest I LO). Barię dla wielu były kwestie finansowe, gdyż opłaty w niej były czterokrotnie wyższe niż w szkole państwowej. Blisko połowa uczennic wywodziła się z rodzin inteligenckich. Na jednego nauczyciela przypadało średnio piętnaście uczennic, co sprzyjało dobremu poznaniu podopiecznych i indywidualizacji nauczania. Mecenat nad placówką sprawowało Towarzystwo Opieki nad Średnią Szkołą Żeńską [patrz zdj. 101]. Początkowo - jeszcze za kierownictwa Walerii Makarewicz - szkoła posiadała profil matematyczno-przyrodniczy, a potem humanistyczny (filologiczny). Wówczas kierownikiem szkoły był Piotr Dobrowolski - wyróżniony portret w tableau - a następnie Maria Grychowska. W kadrze pedagogicznej znajdowali się znakomici nauczyciele, którzy całe życie związali byli z ostrowiecką edukacją, m.in.: Jan Rosłoński, historyk [patrz zdj. 88] czy Roman Pyć, matematyk i fizyk. Jedną z wychowanek szkoły była Ewelina Szymańska widoczna na tableau, która w czasie wojny pomogła w ucieczce z getta i zorganizowała schronienie swojej szkolnej koleżance Róży Rozenman - także widoczna na zdjęciu. Po wojnie Ewelina - po mężu - Lipko-Lipczyńska (1913-2001), za ten i inne bohaterskie czyny otrzymała tytuł Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata. Przez wiele lat była nauczycielką języka polskiego w Liceum im. J. Chreptowicza w Ostrowcu Św. W związku z sytuacją polityczną po wydarzeniach 1968 roku została zmuszona do opuszczenia Polski. Resztę życia przeżyła w Szwecji.

Stanisław Staszic Female Gymnasium was an elite private school (whose traditions are continued nowadays by High School no. 1). Tuition was a serious barrier for many students, as it was four times higher than in public schools. Almost a half of students came from families of intellectuals. There were fifteen students per one teacher, on average, which helped become familiar with the group and ensure individualised teaching. The school enjoyed the patronage of the Society for the Support of the Female High School [see: photo no. 101]. Initially - when headed by Waleria Makarewicz - the school's profile was related to mathematics and natural sciences, and later became focused on the humanities (languages). At that time the school's principal was Piotr Dobrowolski - in-

licated on the photo board - and later Maria Grychowska. The school's staff comprised excellent teachers such as: historian Jan Rosłoński [see: photo no. 88] or mathematician and physicist Roman Pyć. One of graduates was Ewelina Szymańska, featured on the photo board, who helped her colleague Róża Rozenman (also visible in the photo) escape from the ghetto during the war, and found her shelter. After the war Ewelina - married name Lipko-Lipczyńska (1913-2001) - was recognised as the Righteous Among the Nations for that brave deed, and many others. She was a long-time teacher of Polish at J. Chreptowicz High School in Ostrowiec Św. Due to the political situation following the 1968 events she was forced to leave Poland. She spent the rest of her life in Sweden.

121. W 1933 roku komendantem ostrowieckiej policji był Lucjan Pawłowski – wyróżniony portret na tableau. Zainicjował on powstanie Policyjnego Klubu Sportowego [patrz zdj. 84]. Niespełna siedem lat wcześniej w Ostrowcu miało miejsce tragiczne wydarzenie z udziałem policji. Podczas oblężenia komisariatu przez strajkujący tłum hutników, doszło do strzelaniny, w której zginęło pięciu robotników i jeden policjant. We wrześniu 1939 roku funkcjonariusze policji z Ostrowca zostali ewakuowani na wschód, gdzie wielu zginęło, m.in.: starszy posterunkowy Jan Gajowik (w pierwszych dniach września); starszy posterunkowy Jan Zasun [Zasón], posterunkowy Adam Słodziński i przodownik Lucjan Tarmas na wiosnę 1940 roku zostali zamordowani przez Rosjan w Twerze. W czasie okupacji wielu służyło w tzw. policji granatowej m.in. Kazimierz Kalembasa, Maciej Liszega, J. Obara, a także w policji kryminalnej (Kripo): Józef Pronobis (obiekt kilku nieskutecznych zamachów bojówki GL), Władysław Zajac, J. Wikarek. Inni odmawiali służby, także po wojnie, za co spotkały ich dotkliwe nieprzyjemności, jak na przykład Bolesława Strzeleckiego [patrz zdj. 11].

In 1933, the commanding officer of the Ostrowiec police force was Lucjan Pawłowski, highlighted on the photo board. He initiated the creation of the Police Sports Club [see: photo no. 84]. Less than seven years earlier, a tragic event involving the police took place in Ostrowiec. After striking steelworkers surrounded the police station, a shooting broke out in which five workers and one police officer were killed. In September 1939, police officers from Ostrowiec were evacuated eastwards where many of them were killed, including senior constable Jan Gajowik (in the first days of September); senior constable Jan Zasun [Zasón], constable Adam Słodziński and squad leader Lucjan Tarmas - in spring 1940 they were murdered by the Russians in Tver. During the occupation, many officers served in the so-called „navy-blue police”, e.g. Kazimierz Kalembasa, Maciej Liszega, or J. Obara, and in the criminal police (Kripo): Józef Pronobis (who became the target of several unsuccessful assassination attempts by the People's Guard), Władysław Zajac, J. Wikarek. Others refused to serve - even after the war, e.g. Bolesław Strzelecki [see: photo no. 11] - which caused them serious trouble.

122. Ubezpieczalnia Społeczna powstała w połowie lat 30. w miejsce dotychczas funkcjonującej Kasy Chorych. Zajmowała się ona organizowaniem lecznictwa i sprawowaniem opieki leczniczej nad ubezpieczonymi pracownikami oraz członkami ich rodzin. W latach

1925-27 zbudowano dla tej instytucji gmach przy ul. Głuchej w Ostrowcu (dziś ul. Focha), w którym mieścił się szpital na sześćdziesiąt łóżek z salą operacyjną i zabiegową oraz ambulatorium. Ostrowiecka Ubezpieczalnia była przedmiotem częstej krytyki. Robotnicy narzekali na trudności z dostaniem się do lekarza, zaś władzom nie odpowiadały wpływy PPS, gdyż wielu zasłużonych dla partii członków, znajdowało tu zatrudnienie. Na przykład widoczny na tableau Stanisław Laskowski – górny rząd trzeci od prawej - był jednym z głównych bohaterów ostrowieckich wydarzeń 1905 roku, które doprowadziły do powstania Republiki Ostrowieckiej, krótkotrwałego państewka, wysepki demokracji w morzu carskiej Rosji, nazywanej „więzieniem narodów”. Barwną postacią był pracujący w US jako kasjer Adam Szlęzak (1887-1976) – na lewo od niego - członek PPS i Organizacji Bojowej PPS. Jako bojowiec brał udział w licznych akcjach m.in. w brawurowym przejęciu kasy z furgonu pocztowego na Alei Ostrowieckiej (dziś aleja 3 Maja). Następnie walczył w Legionach Polskich. Między innymi jemu Ostrowiec zawdzięcza powstanie Domu Robotniczego (po wojnie Zakładowy Dom Kultury, obecnie Kino Etiuda). Wśród pracowników Ubezpieczalni Społecznej znajduje się też Józef Szymczyk, który zginął w egzekucji na rynku w Ostrowcu w 1942 roku.

The Social Insurance Institution was established in the mid-1930s to replace the previously existing Health Care Fund. It organized treatment and provided medical care to insured employees and members of their families. In 1925-27, a building was erected for the institution in Głucha Street in Ostrowiec (today - Focha Street), with a 60-bed hospital, including operating room, treatment facilities, and an outpatient unit. Ostrowiec's Insurance Institution was often the subject of criticism. Workers complained about difficulties in booking doctor appointments, while the authorities did not approve of the Polish Socialist Party's connections, as numerous devoted party members found employment there. For example, Stanisław Laskowski - third from right in the top row on the photo board - was one of the leading characters of the 1905 events that led to the proclamation of the Ostrowiec Republic, the short-lived state, an island of democracy in the ocean of the tsarist Russia referred to as the „prison of nations”. Another noteworthy individual was the Social Insurance Institution's booking clerk Adam Szlęzak (1887-1976) - depicted to the left - member of the Polish Socialist Party and the PSP's Combat Organization. As a militant he participated in numerous initiatives, e.g. the spectacular seizure of the cash box from the post van in Ostrowiecka Avenue (today - 3 Maja Avenue). He later fought in the Polish Legions, and was one of the founders of the Workers' House (after the war - Plant's Cultural Centre, currently - Etiuda cinema). One of the institution's staff members was also Józef Szymczyk, executed in Ostrowiec's Market Square in 1942.

125. Na przełomie 1941 i 1942 roku Żydzi z Ostrowca, z okolicznych wiosek i różnych miast Polski, a także wiedeńscy pochodzenia żydowskiego, byli zamknięci w ostrowieckim getcie. W sumie około piętnastu tysięcy osób stłoczonych na stosunkowo niewielkiej przestrzeni. Getto obejmowało ulice: Rynek, Siennieńską, Polną, Browarną (dziś Mickiewicza), Starokunowską, Młyńską, Kościelną. Niewolnicza praca, brutalne pobicia, gwałty

na młodych kobietach, morderstwa stały się mroczną codziennością ostrowieckiego getta. Pomimo tych nieludzkich warunków, strachu i poniżenia starali się oni żyć normalnie. Tam właśnie późną zimą lub wczesną wiosną 1942 roku postanowiono urządzić koncert dobroczynny na rzecz najbardziej potrzebującym. Od pewnego czasu funkcjonowała w getcie orkiestra pod batutą przybyłego z Łodzi dyrygenta Pietruszki. Muzykami gettowej orkiestry byli: Janka Malinger i Baigielman grali na saksofonach, uzdolniony muzyk dr Pecker z Wiednia wiolonczelista, skrzypce Jakub Lustik i Pinchas Mitsmacher, kontrabas dzierzył Icchak Baigelman a akordeon Mosze Mitsmacher. Do tego młodzieńca, niespełna dziesięcioletnia Chaja Muszkies grała na pianinie [patrz zdj. 62] a niejaki Wohl prowadził recytacje. Koncert odbył się w budynku szkoły na ul. Iłżeckiej. Musiał być to bardzo uroczysty i podniosły dzień. Na widowni zasiedli znamienici obywatele Ostrowca, a wśród nich zwalistą sylwetką i tubalnym głosem wyróżniał się znany wszystkim w mieście dentysta Ludwik Wacholder. Przybył także wraz z żoną Dorą Icchak Rubinstein, wysoki, siwy mężczyzna, który od połowy 1940 roku był przewodniczącym Judenratu. Była tam też jego córka z mężem. Byli inni urzędnicy Rady Żydowskiej – Mosze Alterman i Dawid Djament. Nie mogło zabraknąć też artystycznej rodziny Muszkiesów [patrz zdj. 54]. Na zniszczonej, ale szczęśliwie zachowanej fotografii, zrobionej zaraz przed lub po koncercie, widzimy ich pogodnych, z nadzieją patrzących w przyszłość. Z nadejściem wiosny w tymże 1942 roku ruszyła budowa obozu zagłady w Treblince, w której komorach gazowych w połowie października, w ciągu kilku dni zostanie zamordowana społeczność ostrowieckich Żydów, w tym także wielu bohaterów tego zdjęcia. Ofiarą Holocaustu stał się także jego autor Szmul Muszkies, fotograf profesjonalny, który w zakładzie fotograficznym „Rembrandt” wykonał portret ostrowczan lat 30. XX wieku. Dolny rząd od lewej: państwo Baigielman (lub Bagelman), dr Pecker, Oles (Francis) Pietruszka, pani Pietruszka, Leon Szpilman, Wohl, Janka Malinger, NN (z Łodzi), dyrygent Pietruszka, Jakub Lustik, Pinkas Mitsmacher, Chaja Muszkies przy pianinie, Rutka Muszkies. Górny rząd od lewej: NN (zięć Rubinsteina), Sander Lederman, Dora Rubinstein, Moszek Alterman, dr Ludwik Wacholder, Kierbel, pani Rubinsztain, Icek Rubinstein, NN, Dawid Djament, Małka Muszkies, Icek Baigelman, Baigelman i Moszek Mitsmacher.

At the turn of 1941 and 1942 Jews from Ostrowiec, neighbouring villages and other Polish cities, as well as residents of Vienna of Jewish origin, were imprisoned in the Ostrowiec ghetto. All in all, approximately fifteen thousand people crowded in a relatively small area. The ghetto included such streets as: Rynek, Siennieńska, Polna, Browarna (today - Mickiewicza), Starokunowska, Młyńska, Kościelna. Slave labour, brutal beatings, rapes of young women, and murders became everyday reality of the Ostrowiec ghetto. Despite such inhumane conditions, fear and humiliation, people tried to live a normal life. This is where a charity concert was held in late winter or early spring of 1942 to support the needy. There had been an orchestra in the ghetto for some time, conducted by Mr Pietruszka from Łódź. Members of the ghetto orchestra included: Janka Malinger and Baigielman (sax), talented Dr Pecker from Vienna (cello), Jakub Lustik

and Pinchas Mitsmacher (violin), Icchak Baigelman (bass) as well as Mosze Mitsmacher (accordion). Additionally, young Chaja Muszkies - less than ten years old at the time - played the piano [see: photo no. 62] and Mr Wohl recited poetry. The concert was held in the school building in Iłżecka Street. It must have been a solemn and festive day. The audience comprised well-respected citizens, including dentist Ludwik Wacholder, well-known for his bulky physique and loud voice. Accompanied by his wife Dora, there was also Icchak Rubinstein - a tall grey-haired man who was the president of the Judenrat from the middle of 1940. His daughter came with her husband. There were other officials of the Jewish Council - Mosze Alterman and Dawid Djament. Obviously the family of art enthusiasts - the Muszkies [see: photo no. 54] - could not miss such an event. The damaged but luckily preserved photograph, taken right before or immediately after the concert, shows cheerful people, looking forward with hope into the future. In the spring of 1942, construction of the Treblinka extermination camp began. In its gas chambers many of those people perished in just a few days in mid October, together with Ostrowiec's Jewish community. Also Szmul Muszkies - the professional photographer who took photos of Ostrowiec's residents at his „Rembrandt” studio in the 1930s - fell victim to the Holocaust. Front row from left: Mr and Mrs Baigielman (or Bagelman), Dr Pecker, Oles (Francis) Pietruszka, Mrs Pietruszka, Leon Szpilman, Wohl, Janka Malinger, unidentified (from Łódź), conductor Pietruszka, Jakub Lustik, Pinkas Mitsmacher, Chaja Muszkies at the piano, Rutka Muszkies. Back row from left: unidentified (Rubinstein's son-in-law), Sander Lederman, Dora Rubinstein, Moszek Alterman, Dr Ludwik Wacholder, Kierbel, Mrs Rubinsztain, Icek Rubinstein, unidentified, Dawid Djament, Małka Muszkies, Icek Baigelman, Baigelman and Moszek Mitsmacher.

Fotografie pochodzą ze zbiorów / Photographs from the collection of:

Grażyny Antonkiewicz: 56; Joanny Chruszczyńskiej: 22, 36, 67; Elżbiety Domagały: 11, 51, 61, 70, 121; Janusza Dziewulskiego: 102; Marka Grabowskiego, 48, 49, 117; Romana Jastrzębia: 7, 45; Renaty Leśkiewicz: 73; Karoliny Kargulewicz-Mrozińskiej: 4; Krystyny Kierysz: 20, 95, 96, 101; Macieja Kobuszewskiego: 1, 15, 17, 59, 86; Andrzeja Kostuchy: 81, 116; Ryszarda Kowalczyka: 5, 6, 9, 21, 24, 27, 85; Zofia Kozak: 44; Elżbiety Kozłowskiej: 8; Lidii Krawętkowskiej: 46, 77; Janusza Maja: 34, 35, 58, 60, 72; Pawła Maja: 53, 55, 82, 87, 89; Bożenney Majewskiej: 37, 118; Zbigniewa Majstrewicza: 100; Helen Mueller i Ruth Webber: zdjęcie na okładce, zdjęcie we wstępie, nr: 13, 54, 62, 66, 75, 76, 125; p. Nowaka: 39; Ryszarda Partyki: 26, 30; Krzysztofa Pastuszko: 18, 19; Małgorzaty Poradowskiej: 74; Marka Reszczyka: 94; Bożeny Rudzińskiej: 57; Grażyny Sindalskiej: 2, 3, 16, 84; Agnieszki Szarek: 10, 78; Marii Szozdy: 88, 97; Władysławy Szymczyk: 23, 41, 42, 43, 63; Krystyny Wender: 28, 31, 32, 33, 50, 52; Haliny Wieszaczewskiej: 25, 29, 83; ze zbiorów własnych: 12, 38, 47, 64, 65, 69, 71, 121 (dar Elżbiety Domagały), 123 (dar Ryszarda Antoniaaka).

Z archiwum / From the archive:

Cechu Rzemieślników i Przedsiębiorców w Ostrowcu Św. : 98, 99; Miejskiego Centrum Kultury w Ostrowcu Św.: 103-115; Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Św.: 14, 40, 68, 79, 80, 91, 92, 93, 119, 120, 122, 124, Poczty Polskiej w Ostrowcu Św.: 90.

Wybrana literatura / Selected literature:

1. „80 lat Kościoła i Parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Ostrowcu Świętokrzyskim”, red. M. Bryła-Mazurkiewicz, ks. J. Grochala, Ostrowiec Św. 2013.
2. „130-lecie Szkoły Podstawowej nr 2 im. Tadeusza Kościuszki w Ostrowcu Świętokrzyskim”, praca zbiorowa, Ostrowiec Św. 1997.
3. „250 lat Cechów Rzemieślniczych w Ostrowcu Świętokrzyskim”, red. W. J. Kotasiak, Kielce 2012.
4. Banaszek M., Borcych W., Kałamaga Z., Różalski W., „Dzieje Huty im. M. Nowotki 1813-1988”, Warszawa 1988.
5. Banaszek M., „Dzieje Banku Spółdzielczego w Ostrowcu Świętokrzyskim 1895-1999”, Ostrowiec Św. 1999.
6. Banaszek M., „Dzieje ruchu młodzieżowego w rejonie Ostrowca Świętokrzyskiego”, Ostrowiec Św. 2001.
7. Banaszek T., „Z tradycji wojskowych Ostrowca Świętokrzyskiego”, Kielce 2006.
8. „Dzieje szkolnictwa i ruchu nauczycielskiego w Ostrowcu Świętokrzyskim i w okolicach w latach 1820-2000”, red. M. Banaszek, Ostrowiec Św. 2000.
9. Frańczak W., „Piłkarskie potyczki ostrowieckiego klubu. 80 lat KSZO”, Starachowice 2009.
10. „Księga wspomnień. 90 lat Gimnazjum i Liceum im. Joachima Chreptowicza w Ostrowcu Świętokrzyskim”, red. E. Stencel, Ostrowiec Św. 2003.
11. „Księga wspomnień... pięć lat później. 95 lat Gimnazjum i Liceum im. Joachima Chreptowicza w Ostrowcu Świętokrzyskim”, red. E. Stencel, Ostrowiec Św. 2008.
12. „Ostrowiec Świętokrzyski. Monografia historyczna miasta”, red. W. Kotasiak, Ostrowiec Św. 1997.
13. Pastuszka S. J., Turkowski R., „Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Stanisława Staszica w Ostrowcu Świętokrzyskim (1906-1996)”, Ostrowiec Św. 1996.
14. „Przewodnik. Ostrowiec Świętokrzyski i okolice”, red. W. R. Brociek, Kielce 1998.
15. Stencel E., „Jedno i to samo drzewo”, Ostrowiec Św. 2011.
16. „Zginęli, abyśmy mogli żyć”, red. W. R. Brociek, Ostrowiec Św., 2009.

Podziękowania za udostępnienie archiwalnych zdjęć oraz za pomoc w przygotowaniu tej publikacji zechcą przyjąć: / My thanks and acknowledgements for sharing archival photos and for assistance in preparing this publication go to:

Grażyna Antonkiewicz, Ryszard Antoniak, Elżbieta Baran, Ewa Behrens, Maciej Biedka, Waldemar Ryszard Brociek, Marek Cichosz, Joanna Chruszczyńska, Jolanta Chwałek, Anna Dąbrowska, Piotr Dąbrowski, Zofia Dąbrowska, Elżbieta Domagała, Janusz Dziewulski, Tomasz Gębka, Jarosław Górczyński, Marek Grabowski, Marcin Jabłoński, Roman Jastrząb, Marcin Jedlikowski, Renata Leśkiewicz, Edyta Kaptur, Karolina Kargulewicz-Mrozińska, Krystyna Kierysz, Dariusz Kisiel, Karol Kisiel, Marcin Kita, Maciej Kobuszewski, Andrzej Kostucha, Łukasz Kotyński, Ryszard Kowalczyk, Elżbieta Kozłowska, Lidia Krawętkowska, Iwona Kurz, Grażyna Maciąg, Janusz Maj, Paweł Maj, Anna Majewska-Stelmasik, Bożenna Majewska, Zbigniew Majstrewicz, Katarzyna Mazan, Robert Minkina, Sławomir Miszczuk, Tadeusz Młynarczyk, Helen Mueller, Krzysztof Pacholak, Agnieszka Pajączkowska, Ryszard Partyka, Krzysztof Pastuszko, Monika Pastuszko, Małgorzata Poradowska, Karolina Puchała-Rojek, Agnieszka Rayss, Marek Reszczyk, Agnieszka Rogalińska, Lucyna Rudzka, Bożena Rudzińska, Karol Sienkiewicz, Krzysztof Sienkiewicz, Grażyna Sindalska, Kuba Słomkowski, Maciej Smoleński, Anna Sobczyk, Ryszard Sroka, Agnieszka Szarek, Włodzimierz Szczaluba, Adam Szklarski, Maria Szozda, Władysława Szymczyk, Łukasz Śliwiński, Ruth Webber, Susan Webber, Krystyna Wender, Halina Wieszczewska, Justyna Zdonek.

„Szmul Muszkies - fotograf profesjonalny. Portret ostrowczan lat 30. XX wieku wykonany w zakładzie fotograficznym „Rembrandt”.

„Szmul Muszkies - Professional Photographer. A portrait of Ostrowiec's residents in the 1930s, taken at the „Rembrandt” photography studio.”

autor / author **Wojtek Mazan**

projekt książki / book design **Ewa Behrens**

konsultacja naukowa / scientific consultancy **Waldemar Ryszard Brociek**

tłumaczenie / translation **Łukasz Kotyński**

korekta / proofreading **Katarzyna Mazan, Grażyna Sindalska, Anna Sobczyk**

wydawca / publisher **Stowarzyszenie Kulturotwórcze Nie z tej Bajki**
os. Słoneczne 32/33, 27-400 Ostrowiec Św.
www.nieztejbajki.art.pl

Publikacja została sfinansowana z budżetu Gminy Ostrowiec Świętokrzyski w ramach dotacji celowej udzielonej w 2016 roku na zadanie „Opracowanie i opublikowanie książki fotograficznej dotyczącej historii Ostrowca Świętokrzyskiego”

The publication was financed from the budget of Ostrowiec Świętokrzyski Commune under a designated subsidy granted in 2016 for the project “Development and publication of a photographic book on the history of Ostrowiec Swietokrzyski”

Ostrowiec Świętokrzyski 2016

ISBN: 978-83-930793-1-5

